А 13
20936

Л. АГАКОВ

ПĔРРЕ ÇУРКУННЕ

ЧĂВАШГОСИЗДАТ
1941

Автор

Наименование статьи

Содержание:

Национальная библиотека ЧР
00020936

ЧĂВАШ
Г О С
ИЗДАТ
1 9 4 1

ЛЕОНИД АГАКОВ

ОДНАЖДЫ ВЕСНОЙ

ПОВЕСТЬ

ГОСУДАРСТВЕННОЕ ИЗДАТЕЛЬСТВО ЧАССР
ЧЕБОКСАРЫ ◆ 1941

ЛЕОНИД АГАКОВ

А 23

ПĔРРЕ, ҪУРКУННЕ...

ПОВЕСТЬ

ЧАССР ГОСУДАРСТВО ИЗДАТЕЛЬСТВИ
ШУПАШКАР ◆ 1941

ПРОВЕРЕНО
20 Ю
03 НОЯ 2017
20936
Национальная библиотека
Чувашской
Республики

ПЁРРЕ, ÇУРКУННЕ...

(Повесть)

I

Садсем чечекре...

Яштак чиесем, çӗмӗрт йывӑççисем, çатрака туратлӑ улмуççисем—пурте шап-шур çӑра тумпа витӗннӗ. Аякран пӑхсан, садсем çине кӑпӑшка ашӑ юр çуса лартнӑ пекех туйӑнать. Вӗсем ытармалла мар тутлӑ, кӑмӑла йӑпатакан шӑршӑ сарса лараççӗ, иртсе пынӑ чух чарӑнса тӑрсах сывлас килет вӗсен шӑршине. Кӑнтӑрла ку ырлӑха татах та пит асӑрхасах каймастӑн, анчах каçхине вара, хӗвел анса ларса улӑхсенчи ешӗрекен курӑк сывлӑмпа нӳрелме пуçланӑ чух—хуть кам та киленет çурхи чечексен шӑршипе, вӗсен тутипе тулнӑ сывлӑша пӗтӗм кӑкрипе сывласа çӑтать.

Аван çав садсем чечекленнӗ вӑхӑтра!..

Анчах та пин те тӑхӑрçӗр çирӗм иккӗмӗш çулхи çуркунне чечекленнӗ садсем никама та савӑнтармарӗç, никам кӑмӑлне те çӗклен-

термерĕç, вĕсем саракан ытарма çук ырă шăршă—килентермерĕ. Вăл çуркунне çынсен сăн-сăпачĕсем çуталмарĕç, вĕсен çинче кулă-савăнăç курăнмарĕ. Выçăллă-тутăллă, унччен нихçан та çăвара чикмен апатсем çисе хĕл каçкалана çынсем халĕ пушшех аптраса çитрĕç. Мăянпа, сĕлĕпе хутăштарса авăртнă çăнăх çеç мар, кĕркунне пухнă йĕкел те, çу заводĕнчен илсе килкеленĕ турантă та—тахçанах пĕтнĕ, пур·çук выльăха сутса, пусса çисе янă, халь урăх нимĕн те юлман ĕнтĕ... Килрен киле вилĕм шаккаса çӳрет, хăйĕн тискер, хыткан аллипе çынсене, ватти-вĕттине тиркемесĕрех, пăва-пăва пăрахать. Ял хĕрринчи кивĕ йывăç чиркӳре вилĕм кĕлли тумасăр пĕр кун та иртмест, çурăк чан сасси кулленех тата кам та пулин пĕтни çинчен пĕлтерет. Чиркӳрен çĕклесе тухнă тупăксене çынсем чечекленекен садсем тĕлĕпе пуçĕсене усса, ним чĕнмесĕр, вăй çуккипе аран-аран утса, масар çине илсе кайса чикеççĕ. Вилнисем пирки йĕрекен-макăракан та, ытлашши хуйхăракан та çук. Выçăпа аптраса халран кайнă çынсен туйăмĕсем те мăкалнă, йĕркеллĕн тавçăрса шухăшлама та пултараймаççĕ ĕнтĕ вĕсем. Кам пĕлет, тен паян тупăк çĕклесе пыракансен—ыран е ырантан тепĕр кунне хăйсен те масар çине кайса вырттмалла пулĕ?..

Kaçхине, кĕтÿ хăваласа кĕртсенех (кĕтĕвĕнче те выльăхĕ вăтăр-хĕрĕх пуçран ытла мар), ял вилнĕ пек пулать. Каччĕсемпе хĕрсем вăйя тухмаççĕ, юрă-сăвă, купăс сасси таврашĕ илтĕнмест, ниçта та ним сас-чĕв те çук. Сайра-хутра ăçта та пулин выçăхса çитнĕ йытă вĕрсе ярать те, ял хуралçи хăйĕн шăкăрчакне шакăртаттарса илет. Чечекпе витĕннĕ садсем çеç яланхи пекех сывлăша тутлă шăршăпа тултарса лараççĕ, вĕсенче каçхи кайăксем чĕвĕлтетни илтĕнет. Çав кăна çĕр çинче пурнăç пурри çинчен систерет.

... Çавăн пек каçсенчен пĕринче, Энтриялĕн вăта урамĕнчен çырманалла анакан тăкăрлăкри пĕчĕк пÿртре пĕр хĕрарăм аран сывласа, ахлатса выртрĕ. Тапхар-тапхăр вăл ăнранах тухса карĕ, унтан майĕпе ăса кĕрсе пычĕ, кăштах вăхăт иртсен, каллех улшу калаçрĕ. Çурçĕр тĕлĕнче—таçта инçетре автансем пĕр-пĕрине сас пама тытăннă вăхăтра—вăл юлашки вăйĕпе ерипен йăнăшса ячĕ:

— Шыв... Микуль... шыв пар...

Тăрăхла сак çинче анчахрах тĕлĕрсе кайнă вунвиç çулхи ача йăпăртах тăрса ларчĕ.

— Шыв юрамасть пуль сана, анне...

— Çук... Тÿсейместĕп, пар...

Микуль çенĕкрен куркапа шыв илсе кĕчĕ. Амăшĕ ăна çавăнтах ланкăртаттарса ĕçсе

ячĕ те, йынăша-йынăша, пуçне мингер çине хучĕ. Темиçе самантран, сывлăш çаваран пекки туса, вăл хăй ăшĕнчен аран темиçе сăмах пăчăртаса кăларчĕ:

— Вилетĕп пуль эп кĕçĕр... Ытла йывăр... Кун пекех пулманччĕ, паян ытла та... ах... Шел—Тараса курмасăрах вилетĕп-иç... Таçта ĕнтĕ вăл халь... Те вăл та вилчĕ? Унпа пĕрле кайнисем пурте таврăнса пĕтрĕç, вăл кăна çухалчĕ. Кураймастăпах ĕнтĕ, мăнтарăн...

Макăрас патнех çитнĕ ывăлĕ амăшне лăплантарма тăрăшрĕ:

— Апла ан кала-ха, анне, тен иртсе кайĕ. Ав, Çтенккисен амăшĕ те сан пекех йывăр чирлесе выртрĕ те, кайран тӳрленчĕ вĕт, халь чиперех çӳрет. Эс те сывалăн акă...

— Çтенккисем çинчен мĕн калăн... Вĕсем çимелли тупаççĕ. Пирĕн мĕн пур?

— Ыран столовăйран илсе килнине пĕтĕмпех сана парăп, анне...

— Кирлĕ мар, ывăлăм. Сан хăвăн пурăнас пулать, эп хамăнне пурăннă ĕнтĕ... Тараса курасшăнччĕ те... Вăл таврăнсан, чиперех пурăнăр акă... Кăçал тырă пулать, теççĕ. Пирĕн акни те çукпа пĕрех те... Ял çинче çын вилмест, теççĕ. Килçурта юсаттарăр, выльăхчĕрлĕх туянăр... Тарас ĕçе юратать, вăл—ашшĕ пекех ĕçчен... Кураймарăм...

Хĕрарăм сасси вăйсăрланнăçемĕн вăйсăрланса пычĕ, юлашки сăмаххисене вăл таçта шала кайнă сасăпа каларĕ. Унтан йынăшса илчĕ те, шăпах пулчĕ.

— Анне, анне, мĕн калаçан çав эс?

Микуль амăшне хулпуççинчен тытрĕ. Питĕнчен пăхма тăрăшрĕ, анчах пÿртре тĕттĕм пирки—нимĕн те кураймарĕ. Лампа çутас—ни краççын, ни шăрпăк çук...

— Анне, анне!—хытăраххăн чĕнчĕ Микуль, хăрама пуçласа.—Анне тетĕп, сас пар ĕнтĕ!

Амăшĕ чĕнмерĕ... Микуль вăл вилнĕ пуль тесе, шари!.. кăшкăрса макăрса ячĕ те, урама сиксе тухрĕ. Унталла пăхрĕ, кунталла... Часрах анат енчи кÿршĕсен чÿречинчен чышкăпа шанлаттарма тытăнчĕ:

— Павăл пичче! Марфа аппа! Тăрăр-ха, айтăр-ха пирĕн пата, анне вилет пулмалла!

Хăй çавăнтах килнелле ыткăнчĕ. Амăшĕ малтанхи пекех ним сассăр выртать, чĕнсе те чĕнмест. Кĕçех кÿршĕсем чупса çитрĕç. Çивиттине сирсе пăрахрĕç, аллине тытса пăхрĕç, чĕрине итлерĕç.

— Çук-ха, вилмен... Чĕри тапать, сывлăшĕ те пур,—терĕ шăппăн кÿршĕ арăмĕ.—Кус-ха, Павăл, çенĕкри сентре çинче кăштах сĕт пурччĕ, илсе кил, парăпăр, тен усси пулĕ... Тата çутмалли илсе кил мĕн те пулин.

Унӑн упӑшки хӑвӑрт тухса карӗ. Кӳршӗ арӑмӗ Микуль ҫине пӑхрӗ те, йӑвашшӑн йапатма пуҫларӗ:

— Ан макӑр, ачам, ан макӑр... Хӑрамалли нимех те ҫук. Иртсе каять вӑл...

II

Ҫав каҫах Й... хули енчен хӗвелтухӑҫнелле хурӑнлӑ ҫул тӑрӑх питӗ васкаса пӗр ҫын утрӗ. Вӑл хӗрлӗармеец тумӗ тахӑнна—ҫӑлтӑрлӑ шлемпа, гимнастеркӑпа, атӑпа. Ҫурӑмӗ ҫинче—чылай пысӑк кутамкка, шинельне хулӗ урлӑ уртса янӑ. Утнӑ май, шинельне вӑл пӗр аллинчен тепри ҫине куҫарса хурать. Ниҫта та тытӑнса тӑмарӗ, пӗрмай малалла, пӗрмай малалла утрӗ. Сайра-хутра ҫеҫ чӗлӗм чӗркесе тивертмешкӗн чарӑнкаласа тӑчӗ, унтан каллех утрӗ. С... шывӗ тӑрӑх ҫӳрекен пӗчӗк ҫеҫ пароход ҫинчен аннӑран вара, вӑл нумай ялсем витӗр тухрӗ; хыҫӗнчи кутамкка самаях каялла туртрӗ ӑна, тарланипе аялти кӗпи тахҫанах ҫурӑмӗ ҫумне ҫыпӑҫса ларчӗ, анчах вӑл кун ҫине ҫаврӑнса та пӑхмарӗ, малаллах васкарӗ. Хурӑнлӑ ҫул хӗрринчи „27“ цифрлӑ ула юпа тӗлне ҫитсен, вӑл сылтӑмалла пӑрӑнса, сукмак тӑрӑх ыраш калчи хушшипе Энтрияль еннелле карӗ.

Вулакан тен палларӗ те пуль ку ҫынна: ку Энтриялӗнчи тӑлӑх Хветуҫ ывӑлӗ—Тарас пулнӑ...

Виçĕ çул каялла, çакнашкалах илемлĕ çуркунне, вăл вата амăшĕпе пĕчĕк шăллĕне киле хăварса, ялти ытти çамрăксемпе пĕрле Хĕрлĕ Çара кайнă. Виçĕ çул хушши инçетри çĕршывсенче çӳренĕ, нумай çапăçусенче пулса, ĕçхалăх тăшманĕсене хăваланă. Перекопа илнĕ чух Сиваш шывĕнче путассинчен аран çеç хăтăлса юлнă. Юлашки çапăçусенчен пĕринче Инçетри Хĕвелтухăçĕнче унăн сулахай айăкне питех те йывăр суранланипе, вăл нумай вăхăт лазаретра выртнă. Халĕ ĕнтĕ, сывалса çитнĕ хыççăн, тăван ялне, амăшпе шăллĕне часрах çитсе курас ĕмĕтпе васканă. Çур çул хушши ытла Тарас вĕсем çинчен нимĕн те пĕлмен: те чĕрĕ вĕсем, те тахçанах вилнĕ... Кам пĕлет, тен вилнĕ те пуль—Атăл тăрăхĕнче выçлăхĕ ытла та хăрушă пулнă кăçал. Килнĕ чухнех курчĕ Тарас: пристаньсенче, станцисенче—халăх питчкери пулă пек,—çавăнтах выртаççĕ, лараççĕ, çиеççĕ, çав таврашрах тула каяççĕ, çавăнтах вилеççĕ...

„Çимелли пулман ĕнтĕ кăçал вĕсен: ватăпа вĕтĕ ăçтан тупчăр?"

Сукмак анкартисем хыçне пырса тăрăнчĕ. „Ку Лявасен анкартийĕ пулмалла-ха",—шухăшларĕ Тарас.—„Халь мĕнле пурăнаççĕ-ши, ĕлĕкхи пекех халăх ĕнси çинче-ши?" Пĕр-ик самантлăха чарăнса чĕлĕм тивертнĕ хыççăн,

вăл картасем çуммипе анаталла утрĕ. Мĕнешкел паллана вырăнсем! Ака—Кĕске Вар пуçĕ, кунта пĕчĕк чух яланах выртмара пулнă, ака кукăр хурама—ун айĕнче текех „çĕçĕлле“, „тăлă тартмалла“ выляна... Лере, сылтăмарахра, Автан çырминче, кашни кĕркунне пĕве туса, амăшĕпе пĕрле кантăр хутма килнĕ... Кунта вара, Мăрсуксен арпалăхĕ çумĕнчи кив каска çинче, пĕрремĕш хут Варука хăй юратни çинчен каласа парса ыталана... Мĕнле-ши вăл халь? Епле пурăнать-ши? Виçĕ çул хушшинче ик çыру çеç ячĕ. Тен качча кайнă-и? Кайнах пулсан—кама-ши? Пĕлесчĕ часрах ун çинчен те. Çав тери лайăх уйрăлнăччĕ-çке...

Пуçра шухăшсем, аса-илусем пĕрин хыççăн тепри çуралаççĕ, пĕр-пĕринпе çыхăнса тăсалаççĕ.

Тарас сукмакпа çырмана чупса анса, тăкăрлăкалла пăрăнчĕ. Ака ĕнтĕ вăл пĕчĕкрен ӳснĕ вырăн. Миçе хутчен анса хăпарна-ши вăл çак çырмана? Хĕллехи кунсенче мĕн чухлĕ ярăнна-ши çунашкапа çак сăрт çинчен? Эх, тăван вырăнсем, ытла та нумая аса илтеретĕр-çке эсир!

Ик енчен те ватă лăпсăркка йăмрасем хупласа тăнипе—тăкăрлăкра куçран чиксен те курас çук. Сăрт хĕрринчи çуртсем нĕрсĕр хура капансем пек курăнаççĕ,—темле чĕрене

çӳçентермелле тĕслĕ. Ăçта та пулин пĕр хăйă çути пулсанччĕ! Çук, тĕттĕм... Сас-чĕв те çук, чăннипех пурте вилсе пĕтнĕ пек туйăнать. Çĕрлехи тĕттĕмлĕхпе шăплăхра пĕр чечексен шăрши çеç сисĕнет,—Тарас вĕсен ырă тутипе тулнă сывлăша пĕтĕм кăкри туличчен çăтса пычĕ.

Ака вĕсен килĕ курăнчĕ. Ыттисенчен раснах, пӳртре темшĕн хăй çути пур. Мĕне пĕлтерет-ши ку? Часрах çитес, пĕлес... Тайăлса кайнă вĕрлĕк алăка Тарас уçса та тăмарĕ—ун урлă вăштах сиксе каçрĕ, алăка вăйпа туртса уçрĕ те—пӳрте кĕрсе тăчĕ.

Сĕтел çинче шăши куçĕ пысăкĕш çутă мĕлтлетсе ларать, çавăнпа та пӳртре тĕттĕмпе пĕрех. Кутник сакки çинче такăшĕ çывăрать—палламалла мар, пуçĕ çинченех витĕннĕ. Тăрăхла сак çинче тепĕр çын...

„Иккĕшĕ те чĕрĕ пулас-ха хуть",—шухăш вĕçрĕ Тарас пуçĕнче.—„Чĕрĕ пулсан, урăх нимĕн те кирлĕ мар, ытти—пулĕ".

Вăл шинельне алăк патĕнчи пăта çине çакрĕ, кутамккине хывса сĕтел çине хучĕ те, амăшĕпе шăллĕне вăратмасăрах, сĕтел пуçĕнчи каска пуканĕ çине ларчĕ. Халь васкамалли çук ĕнтĕ,—халь килте! Курас тенĕ çынсем—ун умĕнче, çак пӳртрех, унран ик утăмра çеç. Çывăраççĕ... Тен, ывăннă пулĕ вĕсем, тен, хырăм выççине манас тесе, юри

часрах çывӑрнӑ пулӗ. Тивес мар, çывӑрччӑр.

Тарас çак шухӑшсемпе чӗлӗм чӗртсе ячӗ, анчах нумай тӳссе лараймарӗ, çурри таран та çунман пирусне сӳнтерчӗ те—кутник патне пырса амӑшӗн пуçӗ çинчен çивиттине сирчӗ.

— Анне...

Амӑшӗ илтмерӗ те, чӗнмерӗ те.

— Анне, анне, вӑран...—хытӑрах сас пачӗ те Тарас, ана хыткан хулпуççийӗнчен хуллен кӑна лӑскарӗ. Лешӗ малтан йынӑшса илчӗ, тарӑнӑн сывласа ячӗ, унтан куçне уçмасӑрах ыйтрӗ:

— Мӗн?

— Вӑрансам, анне...

— Ах, вӑй çук, Микуль...

— Микуль мар ку, анне, ку—эпӗ.

— Кам?

— Тарас... Тарас эпӗ!

Чирлӗ хӗрарӑм, куна илтсен, мӗн пур чунхавалне пухса тепӗр айӑкӗ çине çавӑрӑнчӗ те тӑрса ларчӗ. Темиçе самант хушши ывӑлӗ çине ним ӑнланман пек пулса, куççене час-час мӑчлаттарса пӑхрӗ. Унтан сасартӑк вӑрӑммӑн йынӑшса ячӗ те, унӑн пуçӗ минтер çине ӳкрӗ.

— Ах, ывӑлам, вилетӗп вӗт... Сана та кураймастӑп пуль, тенӗччӗ... Юрать, пытарма та пулин килтӗн...

Амăшĕ макăрнипе, нумаях та пулмасть тутлăн çывăрса кайнă Микуль те вăранса сиксе тăчĕ. Тарас ăна пур вăйĕпе ыталаса чăмăртаса чуптуса илчĕ, унтан вĕсем иккĕшĕ те амăшне лăплантарма тытăнчĕç.

— Ан макăр, анне, ан пăлхан, халĕ санăн хуйху-суйху пĕтрĕ ĕнтĕ, чиперех таврăнтăм вĕт... Сывалатăн та, пит лайăх пурăнма пуçлатпăр акă...—амăшне ачашла-ачашла йăпататать Тарас.—Ыранах тухтăр илсе килетĕп... Çиессӳ килет-и? Ман кутамккара çимелли пур, юри сана валли илсе килтĕм...

Амăшĕ майĕпе лăпланма пуçларĕ. Тарас Микуле часрах хуранпа шыв вĕретме хушрĕ, хăй кутамккинчен çимеллисем, сахăр, канфет кăларчĕ. Çав хушăрах, калаçма вăйĕ çук пулин те, амăшĕ унран юлашки вăхăтра мĕнле пурăнкалани çинчен ыйтса пĕлсе пычĕ. Амăшне кӳрентерес мар тесе, Тарас пурне те хитрелетсе каласа пачĕ. Хăй йывăр суранпа выртни çинчен шарламасăр хăварчĕ. „Сывалсан та калама пулĕ-ха ун çинчен“,—шухăшларĕ хăйĕн ăшĕнче.

Тепĕр çур сехетрен Хветуç килйышĕ чей ĕçме ларчĕ. Амăшне вырăнтан хускатас мар тесе, ывăлĕсем сĕтеле кутник патне пырса лартрĕç. Выçăхса çитнĕ, тахçантанпах чăнчăн çăкăр çавара чиксе курман амăшĕпе шăллĕне Тарас хăй илсе килнĕ çимĕçсемпе

хăналарĕ. Тем пекех чирлĕ, тĕрексĕр пулин те, Хветуç хăйĕн ывăлĕсем çине пăхса пĕрикĕ хутчен вăйсăрран кулса илчĕ. Унăн хĕрелнĕ куçĕсенчен чей чашки çине савăнăç куççулĕсем тумларĕç.

— Этемлех пурăнăпăр-и-ха тен малалла...

III

Тул çутăлнă чух тин выртнă пулин те, Тарас ирех тăчĕ. Кĕпине хывса пилĕк таран çăвăнчĕ, алшăллипе ӳчĕ хĕреличченех лутăркаса шăлчĕ, унтан чĕлĕм чĕртсе ярса, çенĕк алăкĕ умне тухса тăчĕ. Ирхи хĕвел йăмра тăррисемпе танашайман мĕн-ха, килхушшинчи кĕççе пек курăк çинче сывлăм тумламĕсем ахах пĕрчисем пек курăнаççĕ. Пĕлĕт— кăвак кантăк пек, тап-таса. Çил-мĕн çук. Лăпкă, ăшă. Таçта çӳлте, сенкер тӳпе айĕнче, тăрри хăй юррине шăрантарать. Ытармалла мар çанталăк!

Тарас тутлăн карăнса илчĕ те, куçĕсемпе килхушшине йĕри-тавра пăхса çаврăнчĕ.

— Н-да,—терĕ вăл, чылай вăхăт пăхса тăрсан,—пĕтĕмпех çĕнĕрен тăвас пулать... Шутка мар.

Выльăх карти тăрри ик çĕртен ишĕлсе аннă, тытăнса юлнă улăмĕ çийĕнче вĕлтрен, мăян, хупах,—тем те пĕр ӳсет. Тахçан хăмаран çапса тунă алăк тăпсисенчен вĕçерĕнсе

кайнă та—хăяккăн выртать, лаç пекки те тӳнес патнех çитнĕ. Çара каяс умĕн тӳрлетсе хăварнă кĕлет çеç йĕркеллĕ тарать. Килхушшиварринче кустăрмасăр урапа ларать, сапур çумне хăрах тупанлă çара çунана тайăлтарса таратнă. Урăх нимĕн те çук.

Тарас шухăша карĕ. Мĕнрен пуçламаллаши ĕнтĕ пурнăçа юсама? Хăш кĕтесрен тытăнмалла? Пурчĕ те кивĕ, ăна та юсас пулать, никĕсĕсем вĕçех çĕрсе кайнă... Вăт задача!

Сасартăк вăл хăйне такам ятпа чĕннине илтрĕ.

— Тарас! Хăçан килтĕн?..

Ку—Павăл пичче, кӳршĕ иккен. Тарас ответне кĕтмесĕрех, карта урлă сиксе каçрĕ те, ун патнелле хăвăрт утса пырса, аллине чăмăртарĕ, вара каçса кайсах калаçма тытăнчĕ:

— Эпир кунта сана кĕтсе шалт хăшкăлтăмăр, Тарас Петрович... Никак та пурнăç малалла каймасть вĕт, ху куран. Микулĕ ачарах-ха, ăн ĕç патнех пыраймасть, анну чирлĕ ав. Каçхине хăратсах пăрахрĕ пире... Ну, халь майлашатăр ĕнтĕ, эс таврăнтăн... Пит аван пулать.

Калаçнă майăнах пусма вĕçне ларчĕ те, чĕлĕмне кăларса, шултран туранă килти табак тунине тултарма пикенчĕ.

20936-чв.
НАЦИОНАЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА
ЧУВАШСКОЙ

— Ме, фабричнăйне турт,—сĕнчĕ Тарас.

— А-а, ку юрать вара!—терĕ Павăл пичче.—Хапричнăйне туртманни пит нумай пулать... Тĕлĕнмелле! Хăçан пулать вăл тавар? Итле-ха эс, Тарас Петрович, ытла та нимĕн те çук вĕт пирĕн патра. Табак вырăнне çўçе хуппи типĕтсе туртатпăр, краççын вырăнне хăйă çунтаратпăр, шăрпăк вырăнне—вутчуль. Тăварсăр, супăньсăр аптăратпăр акă. Ытти таварсем пирки каламастăп та ĕнтĕ. Мĕнле вăл, хуласенче те çавах-и?

— Халь çине çавăн пекрех-ха, Павăл пичче.

— А мĕнле, нумай пурнатпăр-ши эпир капла? Кансĕр вĕт питĕ, питĕ кансĕр!

— Нумай мар ĕнтĕ халь. Часах пĕтĕмпех улшăнать...

Тарассен тĕлĕпе иртсе пыракан икĕ хресчен вĕсене курчĕç те, тўрех кĕрсе ал тытрĕç.

— Епле çиткелерĕн, шăллăм?—ыйтрĕ пĕри, Тяпук ятлă тĕреклĕ хура çын.

— Аванах çитрĕм...

— Аннўне манмарăн пулать çапах та,—хушса хучĕ тепри, урисем кукăртарах пирки Хăмăт тенĕскер.

— Ма апла калан?

— Ара, эс коммунист пуль-ха вĕт?

— Коммунист, мĕн вара?

— Эпĕ коммунистсем ашшĕ-амăшне те, арăмĕсене те пăрахаççĕ тенине илтнĕччĕ те...

— Калакансем калĕç вĕсем. Сахалтарах итлес пулать ун пеккисене,—терĕ Тарас ăна хирĕç.

Павал пичче татăлнă калаçăва каллех хускатса ячĕ.

— Çапах та, хаçан тавульнă пулать-ха вăл тавар тени, Тарас Петрович? Пире ытла темех кирлĕ мар, пире краççын, тăвар, кăшт-кашт тимĕр хатерсем, тĕрлĕ ăпăр-тапăр пулсан çитетчĕ-ха халь. Атту ытла пĕтсе çитрĕмĕр.

— Вăл çеç мар, пурте пулать, Павăл пичче,—ĕнентерӳллĕн татса хучĕ Тарас.—Халь пур таварсене те майĕпе туса кăларма тытăннă ĕнтĕ... Юлашки ик виçĕ çул хушшинче мĕн пулса пынине хавăрах пĕлетĕр ĕнтĕ. Пĕтĕм вăй тăшмансемпе çапăçнă çĕре кайса пычĕ. Шутка мар вĕт—пирĕн çине вунă патшалăх ытла тапăнчĕç, а эпир пурĕпĕр хăваласа ятамăр вĕсене... Пуриншĕн те—рабочишĕн те, хресченшĕн те пит йывăр пулчĕ вăл, эпир те фронтра сахал мар нуша куртăмăр, анчах та—мĕн тăвас тетĕн? Камăн ĕлĕкхине тавăрас килтĕр, камăн каллех урядникпе полицейски нухайккине çиесси килтĕр? Чăнах та, ĕлĕк ĕççыннисен ĕнси çинче ларса пурăннисем вăл пурнăçа тем пекех тавăрасшăн пулчеç, анчах та сирпĕнчĕç вĕсем... Мĕн ĕнтĕ халь малалла? Хамăра тапăннă тăшмансенчен

тасалтăмăр, вăрçă пĕтрĕ,—халь пурнăçа юсаса ямалла çеç. Çак выçлăх питĕ кансĕрлет те-ха пире, анчах ăна тӳсесси те нумаях юлмарĕ. Хуласенче заводсене йĕркене кӳртеççĕ, эпир тыра ытларах тавăпăр. Курар акă, тепрер ик-виç çултан пурнăç еплелле пулĕ... Унтан малашнехи çинчен каламастăп халь.

— Аван калатăн эс,—терĕ Хамат, пуçне хыçса,—анчах пулассăн туйăнмасть вăл мана...

— Мĕншĕн?

— Ку таранччен пĕрмаях япăхса пытăмăр та-ха ара. Мĕн акса туна тыррине парса татăмăр, ялта пĕр манерлĕ выльах юлмарĕ. Юлашкинчен çак выçлăх авса хучĕ.

— Вăл тĕрĕс ĕнтĕ, Тарас Петрович,—хушса хучĕ Павăл пичче.—Чан самахăн суи çук...

— Пĕтĕмпех пĕлететĕп,—терĕ Тарас.—Анчах та мĕншĕн ун пек пулнине анланас пулать.

Унтан вăл пĕтĕм çамрăк хĕрӳлĕхĕпе ăнлантарма тытăнчĕ. Патша вăрçи çĕршыва юхăнтарса яни çинчен, интервенци çинчен, ялти тăшмансем мĕнешкел чармантарни, республикăна хăтармашкăн çĕршыври пур вăя пухма кирлĕ пулни çинчен, çавăн пирки вăрçăлла коммунизм, мĕншĕн продразверстка тумалла пулни çинчен, малашне пурнăçа епле майпа юсаса пымалли çинчен каларĕ...

— Татах калатăп: иртнĕ йывăрлăхсем вĕсем пурте вăхăтлăх пулнă, вĕсем халь иртсе

карĕç ĕнтĕ. Продразверсткана пĕр çулталăк çурра яхăн каялла парахăçа кăларнă, çĕршывра суту-илӳ пуçланчĕ, заводсемпе фабриксем ĕçлеме тапратаççĕ... Пурнаçа çĕнĕрен пуранма пуçлатпăр!

Вăл калаçнă хушăра килхушшине пĕрин хыççăн тепри ялçыннисем пухăнса пычĕç. Паллă мар, такам каласа çӳренĕ,—анчах та Тарас таварăнни çинчен пурте тенĕ пекех пĕлме ĕлкĕрнĕ. Арçынсем пычĕç ăна курма, хĕрарăмсем, çамрак каччăсемпе хĕрсем, ачипăчи... Пурте пыра-пыра ал тытаççĕ. Ыттисем хушшинче Варук та пырса ал пачĕ.

— Чипер-и?—пĕр самах çеç каларĕ вал, халь çеç мунчаран тухнă пек хĕрелсе кайса. Урăх нимĕн те каламарĕ, хĕрарăмсем хушшине кайса тăчĕ. Тарас та самантлăха нимĕнле мар пулса карĕ, Варукăн илемлĕ кĕлеткине пăхса илчĕ те, çынсем асăрхасран куççене часрах урăх еннелле çаварчĕ.

Калаçу тата чылай вăхăта тăсăлчĕ. Ялçыннисем пурин çинчен те пĕлесшĕн пулчĕç: вăрçă мĕнле пĕтнĕ, шуррисене епле хăваласа янă, хуласенче епле пурăнаççĕ, малашне хресченсене епле çăмăллăхсем пулмалла... Тĕпĕйĕрĕпех каласа пачĕ Тарас, картин çине ӳкернĕ пекех кăтартса пачĕ малашне пурнăç епле пуласси́не. Чухăнсене, лашасăррисене—тĕрлĕрен льгота, кивçенле вăрлăх, машинсем,—

ана валли юлташлăхсем, пулăшу комитечĕсем пулаççĕ. Коопераци урлă пысăк пулăшу илмелле... Питех те тинкерсе, ним шарламасăр итлерĕç ăна пухăнна çынсем, анчах иккĕленерех ĕненсе пычĕç вăл сăмахсене...

Унтан Тарас хăй ыйтса пĕлме пуçларĕ:

— Ну, хăвăр мĕнле пурăнкалатăр кунта? Мĕнле çĕн хыпарсем пур?.. Эп нимĕн те пĕлместĕп-ха вĕт.

— Мĕн çĕн хыпарĕ пирĕн...—терĕ Павăл пичче, чĕлĕмне кукăр пралукпа чакаласа.— Выçă ĕнтĕ пурте, мĕн урăх... Куратăн, пĕрин те çын сăнĕ çук.

— Вăл паллă ĕнтĕ,—килĕшрĕ Тарас.—Ну, ытти енчен мĕнле? Пурнăç лăпкă-и халь? Пĕринче ман пата ку тăрăхра бандитсем алхасаççĕ, тесе çырнăччĕ. Халь епле?

— Халь те пур çав,—хулăм саспа мăкăртатса илчĕ Тяпук.—Çав Кăрмăш пăлхавĕ вăхăтĕнче пăшал таврашĕ туянса юлчĕç те, тек ашкăнаççĕ унпа.

— Хытах-и вара?

— Хытах çав. Кулленех илтĕнет: кунта лаша вăрланă, лере ĕне пуснă, кĕлет çаратнă... Хĕрарăмсем вăрман çывăхне те кайма хăраççĕ ĕнтĕ халь. Пĕр эрне каялла Мучаш вăрманĕнче, çултан инçе те мар, икĕ çамрăк хĕрачана мăшкăлланă та алли - урисенчен

çыхса пăрахса хăварнă... Пĕри намăса чăтайман вара, çав кунах çакăнса вилнĕ.

— Епле-ха апла? Чаракансем çук-и-мĕн?

— Кам чартăр? Милицисем хăйсем те вăрмантан аяккарах пăрăнса çӳреме тăрăшаççĕ, тет те...

— Бандичĕсен нимрен хăраман пуçлăхĕ пур тет, Махорка ятлăскер; темле капкăна лексен те хăтăлать, тет.

— Пур халăхпа тăрсан, тытма пулать ăна, халăхĕ хăрать, —хушса хучĕ Тараспа юнашар тăракан пĕр çамрăк.

— Хăрăн! — кăшкăрса пăрахрĕ ăна Хăмăт.— Авă, Матякассинче совет председателĕ облава тунă та, вара Махорка ăна мĕн тунă, пĕлетĕн-и?

— Мĕн?

— Тепĕр куннех пĕтĕм çемьипех пусса тухнă. А эс калатăн... Чĕпĕ!

— Вĕсен кашни ялтах хăйсен çыннисем пур, тет. Çавăнпа тытма йывăр. Кăшт сассхура пулсанах, кайса пĕлтереççĕ, тет.

— Агентсем ĕнтĕ.

— Ара çав...

Çынсем калаçнă хушăрах Тарас шухăшласа ларчĕ... Паллах, вăл бандитсем çара алăллă çынсене чылаях сиенлеме пултараççĕ. Пухăннă ĕнтĕ тĕрлĕрен дезертир пулнисем, уголовниксем, тахçан офицер пекки пулнисем,—

пĕр самахпа каласан, пурнăç картинчен тухса ӳкнĕ çынсем. Ялсенче вĕсене кулак таврашĕсем пулăшаççĕ,—совета хирĕç восстанимĕн пулас пулсан—кирлĕ пулĕç, тесе шутлаççĕ вĕсене... Кун пирки кирлĕ çĕрте халех ыйту лартас пулать, ашкантарас пулмасть...

— Темĕн пек вăйлă ют патшалăх çарĕсене çĕнтернĕскер, вĕсенченех хăраса тăмăпăрçке,—терĕ вăл юлашкинчен, халăх майĕпе саланма пуçласан.—Ĕçлеме кансĕрлеттермĕпĕр!

IV

Энтрияльне тарăн çырма икке уйăрать. Çырман сулахай енче, ял вĕçнерех—икĕ хутлă пысăк çурт. Аялти хутне кирпĕчрен тунă, çӳлтине йывăçран. Сапурсене варринчен çурнă юман пĕренесемпе тытнă, вĕсем çӳллĕ, йăпăр-япăрах сиксе каçас çук. Иртен-çӳренсем яланах пăхса иртеççĕ ку „хула пек" çурт çине: ытла та пурне те тĕреклĕ те чаплă тунă-çке!

— Лява таврашĕсен çакă...

Ĕмĕртен пуян пурăннă çак килхуçисем, уесĕпех пĕлсе тăнă вĕсем çинчен. Ляви хăй темиçе арман тытнă, чăпта çаптарнă, çăмарта, панулми, çăм—тем те пĕр пухнă, килĕнче унăн пысăк лавка пулнă... Икĕ ывăлĕ суту-илӳ ĕçĕпе Атăл тăрăх тăвалла—Чулху-

лапа Рыбинска çити, анаталла—Аçтăрхана çити, чугун çулпа Мускавпа Питĕре çити çӳренĕ. Темиçе пар лаша, карта тулли выльăх, пилĕк-ултă тарçă усранă вăл. Уесри пуçлăхсем уншăн тăвансем пекех пулнă, тем тусан та, Лявана хирĕç пыман, ун патĕнче, кирек те хăçан пырсан та, çавартан каялла тухиччен ĕçсе-çинĕ пулнă.

Çав тери пуйса, чапланса кайсан, Лява хăйне „чăваш патши" пулатап, теме пуçланă, дворян ятне сутăн илме тăрăшнă. Патшалăх Думине лекесси çинчен ĕмĕтленсе пурăннă. Анчах ĕмĕчĕ çитеймен унăн: тĕнче вăрçи тухиччен шăп çулталăк малтан вилсе кайнă. Питĕ хăвăрт пуçтараннă вăл: каçхине таçти ярмаркăран таврăннă та, ирччен—хытса та выртнă. Ялти халлап тăрăх, вăл ярмаркăра ват пуçĕпех темле вырăссенне ăйăр вăрланă пулнă. Лешсем хăваласа çитнĕ, питĕ хытă хĕненĕ, юлашкинчен, хыçалтан хулăпа йăкăрласа, тарантасĕ çине пăрахса янă.

— Ытла тăранма пĕлместчĕ-ха, тинех шалçи тулчĕ,—тенĕ ун пирки нумайĕшсем, çăмăллăн сывласа илсе.

Анчах та „улмуççинчен улми инçе ӳкмест",—халăха çаратма ашшĕнчен пит ăста вĕренсе юлса—унăн ывăлĕсем—Уртемпе Матьти—çав çулпах пынă. Вăрçа каяссинчен укçапа хăтăлнă, вара хĕрарăмсемпе пур вată

та вĕтĕ çеç тăрса юлнă ялта чăн пуç пулса тăнă. Нихçан никама пăхăнмалла пулас çук пек тыткалана хăйсене хăйсем. Мĕн чухлĕ куççулĕ юхтарттарнă пуль вĕсем тăлăх арăмсене, мĕн чухлĕ ĕçлеттернĕ пуль... Çур ял çĕрĕ вĕсен аллинче пулнă,—обозĕ-обозĕпе тырă ăсатнă вĕсем тĕрлĕ çĕрелле. Нумай пуйтарнă вĕсене вăрçă!

Февральти революцие вĕсем часах ăнланса илнĕ; Матьтийĕ кăкри çине хĕрлĕ бантик çаксах кайнă вулăсри „хресченсен пуххине", мĕншĕн тесен Лява тавраш̆ĕ пеккисен пурнăçĕ улшăнман ун чухне.

Анчах та Октябрь тăвăлĕ хытă силленĕ вара вĕсене. Чăнах, вĕсем нумай япала пытарма ĕлкĕрнĕ, çапах та комбед вăхăтĕнче вĕсенне çĕр лава яхăн тырă, темĕн чухлĕ хаклă япаласем тиесе тухнă, икĕ кĕлет турттарса кайнă, выльăх-чĕрлĕхĕсене чухăнсене салатса панă, çиелтен контрибуци хурса тÿлеттернĕ. Кашкăрсем пекех шатăртаттарнă вĕсем хăйсен шăлĕсене, анчах нимĕн те тăвайман, çилле ирĕксĕрех шăнарма тивнĕ...

Тепрер çултан Кармăш тăрăхĕнче кулаклаэсерла пăлхав тапрансан, Лява ывăлĕсем кашни самантрах обрезсем тытса сиксе тухма хатĕр тăнă, пупа чиркÿре амвон çинчен совета хирĕçле проповедьсем калаттарнă, хăйсем тарăхса пуăннă çынсене уççăнах

юнама тытăннă, анчах ĕмĕчĕ каллех татăлнă вĕсен: пăлхав нумая пыман, ана хытă путарса лартнă. Каллех шăла çыртса пусăрăнма тӳр килнĕ кусен.

Вăхăт шунă; уйăх хыççăн уйăх, унтан çулталăксем те иртнĕ. Советсем пĕтмен, республика хăйĕн тăшманĕсене аякран аякка хăваласа пынă, унтан пуçĕпех хăваласа янă. Лява ывăлĕсене ку хытă кӳрентернĕ, анчах 1921 çулта выçлăх çитсе пуссан—чунĕсем çĕкленнĕ вара вĕсен. Сӳнме пуçланă шанчăк тепĕр хут çунатланнă:

— Пурĕпĕр выçса вилсе пĕтеççĕ...

Çур енне, хирсенче çулсем хуралса шывланма пуçланă вăхăтра, вĕсем патне кĕтмен çĕртен Уртем арăмĕн шăллĕ пырса тухнă. Вăл этем тĕнче вăрçи вăхăтĕнче унтер-офицер пулнă, февральти революци хыççăн кулаксен крепить тунă çĕрĕсемпе чиркӳ çĕрĕсене тытса илнĕ хресченсене персе вĕлерсе çӳренĕ. Октябрь хыççăн ана пурте çухалнă тесе шутланă пулнă, анчах вăл пĕр складран хысна япалисене вăрласа сутнăшăн тĕрмере ларнă мĕн. Халĕ, пĕр хуларан тепĕр хулана илсе кайнă чух, конвойран тарнă та—йыснăшĕсем патне çитсе ӳкнĕ.

Пулштух самогонпа çур витре кăрчама кутĕнче вĕсем тахçанчченех çын илтмелле мар мăкăртатса ларчĕç. Иртнĕ вăхăтсене

шеллесе аса илчĕç, хальхи çинчен шăл витĕр калаçрĕç... Иртнийĕ çинчен калаçна чух, чылаях ӳсĕрелнĕ унтер сифилис пирки çĕтсе ларнă сассипе юрласа ячĕ:

— Эх, на плечах погоны,
На грудях кресты...

Ăна малалла юрлама памарĕç, чарса лартрĕç, вара вăл сиксе тăчĕ те, кăкрине çапса кăшкăрма тапратрĕ:

— Василий Разумова пĕтертĕмĕр, терĕç пуль вĕсем! Нет, шалишь брат, ăна часах пĕтереймĕн!.. Вăл чĕрĕ-ха, пурăнать, мать вашу... Кăтартĕ-ха вал хăйне. Тавăратăп, пуриншĕн те тавăратăп!.. Мана чинсăр хăварнăшăн та, тĕрмере тытса усранăшăн та, аттен пĕтĕм пурлăхне туртса илнĕшĕн те... Пирĕн пеккисем нумай-ха Российăра. Эпир пухăнатпăрах, пухăнса никам çĕнейми çар тăватпăр!.. Часах акă вĕсене пурне те касма, çакма, вĕлерме, çунтарма пуçлатпăр... Манăн хамăн çар пулать... Полк! А эп—полковник пулатăп... Анчах та эп халь Разумов мар, эп халь—Махорка...

Унтер-офицер тата темле ăнланмалла мар сăмахсем кăшкăрса, çилярманĕ пек хăлаçланчĕ, пĕр енчен тепĕр енне сулăнма пуçларĕ те—тӳнчĕ. Юлашки вăхăтра ним чĕнмесĕр ларнă Лява ывăлĕсем ăна аллипе уринчен тытса алăк патĕнчи сак çине кайса пăрахрĕç.

...Махорка полковник пулаймарĕ, анчах та çĕршыв типе пуçласан, Лява ывăлĕсем кăтартнипе унта-кунта çӳресе, хăйне тавра пĕр ушкăн вара-хурах пухрĕ. Вара вăл Сăр вăрманĕнче, этем çӳремен вырăнта „штаб“ туса, таврари халăха терроплама тытăнчĕ. Малтан иртен-çӳренсене çаратрĕ, выльăхсене тыта-тыта пусрĕ, унтан унăн „молодчикĕсем“ кашни каçах таврари ялсем çине тапăнусем тума тытăнчĕç. Çыханусем кулленех вăйланса пычĕç вĕсен: советсем çине шăл хăйракансем кашни ялтах пур мĕн... Çаратасса та çавсем кăтартса панă тăрăх çаратнă Махорка банди.

Пĕр уйăх хушшинче унран пĕтĕм тавралăх хăракан пулса çитнĕ. Бандăна хирĕç янă милици отрячĕ те ним те тăвайман, вĕсенчен темиçе çыннине бандитсем персе пăрахнă, ыттисем аран хăталнă... Пĕринче çывăхри ялсем облава тума тытăнна-мĕн, анчах бандитсем пĕр-икĕ граната пăрахсанах, хĕçпăшалсăр халăх пăрса пекех саланнă. Облавине пуçарса янă ялсовет председательне бандитсем тепĕр икĕ кунтанах пĕтĕм килйышĕпех чиксе пăрахнă.

Нумай кĕлетсем пушатрĕ Махорка, темĕн чухлĕ лаша вăрласа тарса, тĕрлĕ çĕрелле ăсатрĕ, нумай выльăх пусса çирĕ, иртен-çӳренсене çаратрĕ, хĕрарăмсене пусмăрларĕ.

Анчах ялсенче нумайёшё Махоркăран шар курса, вёри куççуль юхтарни çине теприсем сивё тархăпа пахса тăчёç.

— Çапла кирлё-ха сире, кёлмёçсем... Чимёр ака, ку çеç те мар пулё-ха!

Çапах та, вёсем нумаях саванса пурăнаймарёç. Милицисен отрячё тарса тавăраннă хыççăн тепёр вунă кунтан, бандăна тытмашкăн уесран лайăх хёçпăшалланнă рота янă. Вара çав рота, пёр-ик кун хушши вăрман тарăх çўресе банда йăви тёлнех пырса тухнă та, ăна пуçёпех аркатнă. Бандан пысăк пайне патёнчех вёлернё, нумайёшне çавăрса илнё, „штабран" сутма ăсатайман темён тёрлё пурлăх тупса турттарса кайнă.

Анчах Махоркине хăйне тытайман...

V

Каçалапа, амăшне çитеркелесе ёçтернё хыççăн (çинё пирки пулас—вăл паян каштах самайланчё), Тарас килкарти алăкне тўрлеттме тухрё. Вăл ёçленё çёре икё çамрăк—Микишпа Исай пырса тăчёç. Вёсем иккёшё те— пёр çулсенче, Тарас çара кайнă чухне ача кăна пулнă, анчах ку хушăра нумай ўснё, тёрекленнё, мăн çын сăнё кёнё. Ют çёрте курсан, паллас та çук.

— Вăй патăр...

— Спасибо.

— Тӳрлетес терĕн-и?

— Ара, ытла та юхăнса выртать-çке...

Çамрăксем Тараса ал пачĕç те, ун çывăхнерех пырса, курăк çине кукленсе ларчĕç.

— Эпир сан патна калаçса ларма килтĕмĕр...

— Пит аван... Ман хамăн та каçхине кам патне те пулин кайса ларас ĕмĕт пурччĕ-ха...

— Ака мĕн, Тарас,—терĕ Микиш ятлă çамрăкĕ, кăшт тăхтасан, — эп паян вулăсра пултăм. Манпа волкомри Арасланов, леш Тренькасси ачи—калаçрĕ унта. Анчахрах хуларан вĕренсе килнĕ вăл. Ялта пурнăç мĕнле пыни, çамрăксем мĕн туни çинчен ыйтса пĕлчĕ. Унтан РКСМ ячейки тумашкăн çамрăксене пухма хушрĕ. Ытти ялсенче РКСМ-ра тăракан нумай, тет, сирĕн кăна çук, тет... Эс килнине илтсен, юриех малтан санпа калаçса пăхас терĕм. Хамăр эпир пит чухласах каймастпăр-çке-ха, çав касать. Мĕнле шутлатăн эс, май килĕ-ши пирĕн?

Тарас алăка тăратса лартрĕ те тумĕ çумне çыпăçнă тусан-турпаса силлесе тасатрĕ. Унтан шлемне тӳрлетсе тăхăнчĕ те:

— Пит кирлĕ ĕç тапрататăр, юлташсем,—терĕ.—Кун çинчен тĕплĕн калаçас пулать. Айтăр-ха, кĕрер...

Пӳртре вара вăл комсомол мĕн иккенне, вăл мĕн тума кирли, унăн мĕн-мĕн тумалли,

уйрӑмӑнах ялта мӗн ӗҫлемелли ҫинчен пит тӗплӗн ӑнлантарса пачӗ. Микишпа Исай ӑна тинкерсех итлесе ларчӗҫ.

— Ҫамрӑксене кирлӗ таран пухма пулать-и, сирӗн шутпа?—ыйтрӗ Тарас юлашкинчен.— Малтанлӑха пӗр пилӗк-ултӑ ҫын пулсан та ҫитет пире.

— Ун чухлӗ тупӑнать,—терӗ Исай,—вӑл ним те мар.

— Тата ҫакна астӑвас пулать, юлташсем,— асӑрхаттарчӗ Тарас.—Пули-пулми, унталла-кунталла сулӑнакансене пухма юрамасть. Пирӗн халь чӑн малтан чухӑн ачисене пухма тӑрӑшас пулать. Шанчӑклӑ ҫынсем, хамӑр ҫынсем, пуянсен танатине лекменнисем пулччӑр... Эпир ача вӑййи мар, ҫирӗп ушкӑн тӑватпӑр, унӑн пӗтӗм ял пурнӑҫне ертсе пымалла пулать.

— Пире ертсе пыраканӗ эс пулатӑн ӗнтӗ...

— Унта курӑнӗ, туман тиха пилӗкне малтанах хуҫмаҫҫӗ. Малтан ячейкине тӑвас пулать. Ну, кам-кам пур-ха сирӗн шутпа?

Микиш шутлама тытӑнчӗ:

— Калӑпӑр, эпӗ—пӗрре, Исай—иккӗ, эсӗ ху—виҫҫӗ... Унтан Арҫукпа Шӑнкӑрч кӗме пултараҫҫӗ...

— Леш енчи Коля,—хушса хучӗ Исай.

— Тӗрӗс, Коля... тата кам?

— Антун...

— Çук, унпа ĕç тухас çук, ытла хăравçă...
— Малтанлăха çитет те,—чарчĕ Тарас.— Тăруках нумай хапсăнмăпăр. Кайран хăйсемех килме пуçлĕç. Пĕр-ик хĕрача пулсан аванччĕ те...

Микишпа Исай пĕрне пĕри куçран пăхса илчĕç. Микиш пуçне сулчĕ:

— Хĕрсем тупăнмаççĕ пуль... Хăюсăр халах. Самах-юмах тухасран хăрĕç, тем...
— Малашне хутшăнтарасах пулать вĕсене. Пĕлетĕр-и, Ленин хĕрарăм çинчен мĕн каланă? Кашни кухаркăн патшалăха тытса тăма пĕлмелле, тенĕ. Халăх хушшинчи ĕçе хутшăнтарса пымасан, ăçта вĕренччĕр вĕсем?
— Пĕрре пур та ĕнтĕ...—сас пачĕ Исай.
— Кам?
— Учительница.
— Э-э,—аллипе сулчĕ Микиш.—Тем тумалла пуль вăл макрапа. Пулчĕ-пулмарĕ макраканскертен мĕн усси пултăр унтан? Кирлĕ мар...
— Ну, юрĕ эппин,—терĕ Тарас.—Хăçан пухăнса калаçăпăр эпир вĕсемпе? Ĕçе тытăнтăмăр пулсан, вăраха ярас марччĕ...
— Ыранах пухма пулать. Каçхине.
— Ăçта?
— Хуть те ăçта. Каçпа пушă вĕт.
— Систерĕр эппин. Кусемпе калаçса татăлсан, кайран пур çамрăксене пухăпăр.

Самах татăлчĕ. Тарас чĕлĕм чĕртсе ячĕ, Микишпа Исай тухса кайма ура çине тачĕç.

— Чимĕр-ха, ан васкар,—пуçĕпе сак еннелле сулчĕ Тарас,—ман тата ыйтса пĕлмелли пур. Микульрен ыйтрăм-ыйтрăм, йĕркине тупаймарăм. Советра кам-кам халь?

— Советра пит „чаплă“ халăх-ха унта,— терĕ Микиш, каяллах сак çине ларса.—Председателĕ—Каçăр Куçма, секретарĕ—Иливан. Кирлĕ чух нихçан та тупма çук вара вĕсене. Таçта çÿреççĕ...

Тарас пуçне пăркаласа илчĕ.

— Ну, тупнă та вара халăх! Мĕнле пуçпа суйланă ара вĕсене? Каçăр Куçма ĕлĕк урядник пулнă мар-и вăл?

— Илтмен...

— А Иливанĕ тахçантанпах уесĕпе паллă жулик. Кам кăна пулман пуль вăл, судпатемпе муталашса мĕн чухлĕ çынна макăртнă пуль! Революци хыççăнах ялта совета хирĕç кăшкăраканни самăй çавă вĕт, а халь—пăх та кур!—хăй совет влаçĕ пулса ларнă. Ай-ай... Ăнран тухса каймалли ĕçсем тăватăр иккен эсир кунта.

— Мĕн тăвас тетĕн, пĕлекен çынсем çук та, пуç тăрне хăпарса лараççĕ çав...

Тарас пирусне лутăркаса пăрахрĕ те каллĕ-маллĕ утма тытăнчĕ.

— Кун пек „власть“ пулсан, ял пурнăçĕ, паллах, нихçан та малалла каяс çук. Мĕн, вĕсем халăхшан тарăшакан çынсем-и? Вĕсемшĕн пулсан, хуть те паян пурге вилсе пĕтчĕр.
— Ку тĕрĕс вара,—терĕ Микиш.—Ака, ытти ялсенче выççисене валли туна столовăйсем чиперех ĕçлеççĕ, йĕркеллех çитереççĕ, пирĕн пур—кашни кун харкашу. Чипчипер çанăхранах тем шуйттанла çăкăр туса параççĕ. Апачĕ те ним манере çук—темскер, мăшкăлтăк шывĕ...
— Кам асли унта?
— Мамун, Лява кĕрÿшĕ...
Тарас лач! сурчĕ.
— Хысна паракан апата та пуянсемсĕр пĕçерсе çиеймеççĕ. Эх, халăх!
— Халăха апат çитерме унăн пÿрчĕ аслă, терĕç пулас пухура...
— Вĕсен пÿрчĕ аслă та—пырĕ те аслă çав! Мăннан çăтаççĕ!.. Столовăйĕ уçăлнăран вара пĕрре те пулин тĕрĕслесе пăхнă-ши?
— Илтмен ăна. Ахаль халăх питĕ кăмăлсăр...
Тарас сĕтел пуçне пырса ларчĕ:
— Итлĕр, юлташсем. Пирĕн часрах пĕр çĕрелле чăмăртанас пулать. Унсăр пурнăçа юсаймастпăр эпир. Каллех калатăп—Каçăр Куçмасемпе, Иливансемпе нумаях мала шăваймăпăр...

Микишпа Исай тухса карĕç.

„Ку каччăсемпе ĕç тума пулать, тĕрĕс çул кăтартмалла çеç вĕсене“, –шухăшларĕ Тарас.—„Пуянсем илĕртнĕ хыççăн каяс çук кусем, тутлипе йӳççине уйăрма пĕлеççĕ курăнать...“

Урамран Микуль хашкаса чупса кĕчĕ.

— Пичче, сана валли çыру илсе килтĕм!

— Мĕнле çыру?

— Курăн унта...

Микуль пиччĕшне лутăрканса пĕтнĕ хут татки тыттарчĕ. Пӳртре чылаях тĕттĕмленнĕ пирки, ку тĕлĕнмелле çырăва вулама Тарас чӳрече патнерех пычĕ. Хут çине чалăштĕлĕш саспаллисемпе темиçе сăмах çеç çырнă иккен:

„Ман сана каламаллисем нумай. Кĕçĕр пирĕн тĕле пыр. Варук“.

Тарас çемçен кулса илчĕ те, алăк патĕнче ура салтса ларакан Микуль еннелле çаврăнчĕ:

— Кам пачĕ сана ку хута?

— Хăех... Эс пĕлместĕн пуль-ха, пичче, эс çук чухне вăл манран пĕрмаях ыйтатчĕ: піччу çыру ямарĕ-и, мĕн çырать, хаçан килет, тетчĕ. Вăл сана качча пырасшăн пулмалла.

— Çитĕ сана, ытлашши калаçатăн!—чарчĕ ăна Тарас.—Ав, анне валли шыв вĕрет те, çитер.

— Мĕн пулать вара апла каланăшăн?— кăмалсăр пулчĕ Микуль.—Эп анчах мар, пурте çапла калаççĕ. Пĕрре анне те каларĕ...

— Ну, юрĕ, юрĕ. Ту мĕн хушнине.

Тарас çийĕнчи тумне тӳрлетсе пиçиххине хытарах çыхрĕ те, килĕнчен тухса утрĕ.

VI

Çурçĕр тĕлнелле çенĕк алăкне шаккани илтĕнчĕ. Нумаях пулмасть çыварма выртнă Лява Уртемĕ вырăн çинчен пуçне çĕклерĕ те, темиçе самант сывламан пек пулса итлесе тăчĕ. Алăкран каллех хуллен кăна шакка пуçларĕç.

— Кам вăл?—ыйтрĕ Уртем çилĕпе.

— Эпĕ, уç-ха, часрах,—илтĕнчĕ алăк хыçĕнчен.

— Кам эс?

— Махорка çынни...

— Ятна кала?

— Пăшатан... Ниушлĕ паллаймастăн, Уртем Лявонч? Уçсам хăвартрах.

Уртем тăчĕ те, алăка уçса, кĕтмен хăнана çенĕке кӳртрĕ. Сентре çинчен шăрпăк тупса çутса пăхре. Ку чăнах та Пăшатан иккен — Махорка помощникĕ. Сара пуçăн, хура çӳçĕсем арпашса кайнă, кĕпи тăр лапра, сылтăм пĕççи çинче шалаварĕ тăршшипех çурăлса тухнă.

— Ма килтĕн?—камалсăр ыйтрĕ Уртем, тем ыра маррине туйса.

— Махорка ячĕ...

— Атя, кĕр эппин пӳрте.

Пӳрте кĕрсен Уртем лампа çутрĕ те, сĕтел çине чавсаланса ларса, Махорка çынни çине каллех сиввĕн, шатарасла пăхрĕ. Тĕрĕссипе каласан, йалăхтара пуçларĕç ăна бандитсем: чăрмавĕ нумай, усси сахал.

— Ну, кала, мĕн кирлĕ?

— Пĕтрĕмĕр ача эпир, Уртем Лявонч,— куçсене мăчлаттарса кала пуçларĕ Пăшатан.— Кĕтмен çĕртен аркатса тăкрĕç...

— Епле апла?—кăртах сикрĕ Уртем.

— Çаплах вăт... Аркатрĕç. Виçĕмкун каçхине эпир виççĕн—Махорка, эпĕ, тата Чалăшкуç Ман Хатнара тухса карăмăр. Унта Хветле ятлă пĕр хусах арăм пур. Ну, ĕнтĕ, чиперех çитрĕмĕр, çирĕмĕр, ĕçрĕмĕр, Хветле тата ик арăм илсе пычĕ. Пит виççолăй çĕр каçрăмăр. Ун пек, кун пек пуласси асра та́ пулман.

Пăшатан чарăнчĕ те пырне тытрĕ.

— Итле-ха, Уртем Лявонч, тура пул—пĕр черкке пар, шутсăр ăш çунать...

Уртем чăлантан пуçлана çурпулштухпа чей стаканĕ, тата хăпартлу татăкĕ илсе тухрĕ.

— Ĕç.

Пăшатан пĕр стакан туллиех ярса ĕçрĕ те, малалла калама тытăнчĕ.

— Тул çуталас умĕн лашасем çине утлантăмăр та каялла вĕçтертĕмĕр çеç. Вăрмана çитсен, ерипен юрлакаласа уттартăмăр. Хамăр пата çитесси нумаях та юлманччĕ—пăшал сассисем илтĕнме пуçларĕç. Чухласа та илме çук—тăçта переççĕ... Малта та, кайра та, пур енче те! Манпа юнашар пыракан Махорка ним шутласа тăмасăрах чĕлпĕрне туртрĕ те, ăйăрне тӳрех малалла сиктерчĕ. Эпир—ун хыççăн. Пĕр уçланкăна ыткăнса тухрăмăр кăна—сасартăк йывăççем хушшинчен пирĕн еннелле ручной пулемет шатăртаттарма тапратрĕ, темесем хыçĕпе салтаксем чупни курăнчĕ. Махорка ăйăра тăрук чарса лартса ик ура çине тăратрĕ те, каялла çаврăнса пĕрĕхтерчĕ. Эпир те ун хыççăн вĕçтертĕмĕр. Ну, тартăмăр та вара... Пульăсем хăлха çуммипе вжи-и, вжи-и!.. туса иртеççĕ, кĕç лекет, кĕç вилетпĕр, тесе пыратăп. Темле майпа, ни мана, ни Чалăшкуçа лекмерĕ, анчах та Махоркăна сулахай пĕççинчен лекнĕ иккен... Çапах та çирĕп вĕт!—пĕр-ик çухрăм ытла ларса пынă вăл, унтан тин, юн кайса аптранипе сулăнса кайса, пĕр шĕшкĕ тĕми çине кĕрсе ӳкрĕ. Ăйăрĕ малалла тапса сикрĕ. Эпир хамăрăн вĕриленсе кайнă лашасене аран чаркаласа, ун патне чупса пытăмăр. Вăл вил-

нĕ çын тĕслех пулса кайна, аран сывласа выртать...

Пăшатан типсе ларнă пырне йĕпетме тата тепĕр çур стакан тултарса ĕçрĕ.

— Часрах кĕпе аркине çурса, суранне çыхкаларăмăр та, аллисемпе урисенчен тытса, чăтлăх ăшнелле çĕклесе кĕрсе карăмăр...

— Лашисем тата?

— Тарнă. Каçалапа таврăнса пăхрăмăр— тупаймарăмăр...

— Кайран мĕн пулчĕ?

— Таçта çитиех кĕрсе карăмăр эпир. Пăшал сассисем çаплах чарăнмаççĕ. Пĕрре çывхарса килеççĕ, тепре аяккарах каяççĕ. Чун юлмарĕ, пирĕн пата пырса тухассăнах туйăнчĕ. Ну, тупнах пулсан, чĕррĕнех парăнмастăмăр çав пурпĕрех. Унтан ик тавлăка яхăн ниçта хускалмасăр выртрăмăр чăтлăхра. Хветле патĕнчен Чалăшкуç икĕ пулштух чиксе тухнă-мĕн те, Махоркăна çавăнпа çеç усрарăмăр. Темиçе çăвар сыпать те—пĕлми пулса çывăрать, сыпать те çывăрать. Ыйхă витĕр аташать хăй, тем те каласа вăрçать, командăсем парать. Эпир вара...

Пăшатан куçĕсене час-час мĕтлеттерсе илчĕ.

— Хам та хĕрхентĕм...

— Мĕн апла?

— Ĕнер ирпе юлашки эрехе ĕçрĕ те, урсах карĕ. Пурĕпĕр вилетĕп, халех хĕрарăм тупса парăр мана, хĕрарăмпа ачашланса вилем, тет. Эпир тытăнса тăтăмăр, а вăл кольтне кăларса юнама тапратрĕ. Халех хĕрарăм илсе килĕр, унсăрăн сире те, хама та вĕлеретĕп, тет... Карăмăр вара шырама, мĕн тăвас тетĕн?

Куçхарши айĕпе сиввĕн пăхса ларакан Уртемĕн сăнĕ тата тĕксĕмленчĕ. Пăшатан самантлăха чарăнчĕ те—каллех ĕçрĕ.

— Чутай çулĕ çине тухрăмăр та, пĕр çухрăм та çура кайсан, канав хĕррипе пĕр хĕрача ĕне çитерсе çÿренине куртăмăр. Так, пĕчĕкскер, çап-çаврака питлĕ, тем тесен те, пĕр вунулта çултан ытла мар. Çатан карта çумне тайăннă та—хуллен кăна юрласа тăрать... Пире курсан—кăртах сикрĕ çак. Патнерех пырсан—шуралсах карĕ, тути хĕррисем сикме пуçларĕç, куçĕсене чарса пăрахрĕ. Сисрĕ пулас, мĕскĕн. Хамăн та чере темле сăрлатса карĕ... Чăннипех калатăп, хĕрхентĕм. Чалăшкуç мĕн каламаллине малтанах шухăшласа хунă пулмалла: пынă-пыман, кăшкăрса пăрахрĕ ун çине. „Кам çитерме хушрĕ сана кунта?“—„Юрамасть-и вара?“—чĕтрекен сасăпа ыйтрĕ хĕрача, пирĕн çине макăрас пек пăхса.—„Юрамасть конешнă! Атя-ха лесник патне, унта калаçăпăр!“ Хĕрачана çавăнтах хулĕнчен тытса кăрт! туртрĕ те канав

урлă сиктерчĕ. Лешĕ макăрса ячĕ. „Хăлха чикки çиес килмест пулсан—шăп пул! Атту халех тыттаратăп!“—терĕ ăна Чалăшкуç шăл витĕр. Хулĕнчен çирĕпрех тытрĕ те, ни вилĕ, ни чĕрĕ хĕрачана вăрман ăшнелле илсе кĕртсе, йываç тĕмисем хушшипе хăвăрт уттарчĕ. Эп хыçалтан пытăм. Тыткана лекнĕ хĕр чĕлхесĕр пекех пулчĕ, хушăран çеç нăшăклатса пычĕ...

Çитрĕмĕр Махорка патне: пĕр урине теприн çине хуна та, кашкăр пек пăхса, хăяккăн чĕлĕм туртса выртать. Чалăшкуç хĕре ун еннелле тĕксе ячĕ. Хĕр темрен такăнчĕ те—укрĕ.

— Твой приказ сполнял!—терĕ Чалăшкуç, хĕрача еннелле куç хĕссе илсе. Махорка ним те чĕнмерĕ, пирĕн çине пăхса, пуçĕпе аяккалла сулчĕ çеç. Эпир ăнлантăмăр та—вăрманалла кĕрсе карăмăр. Чылай вăхăт шăпах пулчĕ... Унтан сасартăк хĕрача икĕ хутчен кăшкăрса ячĕ те, темиçе самантранах пăшал сасси кĕрслетрĕ. Эпир часрах чупса тухрăмăр... Пĕчĕкçеç уçланкă варринче хайхи хĕрача хăркăлтатса, халь çеç пусна чĕпĕ пек тапкаланса выртать, унăн пичĕ тăрăх, çăварĕнчен çăра юн юхать. Махорка ун патнелле çурăмĕпе çаврăнса тăнă, хăрах аллипе питне тытнă, тепĕр аллинче—йăсăрланакан кольт. Эпир пырса тухнине илтсен, каялла çаврăнса пăх-

масăрах, револьверĕпе малалла кăтартрĕ: „Айтар“. „Кунпа мĕн тумалла?“—ыйтрĕ Чалăшкуç. „Вырттăр, сволочь“. Çапла каларĕ те—вăрманалла уксаклаcа кĕрсе карĕ.

— Ма вĕлернĕ-ха ăна вăл?—ыйтмасăр чăтаймарĕ Уртем, хăйне валли те стакан тултарса.

— Паранман лешĕ. Кĕрешнĕ чух питне çыртса татнă та, пÿрнипе куçĕнчен чикнĕ. Махоркăн куçĕ халь те çара какаях, тÿрленмест те пуль...

— Кайран аçта кайрăр?

— Каç пуличчен вăрман хĕрне тухса выртрăмăр. Çĕрле Махорка кунта çитсе ÿкесшĕнччĕ, анчах, суранлă ури ытла ыратнипе, кивĕ утар пÿртне вырнаçмалла пулчĕ. Вара мана сан патна ячĕ. Патрон парса яма хушрĕ тата укçа... Кам пĕлет, тен урăх çĕрелле тармалла пулать-и, терĕ. Эс пĕркун килсе панă хатĕрсене сутрăн пуль вĕт, Уртем Лявонч?

— Сутайман-ха.

— Эх, халь пирĕн тупра та нумайччĕ! Илсе карĕç пуль ĕнтĕ шуйттан отрячĕсем...

Уртем стакана пушатса лартрĕ.

— Апла-ха эппин сирĕн пурнаçсем...

— Çапла çав.

— Ни унталла, ни кунталла эппин? Хăй мĕн тума шутлать-ха малашне?

— Паранмастап, тет. Ҫĕнĕрен вай пухатăп та каллех ҫĕмĕрме пуҫлатăп, тет. Анчах...— Пăшатан пуҫне усрĕ.—Усси те пулать, тем... Эп хам та... пустуй ҫыхлантăм пулмалла... Мĕн чухлĕ суд тунине лармаллаччĕ те, ҫур ҫултан тухаттăмччĕ... Халь каялла таврăнма та май ҫук ĕнтĕ...

— Но! Кун пек калаҫас йăлана парахас пулать,—сасартăк сассине хăпартрĕ Уртем.— Хамăра шар кăтартса кӳрентернисене тавăрса пĕтермен-ха эпир! Чим, вăхăт килĕ...

— Мана никам та кӳрентермен. Эп хам...

— Ҫитĕ!—сĕтел ҫине ҫапса илчĕ Уртем.— Атя, вĕҫтер каялла. Патрон мĕн чухлĕ кирлĕ?..

— Пĕр виҫҫĕр штук.

— Укҫа тата?

— Пĕр-ик мĕльюн.

— Ҫимелли илсе каймастан-и?

— Вăл та кирлĕ...

Пурне те хатĕрлесе ҫитерсе ҫурăм хыҫне кутамккаласа ҫаксан, Пăшатан пулштухри юлашки самогона ярса ĕҫрĕ те, татах ларчĕ.

— Итле-ха, Уртем Лявонч,—терĕ вăл кăштах ҫыхланакан чĕлхепе.—А манăн каймалли инҫе вĕт, сахалтан та пĕр вуникĕ ҫухрăм пур. Пĕр-пĕр лаша тупса пулмасть-ши, э?

— Лаша?

— Лаша ҫав, утланса кайма... Наччас ҫитеттĕмччĕ эп унпа. Тата халăхĕ усалланса

каре,—нисашто тытма пултараççĕ. Калама мантăм эп сана: халь кунта килнĕ чух та Мăнял ыраш пуссинче иккĕн чупрĕç ман хыçран. Волĕ-неволĕ ик хутчен персе хăвармалла пулчĕ... Ăçта тупса утланас-ши?

Уртем пĕр вăхăт шухăша кайса тăчĕ. Унтан пуçĕпе урам еннелле кăтартрĕ:

— Çырма леш енче, уйхапхинчен анатарах, виççĕмĕш киле кĕрсе пăх-ха... Çавсен килтех пулмалла, арăмĕ каç пулсан тин таçтан таврăнчĕ. Анчах та асту, хуллен. Килкартине кĕме анкарти енчен алăк пур унта. Тем пулсан—эп сана курман, илтмен, палламастăп. Хăвах пĕлетĕн...

— Ну, каларĕ тата!—терĕ хĕрсе кайнă Пăшатан, аллипе сулса.

— Махоркине кала: çанталăк лăпланиччен ан шавлатăр, ку яхăнта пурăнма хамăр патра та вырăн тупăпăр.

— Юрĕ.

VII

Тарас урам тăрăх тăвалла хуллен кăна шăхăркаласа утрĕ...

Пĕркун каçхи пекех—урамра шăп, ним сасчĕв те çук. Çынсем каç пулнă-пулманах çывăрма кĕрсе выртнă курăнать. Тарас хурал пӳрчĕ тĕлĕпе иртнĕ чух пĕр хĕрарăм çухалса кайнă путеке хăваласа кайнине курчĕ çеç, урăх никам та тĕлпулмарĕ ăна.

„Мĕн калать-ши ĕнтĕ ку мана?“—шухăшласа пычĕ вăл Варук çинчен.

Варуксен килĕ—ял хĕрринчех, уничерен—виççĕмĕш, лупашкаллăрах вырăнта ларать. Пÿрчĕ умĕнче—пĕчĕкçеç сад, унта Варукăн ĕçчен ашшĕ-амăшĕ чие йывăççисем, акаци, сирень лартса тултарнă. Урам хапхи, сапурĕ, çурт-йĕрсем—пурте йĕркеллĕ вĕсен, пурне те лайăх шухăшласа тирпейлĕ тунă. Варуксен ашшĕне хуçалăха тытса пыма пĕлнĕшĕн ялçыннисем яланах ырланă...

Тарăс юриех урамăн сылтăм енĕпе пычĕ. Виç-тăват кил урлах вăл Варуксен лаçĕ пуçĕнче такам ларнине курчĕ.

„Кĕтет пулас...“

Ку чăнах та Варук иккен. Тутрине майраллакаялла çыхнă, хулпуççинчен сăхман уртса янă, мăйăр катса ларать.

— Ырă каç пултăр,—ал пачĕ ăна Тарас.

— Килех... Васкамастăн пулсан—лар.

— Васкамаллиех çук-ха...

Тарас Варукпа юнашар каска çине ларчĕ.

— Мăйăр çиетĕн-и?—ывăçласа пачĕ Варук.

— Çисе пăхас...

Пĕр-ик минут хушши ним те шарламарĕç вĕсем. Пĕрне пĕри нумай вăхăт курмасăр пурăнсан, яланах çапла пулать вăл: каламалли нумай, анчах та нимрен пуçлама пĕлместĕн...

— Ну, Варук, каласа кăтарт, мĕнле пуранатăн?—аран пуçларĕ Тарас, епле те пулин сăмах хускатас тесе...

— Мĕнле пурăннă пултăр? Çаплах. Ĕçленĕ, çинĕ те çывăрнă. Унта-кунта питех тухса çÿремен, çынсемпе пит хутшăнсах кайман.

— Çыру çырма ма пăрахрăн ман пата?

— Ара, ху текех пĕр çĕртен тепĕр çĕре куçса çÿрерĕн те, адрессене пăтратса ятăм эп. Çынсенчен ыйтма аван мар пулчĕ.

— Эп сана качча кайнă тесе.

— Теме кирлĕ пуль пит... Ыйткалакансем кăчухне ахаль те нумай. Пĕччен хырăма та тăрантараймастпăр та.

— А вăл яланах апла пулмасть вĕт. Тăхта акă, пурнăç епле юсанса кайĕ...

— Юсансан тем пекчĕ. Атту шалт йăлăхтарса çитерчĕ ку çити-çитми пурнăç. Эсир таçта аякра çÿресе ăна сиссех те каймарăр пуль,—кунта пит те сисĕнчĕ вăл.

— Эпир сиртен те ытларах тÿсрĕмĕр пуль, тусăм,—терĕ Тарас, хăй сисмесĕрех Варук аллисене тытса.—Виçшер кун çимесĕр те, икшер уйăх кĕпе-йĕм улăштармасăр та, эрниэрнипе ура типĕтмесĕр те пурăннă. Кашни кун вилĕм куçĕнчен пăхнă, вилĕм пирĕнпе юнашарах çÿренĕ...

— Ара, вăл апла пуль те-ха...

— Çавăн пек чухне вара килти пурнăç шутсăр аса килетчĕ. Ăшă пӳрт, вĕри апат, тăвансем, паллакă çынсем... Сана та аса илеттĕм час-часах...

Тарас Варук аллине чăмăртарĕ те, ун куçĕнчен пăхрĕ.

— Чăн калатăп.

Варук ним мар пулса карĕ, çĕрелле пăхрĕ.

— Эп те яланах аса илнĕ...—терĕ вăл хуллен.

— Уйрăлнă чух калаçнисене манмарăн-и?

— Ма манас... Эпĕ çавна асра тытса çеç пурăнтăм. Леш хĕлте çураçсах çитернĕччĕ мана аттесем, эп ним тусан та каймастăп терĕм те, вара килме пăрахрĕç...

Вăл пуçне Тарас еннелле çаврăнчĕ. Тарас сылтăм аллине унăн пилĕкĕ çине хучĕ. Нимĕн те шарламарĕç,—ма тесессĕн, самахсăрах пĕтĕмпех паллă пулчĕ. Виçĕ çул иртнĕ,— вăл хушăра нумай шыв юхнă, темĕн тĕрлĕ улшăну та пулма пултарнă, анчах та вĕсем хушшинче нимĕн те улшăнман иккен. Виçĕ çул каялла, çакнашкалах çурхи каç, вĕсем çак каска çинчех пĕр-пĕрин ăшшине туйса, алăран ал тытса ларнăччĕ, пĕрне пери манас çукки çинчен калаçнăччĕ,—ак халь каллех пĕрле, юнашар, ун чухнехи пек кăмăлсемпех, пĕр кунлăх та уйрăлман пекех...

— Аннў мĕнле?—ыйтрĕ Варук, чылай чĕнмесĕр ларсан.

— Паян кăшт самайланчĕ пулас-ха.

— Эп ăна тем пекех кая-кая пулăшасшăнччĕ, анчах çынсем куласран хăраса тăтăм. Пĕлетен вĕт, ялта çав тери усал чĕлхесем пур.

— Майĕпе сывалать пуль-ха, выçăпа аптраса çитнĕ вăл. Сирĕн епле, пурте тĕрĕс-и?

— Тĕрĕсех-ха.

... Сăмах хыççăн—сăмах, шухăш хыççăн—шухăш; Тараспа Варук нумайччен ларчĕç шакăл-шăкăл калаçса, пĕрне пĕри харпăрхăй çинчен тĕпĕ-йĕрĕпех каласа кăтартрĕç. Таврара ним хусканми шăплăх тăчĕ, улăх енчен майĕпе ирхи нӳрлĕх туртана пуçларĕ, анчах вĕсем çаплах калаçрĕç... Варука хăй çумнерех тайăнтарса, Тарас пулас пурнăç çинчен, хăйĕн ĕмĕчĕсем, шухăшĕсем çинчен каларĕ, унăн пур сăмахĕсем те Варука тем пекех кăмăла карĕç, чĕри патнех пырса вырнаçрĕç. Çак каçхине вăл ăна ĕлĕкхинчен те вăйлăрах, темле ăшă, тăванла юратупа юратрĕ.

— Епле аван, ăслă вăл...

Варуксен çенĕк алăкĕ чĕриклетрĕ. Тахăшĕ тула тухрĕ пулас.

— Кĕрес пулать, нумай пулчĕ,—терĕ Варук.

— Кăштах лар ĕнтĕ,—хулĕнчен тытрĕ ăна Тарас.

— Ыран та ларма пулать вĕт...

— Вăл особă...

Çак вăхăтра килхушшинче сасартăк Варук аппĕн сасси илтĕнчĕ.

— Кам ку? Мĕн таван кунта?!

Ăна хирĕç чĕнекен пулмарĕ, анкартинелле тухмалли алак халтлатса хупăнчĕ çеç.

— Стой!.. Хурах! Краву-ул!—кăшкарса ячĕ Варук аппĕ.—Тытă-ăр!..

Таçта йытă вĕрсе ячĕ. Хурах кăшкăрнине илтнĕ-илтмен, Тарас каска çинчен вăшт кăна тăчĕ те, сапур урлă пĕррех siкce каçса, уçă алăкпа Варуксен анкартине чупса тухрĕ. Самантранах, вăл паранка кассисем хушшипе чупакан Варук аппĕпе танашрĕ те:

— Ăçта?—тесе кăшкăрчĕ.

— Ав, çырманалла тарчĕ...

Урăх нимĕн те чĕнмерĕ Тарас, араслан пекех малалла ыткăнчĕ. Варук аппĕ таçта хыçалта хурах кăшкăрса юлчĕ...

Çырма хĕрне çитеспе Тарас карта урлă темле мĕлке йăванса каçнине курчĕ. „Çавă! Пурĕпĕр тытатăп!“—шухăшларĕ те вăл, çырманалла сикрĕ.—„Куçран вĕçертес марччĕ кăна...“ Карта урлă каçсан, вăйлăран вăйлă чупма тапратрĕ вăл вăрă хыççăн. Анчах лешĕ те хытă чупать иккен, ниепле те çывăха ямасть. Акă, вăл картаран сылтăмалла пăрăнчĕ те çырма тĕпĕпе чупрĕ.

Унтан сăрталла хăпарма пуçларĕ. Пырать — каçĕ çута, курăнать...

Тарас сăрталла темиçе утăм тунăччĕ çеç — çӳлтен револьвер сасси шартлатрĕ. „Кунпах хăратайман“, — шухăшларĕ те Тарас хăй ăшĕнче, самантлăха чарăнса тăнăскер, каллех малалла ыткăнчĕ. Вăрă хирелле тухса, ыраш хушшинелле кĕрсе карĕ, анчах ырашĕ лутра пирки — пытанаймарĕ, пилĕк таранах курăнса пычĕ. Пĕр аллă чалăш кайсан, чарăнчĕ те каллех печĕ Тарас çинелле, анчах каллех сиен тăваймарĕ, тарма тытăнчĕ. Чылай вăхăт пычĕ Тараспа вăрă хушшинчи хăруша ăмăрту. Пĕрин епле пулсан та тарса хăтăлас килет, тепри тем пулсан та çитсе çапса ӳкересшĕн... Вăрри çурăм хыçĕнчи кутамккине те паçăрах калча ăшнелле вăркăнтарса хăварчĕ, татах чарăнса пересшĕнччĕ, анчах револьверĕнче пульлисем пĕтнĕ иккен, çавăнпа унăн пĕр хăйĕн урисем çине çеç шанмалли юлчĕ, вăл юлашки вăйне пухса чупрĕ.

Вĕсем шăлĕсене çыртса, ăнтăхас патне çитсе чупнă хушăра пĕтĕм ял ура çине сиксе тăчĕ. Пур урамсенче те кашкăрашаççĕ, çуйхашаççĕ, йытăсем вĕреççĕ, алăксем уçăлса хупăнни илтĕнет. Ăçта мĕн пулнине ăнланайманнипе, çынсем урамран урама чупаççĕ, пĕр-пĕринчен ыйтаççĕ, анчах ретлĕн никам та каласа парайманнипе, татах чупаççĕ.

Автан çырми патнелле çывхарнă чух вăрă вăйсăрланса пыни сисĕнме пуçларĕ. Вăрăпа Тарас хушши пĕчĕкленнĕçемĕн пĕчĕкленсе пычĕ. Ак ĕнтĕ çывăх, темиçе чалăш çеç... Тарас мĕн пур вăйне пухрĕ. Унтан минут та иртмерĕ пуль—вăрра ĕнсинчен чышса антарчĕ те хăй те тирĕнсе карĕ... Анчах вĕсем иккĕшĕ те харăсах сиксе тăчĕç, пĕрпĕринпе тытăçса ӳксе, çырма хĕрринче йăванма тапратрĕç. Харушă кĕрешӳ пуçланса карĕ вĕсем хушшинче... Иккĕшĕ те ывăннă ĕнтĕ, аран сывлаççĕ, анчах нихăшĕ те парасшăн мар,—кашниннех пурăнас килет. Пĕрре пĕри çиеле тухать, тепре—тепри, аллисем пыр патнелле туртăнаççĕ.

— Килĕр!.. Пулашă-ăр!..—вăрăммăн кашкарса ячĕ Тарас.—А-а-а!.. Унччен те пулмарĕ, вĕсем хăйсем сисмесĕрех çырма хĕрнелле йăванса пычĕç те, чăнка çĕртен кутăн-пуçан чикеленсе анса карĕç.

Хире чупса тухнă халăх, Тарас кăшкăрнине илтсе, Автан çырми еннелле ыткăнчĕ. Çынсем çырмана чупса аннă çĕре Тарас бандита ӳппĕн пăрахса, унăн аллисене хыçалалла пăрса лартма ĕлкĕрнĕ-мĕн ĕнтĕ.

VIII

Калама та çук пăлханса кайнă çынсем бандита ялалла çав тери кăшкăрашса, çухăрса, ним ăнланмалла мар шавласа илсе пычĕç.

— Вĕлерес ана халех!
— Çакăнтах çапса пăрахас!
— Пилĕкне çапса хуçас—вырăнтан та ан хускалтăр!..
— Кутан çакас, пырши-пакарти йăтăнса тухтар эсрелĕн!..
— Пăркăчлас пулать...
— Мĕн кĕтсе тăмалли пур—тӳпелес тавай!

Юнашар пыракансем бандита сисмен хушăрах ăçтан тивнĕ унтан паркаласа илме пуçларĕç. Хăшĕ чышкапа, хăшĕ çĕçĕ аврипе, хăшĕ алла тытнă рычак вĕçĕпе. Лешĕ ним тума пĕлмесĕр унталла та кунталла çаврăнкаласа, йăлăнма пуçларĕ.

— Тархасшăн ан тивĕр... Тархасшăн ан вĕлерĕр...

Кун пек йăлăнни халăха тата ытларах хускатса ячĕ, ун тарăхне татах вăйлатрĕ.

— А-а, тархасшан-и? Эсир хăвăр, мур пуçĕсем, тархасланине пăхатăр-и?
— Миçе айăпсăр чуна пĕтертĕр?
— Мĕн чул çынна макăртрăр?
— Ы-ых, чунилли!..

Бандита малтанхинчен те хытăрах чышкăлама тапратрĕç. Тахăшĕ çурăмĕнчен пысăк лаптак чулпа хаплаттарчĕ. Капла ырă ĕç пулас çуккине кура, Тарас халăха лăплантарма пикенчĕ:

— Ан çапкалашăр, юлташсем! Совет влаçĕ ун пек тума хушмасть. Хăвăрах япăх пулма пултарать уншăн.

— Мĕншĕн? Вăрра хĕненĕшĕн-и?— кĕрлесе карĕ халăх.

— Вĕсемшĕн тем тума та юрать те, пире мĕншĕн юрамасть?

— Закон тăрăх ответ тыттаратпăр ăна, чышкăпа мар!— кăшкăрчĕ Тарас.— Никам та пӳрнепе те тĕкĕннĕ ан пултăр!

Ял патнелле çывхарсан, бандита çавăтса пыракан халăха хирĕç Иливан— ялсовет секретарĕ— мăн çăматăпа лăпăстатса çитрĕ. Халăх чарăнчĕ.

— Ăçта вăрри? Хăшĕ?— ыйтрĕ те вăл сăмси витĕр, хăрах аллипе тимĕр куçлăхне тытса, халăх хушшинелле кĕрсе карĕ.— Çакă-и? Мĕн вăрланă вăл, прохвост эдăки?

— Назарăнне лаша илсе тарма тăнă,— терĕ тахăшĕ.

— Ах, потлец, ах, потлецă!.. Ну, айтăр ман хыççăн!

Тул çутăлса килчĕ. Бандита хурал пӳрчĕ патне илсе пычĕç. Темле чарма тăрăшсан та, халăх лăпланма пĕлмерĕ (ытла пурте тарăхса çитнĕ-мĕн хурахсем çине!) Асăрхаса пынă çĕртех, бандитăн пуçне çапса шăтарса пăрахрĕç, пичĕсене тăрмаласа пĕтерчĕç кĕпине çурса тăкрĕç...

— Председатель ăçта?—ыйтрĕ Иливанран Тарас.

— Виçĕмкунах Вăратин пасарне кайнă.

— Милици патне ярас пулать.

— Ёлкĕрĕпĕр-ха, малтан хамăр килти майпа допрос тăватпăр.

— Допроса следстви органĕсем тăваççĕ... Иливан куçлăхне самси вĕçнерех антарса лартса, Тараса тăрăх пăхса илчĕ. Хăрах куçне хĕсрĕ.

— А эс мĕн? Учитель-и? Хамăрах лайăх пĕлетпĕр, юлташ салтак. Ялта эпир власть! Вăл хăвăрт çаврăнчĕ те, хурал пÿрчĕ умне илсе тухнă сĕтел хушшине кĕрсе ларса, папкине салтма тытăнчĕ. Халăх çаплах шавларĕ, бандит çинелле кĕпĕрленсе пычĕ, çĕр тĕрлĕ ыйту парса кăшкăрашрĕ. Тарас халăх хушшинчен Исая чĕнсе илсе, пÿрт кĕтесси хыçнелле илсе карĕ:

— Итле, тусăм, паян кунта ĕç ытлашши пулса кайма пултарать. Иливан темшĕн милицие чĕнтересшĕн мар. Тавай, лашуна утлан та—халех вулăса вĕçтер. Милици яччăр. Хут ма çырса паман тесен—ялсоветсем килте çук, тесе кала. Атя, халех яра пар...

Исай килĕшсе пуçĕпе сулчĕ те, çавăнтах килне чупрĕ. Тарас сĕтел патнерех кайса тăчĕ. Иливан папки ăшĕнче чакалансан-чакалансан, темле сар хутсем кăларса хучĕ, куç-

лăхне тасатса тăханчĕ, сайра хĕрлĕ сухалне якаткаласа илчĕ.

— Ну, ристанне кунтарах илсе килĕр-ха!— терĕ вăл юлашкинчен, ик аллипе сĕтел пуçĕсенчен тытса. Бандита харăсах темиçе çын çурăмĕнчен чышса, сĕтел умнелле тĕртсе кăларчĕç. Вăл Иливан çине куç илмесĕр пăхма тытăнчĕ.

— Кала, кам эс?—хыттăн пуçларĕ Иливан, майне пăркаласа.—Тĕрĕссипе кала, атту эпир сана халех йамра тарĕнчен çакма пултаратпăр. Илтрĕн-и?

Бандит чĕнмерĕ. Вăл ответ парасса пĕр çур минут пек кĕтсе тăнă хыççăн Иливан тепĕр хут, тата хытăраххăн ыйтрĕ:

— Ну, калатăн-и? Кам эс? Ăçти çын?

Бандит каллех ответ памарĕ: Иливан çине çав тери сивĕ курайманлăхпа тулнă куçĕсемпе шăтарасла пăхса тăчĕ çеç.

— Кала, теççĕ сана!—кăшкăрчĕ Иливан, сĕтел çине çапса.—Элле халех вилессӳ килет-и?

Бандит пĕр утăм малалла ярса пусрĕ те, ывăннă лаша пек хашкаса, шăл витĕр:

— Мĕн ыйтатăн, палламастăн-и-мĕн?—терĕ.

Иливан капăр-капăр ура çине сиксе тăчĕ.

— Мĕн терĕн эс?

— Палламастăн-и-мĕн, терĕм. Лайăхрах пăх эппин,—Пăшатан эпĕ!

— Епле апла?!

— Çаплах.

— Ах, йытă вилли!—çуйăхса ячĕ Иливан, сĕтел хушшинчен чупса тухса. Сăмси темле сасартăк хĕрелсе карĕ унан, аллисем чĕтреме тапратрĕç.—Ăçтан паллам эп сана? Эс мĕншĕн мана халăх умĕнче пустуйран намас кăтартатăн?! Ах...—вăл виçĕ хутлă намăс сăмах лаплаттарчĕ те, Пăшатан çине сиксе, пĕрре пĕр енчен, тепре тепĕр енчен пĕтĕм вăйĕпе çапрĕ.

— Ан çап, Иливан!— кăшкăрчĕ кун хыççăн Пăшатан та, янах шăммине тытса.—Ай, пĕрле ĕçсе-çинисене мантăн-и? Эс пире суя лаша хучĕсем туса панăшăн эпир сана мĕльюнсем тыттарнă чух ыталансах юрлаттăмăрçке?! Эх, сысна!.. Килсе тăр халăх умне манпа юнашар!

Иливан пуçран тукмакпа çапнă пекех каялла сулăнса кайса ларчĕ. Чарăлса кайнă куçĕсемпе халăха ухмаха ернĕ çын пек пăхса çаврăнчĕ, унтан Пăшатан çине тĕллесе кăтартса, çинçе сасăпа çухăрма тапратрĕ:

— Суять вăл! Юри калать! Эп нихçан та тĕл пулман унпа! Мана варласа хăй хăтăласшăн... Вĕлерес пулать ăна халех!..

— Мăнъялта пĕр кун виçĕ мĕльюн илнине мантăн-и?—кăшкăрчĕ Пăшатан каллех.—Хам тыттартăм вĕт!..

— Суять! Суять!..

Иливан тата темскер каласшăн пулчĕ, анчах та Пăшатан сăмахĕсем хыççăнах юпа пек хытса тăнă халăх халь мĕн пулнине тавçăрса илчĕ те, пĕр харăс ĕрлесе ярса, унăн сассине путарса лартрĕ.

— Ах, Иуда!..

— Намăссăр, кĕççе пит!

— Вăт, шуйттан!

— Пирĕн юна сутса пурăннă...

— Çыхас ăна!

— Çапса ӳкер!

— Иккĕшне те пĕрле çакас!..

Халăх Иливан çине кĕпĕрленсе пыма тапратрĕ. Иливан сапур çумĕнчи сак çине хăпарса кайса, кĕтессе йăпшăнчĕ:

— Эп мар! Эп айăплă мар!..

Ун пуçĕнчен кăшт аяккарах çеç сапура çур кирпĕч пырса çапăнчĕ. Кирпĕчрен пăрăнма ĕлкĕрчĕ кăна—ун еннелле ал туйи вăркăнчĕ.

— А-а-а!..

— Чарăнăр! Шăпланăр!—кăшкăрса сак çине сиксе тăчĕ Тарас.—Чакăр каялла! Халех милицисем килеççĕ!

Пĕр вăхăтлăха халăх лăпланкаларĕ. Унтан каллех шавлама пуçларĕç, ним ăнланмалла мар пулса тăчĕ.

— Давай, допрос ту, Тарас!

— Халăх умĕнче каласа кăтартчăр!
— Каламасан, халех пăркăçлас...
Милицисем килсе çитиччен каллех епле те пулин чарса тăрас тесе, Тарас допрос пекки тума тытăнчĕ. Малтан Пăшатанран пуçларĕ.
— Ăçтан килтĕн эс кунта?
— Килтен...
— Килӳ ăçта сан?
— Вăрманта, кашни тĕмĕ айĕнче.
— Пит те шутник пулас эсĕ... Махорка бандинче çӳретĕн-и?..
— Çавăнта.
— Халь ăçта вăл хăй?
— Пĕлместĕп.
— Ан суй. Хăвнах япăх пулать. Кала тӳррипе—ăçта Махорка?
Пăшатан кăштах тытăнса тăчĕ, унтан темскер каласшăн пулса çăварне уçрĕ çеç—сасартăк тахăшĕ сăнчăр вĕçне çыхнă кĕренке пуканĕпе ăна пуç тӳпинчен туртса çапрĕ. Кăкран каснă юман пекех лаплатрĕ çĕрелле бандит, йынăшаймарĕ те...
Халăх кăрах каялла чакрĕ.
— Кам çапрĕ? Кам çапрĕ?—сиксе тăчĕ Тарас.—Халех калăр, кам çапрĕ?
Никам та ответ памарĕ, çăвара шыв сыпнă пекех тăчĕç. Халăх хушшинчен Лява Уртемĕ майĕпе шăвăнса тухса тăкăрлăкалла пăрăннине Тарас кураймарĕ.

Çынсем Пăшатан кĕлеткине çĕртен илсе сак çине вырнаçтарса хуна вăхăтра икĕ милиционер çитсе тухрĕç.

IX

Пăшатана вĕлерекеннине тупайманнипе тата Иливан пачах тунса лартнă пирки, милицисем Энтрияленчен çĕрлечченех каяймарĕç. Нумайĕшне допрос турĕç, Иливан килне кайса ухтарчĕç,—усси пулмарĕ. Каçалапа тухтăра илсе килчĕç, вăл Пăшатан ӳтне касса пăхрĕ, пуç миммине аркатнă пирки вилнĕ, терĕ, унтан пытарма хушрĕ. Тĕттĕмленнĕ вăхăтра милицисем Иливана урапа çине лартрĕç те, ялсовет членĕсемпе Тараса ыран ирпе вулăса пыма хушса, тухса карĕç.

Килне Тарас çурçĕр тĕлнелле çеç таврăнчĕ. Вăл пыриччен Микуль амăшне пĕтĕмпех каласа пана иккен.

— Асту, ывăлăм, асăрханарах çӳре, темскер туса хурĕç тата. Халăхĕ пит усалланса карĕ халь,—терĕ амăшĕ, Тарас çине кăмăллă куçĕсемпе пăхса.

— Ан кулян, ним те пулмасть пире!—аллипе сулчĕ Тарас.—Ху мĕнле? Паян килсе курма та вăхăт пулмарĕ.

— Çăмалланать пек-ха. Халь эс килтĕн те, вилес те килмест...

— Эп таврăниччен вилес килетчĕ-и вара?

— Ун чух пурӗ-пӗрех пӗтмелле теттӗм ҫав...

— Ҫук, анне, халь пирӗн пӗтесси иртрӗ-ӗнтӗ. Куран ака, ҫӗр ҫула ҫитсен те вилес килмӗ!

— Темле-ҫке... Пурнӑҫ юлашкине те пулин этемле пуранса ирттерсен аванччӗ те...

Тарас ҫенӗке тухса выртрӗ. Икӗ тавлӑка яхӑн ҫывӑрман пулин те, пуҫра темӗн тӗрлӗ шухӑш яваннипе, вал нумайччен куҫ хупмарӗ, ир еннелле тин тӗлӗрсе карӗ, анчах нумай та ҫывӑрмарӗ—кӗтӳ хӑвалана вӑхатра сиксе те тачӗ. Шӑмшакне ҫемҫетме гимнастика туса илчӗ, пилӗк таран сив шывпа ҫаванчӗ те, амӑшӗн сывлӑхӗ ҫинчен ыйтса пӗлчӗ. Йӑпӑр-япӑр шыв вӗретсе ӗҫтерчӗ ӑна, хай те пӗр-ик стакан ӗҫрӗ, унтан вулӑсалла тухса утрӗ.

Вал пынӑ чух кунта никам та пухӑнман мӗн-ха; Тарас вӗсене кӗтсе, хаҫат тытса ларчӗ. Тӗнчери лару-тӑру ҫинчен ҫырнисене пӑхса тухрӗ. Республика пурнӑҫӗ ҫинчен пӗлтерекен хыпарсене вуларӗ. Аван хыпарсем... Лере завод ӗҫле пуҫлана, кунта фабрика тӳрлетсе ҫитерне, ҫӗнӗ кӗпер хывна...

Урамран сӑран пиншаклӑ, хулхушшине брезент портфель хӗстерне, сухалне нумайранпа хырман лутрарах ҫын кӗчӗ. „Волком РКП(б)“ тесе ҫырнӑ алӑк патне ҫитсен, вӑл чарӑнса тӑчӗ те, Тарасран ыйтрӗ:

— Хăш ялтан пулатăн?
— Энтрияленчен.
— Николаев Тарас мар-и эс?
— Самăй çавă.
— Илтнĕччĕ сан çинчен. Атя, кĕр...

Тарас саран пиншакла çын хыççăн пĕр чӳречеллĕ пĕчĕк пӳлĕме кĕрсе, çĕмрĕк хыçлă пукан çине ларчĕ.

— Камран илтме пултарнă вара эсир ман çинчен, эп киле таврăнни те виçĕ кун канаçке,—терĕ вăл волком секретарьне, куçĕнчен пăхса.

— А эп укомра пултăм, мана унта каларĕç. Эс учета тăнă-ха вĕт?

— Тăна çав.

— Ну, вăт... Сана халех ĕçе кӳлме хушрĕç. Пĕлетĕн-и, çынсем çитмеççĕ. Ĕçĕ—темĕн чухлех, ниçтан туса çитерме ĕлкĕрейместпĕр...

Вăл портфелĕнче тем шырама тытăнчĕ, Тарас секретарĕн пӳлĕмне йĕри-тавра пăхса çаврăнчĕ. Стенасем çинче Маркспа Ленин сăнĕсем тата такçанхи кивĕ плакатсем çакăнса тăраççĕ: „Пролетарий на коня!" „Все на Врангеля!" „Долой попов и кулаков!" Стенисем те, маччисем те тĕтĕмпе хуралса ларнă. Урайĕнче—çӳп-çап...

„Тасатма та вăхăт тупаймаççĕ пулас",—шухăшларĕ Тарас.

Волком секретарĕ хăйне кирлĕ хута тупса, сĕтел çине каларса хучĕ те, вăрăммăн сывласа ярса, çамкине шăлкаласа илчĕ.

— Ман пысăк хуйха паян, Николаев юлташ,—терĕ вăл.—Бандитсем ман йăмака персе пăрахнă... Вармана ĕне çитерме кайна-мĕн те вăл, пачах çухалнă. Килтисем ана икĕ кун шыранă, тупайман. Ĕнер хамăр ялти пĕр çын пушăт касма кайнă та, ăнсăртран тĕл пулса тупнă... Халь çеç илсе таврăнтăмăр. Шутсăр шел, хĕрачи пит лайăхчĕ, çамрăк, вунултă çул кăна тултарнăччĕ. Ним сăлтавсăрах пĕтрĕ. Танлавĕнчен пенĕ...

— Хăçан пĕтерсе çитерĕпĕр эпир вăл сволочьсене?—терĕ ку хăруш хыпара шăл çыртса итлесе ларнă Тарас.

— Пĕтĕмĕшпе илсен, Махорка бандине пĕр эрне каялла аркатрăмăр ĕнтĕ эпир. Анчах та хăй тарса ӳкнĕ. Унпа пĕрле тата темиçе çын пулмалла-ха.

— Ĕнер пирĕн патра пĕрне тирпейлерĕç...

— Епле? Ăçта тытнă?

Тарас тĕпĕ-йĕрĕпе каласа пачĕ.

— Н-да... Тĕлĕнмелле ку,—терĕ волком секретарĕ, сăмахсене тăсса.—Бандита хыçалтан пырса вĕлерни—подозрительнăй япала вăл. Ахальтен пулман ку, тусăм, унта темскер пурах...

— Вăл каласа кăтартма пуçласан вĕлерчĕç тетĕн-и-ха?

— Çапла.

— Ну, апла пулсан—паллă: ăна кам та пулин хăйсен шайккинчи çынах тунă.

— Ма ун пек шутлатăн?

— Ниушлĕ ăнланаймастăн: каласа парса ыттисене тыттарасран!

— Чорт пĕлет вĕсене, тен çапла та-и?— терĕ Тарас, аллисене ик еннелле сарса.

— Çаплах вăл, çаплах. Итле эс чекист пулнă çынна... А леш чиновникĕнчен епле пулсан та сведенисем ытларах пăчăртаса кăларма тăрăшас пулать. Тен татах çыхăнусем палăрĕç. Кайран вара расхута яма та юрать.

— Председатель таçта кайса кĕнĕ-ха пирĕн.

— Ăна та хытă хыпашласа пăхмалла. Секретарь вăл ĕçсене тунах пулсан—пĕччен туман. Иккĕшĕ пĕрле пулнă вĕсем. Тепĕр енчен председатель хăй хутшăнман пулсан та— айăплă. Пичетсем ун аллинче пулма тивĕçлĕ, а Иливан суя хутсене пичетсĕр тăвайман...

— Тĕрĕс.

— Кун хыççăн сирĕн ялсоветчĕн пĕтĕм ĕçне тĕпренех тĕрĕслеме тивет. Эпир юри комисси туса ярăпăр сирĕн пата. Май пулсан, хам та пырăп. Эс мĕнле унта, чухăнсемпе ĕçлесси çинчен шухăшласа пăхрăн-и? Çамрăксене пухса пĕрлештересси пирки епле тата?

— Çук-ха, вăхăт пулмарĕ.

— Ĕçлеме пуçлас пулать...

Волком секретарĕпе Тарас хушшинче пит те кирлĕ, ĕçлĕ калаçу пуçланса карĕ. Пĕр ыйтуран тепĕр ыйту патне куçса, хальхи вăхăтра ялта ĕç мĕнле пулса пымалли, яла мĕнле çулпа илсе пымалли çинчен пĕр-ик сехет ытла калаçрĕç вĕсем.

— Революцие эпир ахальтен мар туна, пĕтĕм пурнăçа тĕпрен улăштарса, çĕнĕ çулпа социализм патне илсе пымашкăн туна. Анчах та социализм—хăйне хăй пулакан япала мар, ăна тумашкăн куллен пĕтĕм вăя хурса кĕрешмелле...

Пÿлĕме пĕр вуник çулхи ача чупса кĕчĕ. Хашкама ернĕскер, вăл сăмси айне кĕпе çанни вĕçĕпе шăлса типĕтрĕ те:

— Иван пичче, мĕн çав... Сана почтăна пыма каларĕç. Халех килтĕр, терĕç. Хуларан кĕлихвонпа чĕнеççĕ, тет...

Волком секретарĕ, сĕтел хушшинчен хăвăрт тăрса, картузне тăхăнчĕ.

— Чуп, кайса кала, халех пыратăп,—терĕ ачана. Унтан Тарас еннелле çаврăнчĕ.—Çапла, Николаев юлташ. Пырса тĕрĕслĕпĕр, тасатăпăр, шанчăклă çынсене лартăпăр. А эсир ан çывăрăр унта, витĕмлĕрех пăхăр. Çамрăксем çинчен ан ман. Сывпул!

X

Махоркăпа Чалăшкуç хăйсен юлташĕ таврăнасса вăрманти пĕр çырмари кивĕ утар пӳртĕнче кĕтсе выртрĕç. Вăл Энтриялне кайнă каçах, ир енне те пулин килмеллеччĕ, анчах хĕвел те тухрĕ, кăнтăрла та çитрĕ, каç та пулчĕ—Пăшатан çаплах таврăнмарĕ. Ури ыратнипе, хырăмĕ выçнипе, Махорка тискер кайăкран та ытларах усалланса карĕ.

— Ну, килтĕр кăна, тыллаттăм эп ăна пĕрре. Сволочь, пĕлмест-и-мĕн вăл кунта çын асапланнине!

— Пăрахса тармарĕ-ши пире?—сăмах хушрĕ Чалăшкуç, ним тума аптранă май çĕççипе сак хĕррине касса.

— Пулма пултараймасть, ăçта кайтăр вăл, ухмах?

— Тен, лекрĕ пуль.

— Чорт пĕлет...

Çав вăхăтра сасартăк пӳрт çумĕнче ерипен пусса утни илтĕнчĕ. Махоркăпа Чалăшкуç, йăпăртах револьверĕсене туртса кăларса, алăкăн ик енне тăчĕç.

„Вал-ши, вăл мар-ши?..“

Çын çенĕке кĕчĕ, хуллен кăна пӳрт алăкне туртса уçрĕ те пĕр урине шалалла ярса пусрĕ. Тĕттĕм пирки çынăн сăнĕ курăнмарĕ, анчах та ку Пăшатан марри паллă пулчĕ, мĕн-

шĕн тесен, вăл пулсан, сас памалла. Çавăнпа та Чалăшкуç, вăл çын пĕр утăм ярса пуссанах, ăна тăнлавĕнчен револьвер аврипе çапса ӳкерчĕ те ун çине хăпарса выртрĕ.

— Пĕр сас та ан калар!..

Махорка шăрпăк çутрĕ. Чалăшкуç айĕнче хăйсен юлташех, бандăра пĕрле çӳренĕ Шишка тенĕ этем иккен.

— Ăçтан килсе лекрĕн эс кунта?—сиввĕн ыйтрĕ унтан Махорка.

— Хам та пĕлместĕп,—терĕ Шишка, кĕпиймне тӳрлеткелесе.—Ах, чорт, хытă çапрăн...—Вăл ĕнсине хыпашласа илчĕ.—Эп виçĕ кун вăрман тăрăх хырăмпа шуса çӳрерĕм. Наган та таçта тухса ӳксе юлнă, шуйттан. Çимелли пур-и сирĕн мĕн те пулин?

— Çук.

— Турттарăр эппин.

— Ав, мăк тăпăлтарса турт.

— Çветтуя тухрăмăр эппин. Эх, мать...

— Чим акă, теп Пăшатан илсе килĕ,—терĕ Чалăшкуç.—Ăна кĕтетпĕр-ха эпир...

Анчах тата темиçе сехет кĕтсен те, Пăшатан таврăнмарĕ. (Терĕссипе каласан, вăл ун чухне Энтриялĕн хурал пӳртĕнче сывламасăр выртнă ĕнтĕ, унан ӳчĕ те сивĕннĕ.)

— Кĕтсе усси çук, карăмăр!—терĕ юлашкинчен Махорка,—лекнĕ вăл ăçта та пулин...

— Ăçта кайăпăр?—ыйтрĕ Шишка.

— Пырсан—куран.

Вĕсем пӳртрен тухса ҫырмана анчĕҫ те, тăршшипех ҫырма тарах утрĕҫ. Махорка, ури ыратнă пирки, пĕрмай намас сăмахсемпе вăрҫса, пĕтĕм тĕнчене ылханса пычĕ. Ирччен вăл Энтриялне ҫитесшĕнччĕ, анчах хыта утайманнипе—вĕсем ҫур ҫула ҫитсенех, тул ҫутăла пуҫларĕ. Ирĕксĕрех пĕр ял хĕрĕнчи пуш арпалаха пытанса, тепĕр каҫчен кĕтмелле пулчĕ. Кунта Махорка ним чĕнмесĕр, вăхăтран вăхăта шăлне шатăртаттарса тата намăс сăмахсемпе вăрҫса выртрĕ.

Каҫхине, ялти сасасем лăплансан, бандитсем каллех малалла утрĕҫ. Автансем иккĕмĕш хут авăтнă тĕле Энтриялне ҫитсе, Лява Уртемĕ патне анкарти енчен пырса кĕчĕҫ. Уртем вĕсене тахҫантанпа кĕтнĕ пекех йышăнчĕ, тӳрех ҫӳлти хутри чăлана—никам курас ҫук ҫĕре илсе кайса вырнаҫтарчĕ.

— Еҫмелли пар та ҫитер мĕн те пулин,— терĕ нимрен малтан Махорка, шалтах халран кайнăскер.

Уртем илсе пычĕ. Махорка никам ҫине пăхмасăрах пĕр стакан тултарса ĕҫрĕ те:

— Пăшатан килчĕ-и сан патна?—тесе ыйтрĕ.

— Килчĕ те, усси пулмарĕ,—терĕ Уртем, куҫхарши айĕпе пăхса.

— Мĕн апла?..

— Тытрĕç те—тирпейлерĕç.

— Эх, тампуç!—сурчĕ Махорка.—Таврара мĕн илтĕнет? Пирĕн çинчен пĕлеççĕ-и?

— Пĕлеççĕ. Пурте саванчĕ.

— Ытла час саванаççĕ. Чим-ха, ура тӳрлентĕр, çĕнĕрен пуçлап ака! Саванĕç вара... Тата тепĕр стакан тултарса ĕçрĕ те, сĕтел çинчи апата уйахĕпе выçа çӳренĕ кашкăр пек хыпма тытăнчĕ.

... Бандитсем ĕçсе-çисе тăрансан, Уртем Махоркăна куç хессе пӳрте чĕнсе кĕртрĕ те, Пăшатанпа ĕç мĕнле пулни çинчен, ăна мĕншĕн вĕлерни çинчен каласа пачĕ.

— Аван тунă апла пулсан,—терĕ Махорка, ним хĕрхенмесĕр.—Ăна кам тытна, терĕн-ха эс?

— Талăх Хветуç ывалĕ, Тарас, анчахрах салтакран таврăннăскер.

— Тытса шаккас пулать ăна...

XI

Вулăсран таврăнсан, тепĕр кунне Тарас Микишпа тĕл пулса калаçрĕ те, вĕсем каçалапа çамрăксене пухма шут турĕç.

Самаях иккĕленсе, хăюсăртараххăн пычĕç шкула çамрăксем. Никам та пĕлмерĕ: мĕн тума чĕннĕ вĕсене? Мĕншĕн кирлĕ пулнă ку пуху? Мĕн çинчен калаçаççĕ-ши ĕнтĕ?

Çапах та, пĕр çирĕм çынна яхăн пухăнчĕç. Хĕрсене те чылайĕшне чĕнтернĕччĕ, анчах

пурĕ те иккĕн çеç пычĕç вĕсем: Варук тата унан юлташĕ Марине. Хашĕсем—çамăлтарах чĕлхеллисем—вĕсенчен тăрахлама та пăхрĕç, анчах Варук çавăнтах касса хучĕ:

— Эпир те сирĕн пекех çăкăр çиместпĕр-и-мĕн?

Тепĕр каштах тăхтасан, сĕтел хушшинче ларакан Тарас ура çине тарса, пухăннисене пăхса çаврăнчĕ те:

— Пуçлатпăр пуль, юлташсем,—терĕ.

Çамрăксем шăпах пулчĕç.

— Эпир сире паян хамăр пурнăçри хăшпĕр ыйтусем çинчен калаçса пăхма пухрăмăр... Ытти нумай ялсенче çамраксем çакнашкал пухусем туса ирттереççĕ, пĕрле пухăнса, тĕрлĕ ыйтусене сутсе-яваççĕ. Пирĕн ун пеккисем пулман-ха, паян пĕрремĕш хут пулать... Çавăнпа та паян ытларах калаçма тивет пулĕ.

Тарас хăйĕн сăмахне аякран пуçласа, васкамасăр, майĕпе илсе пычĕ. Вал патша вăхăтĕнчи хăрушă пурнăç çинчен, вунçиччĕмĕш çулта Российăра рабочи класс—ĕçхресченĕсемпе пĕрле—мĕншĕн революци туни, революци хыççăн çамрăк Совет республики çине тапăннă интервентсемпе шалти тăшмансене епле аркатса тăкни çинчен, малашне пурнăç епле пулса пымалли, пурнаçа юсаса аванлатмашкăн, саванăçлă та телейлĕ пурăнма пуçламашкăн хальхи вăхăтра вăя хĕрхенмесĕр нумай

ĕçлемелли, кĕрешмелли çинчен каларĕ. Çамрăксем ăна шăппăн, ним хускалмасăр, пĕр-пĕр халлап итленĕ пекех интересленсе итлесе ларчĕç. Анчах унăн сăмахĕ мĕнпе вĕçленессине никам та тавçăрса илеймерĕ-ха.

— Пирĕн çĕршыва, пирĕн пĕтĕм пурнăçа, ăна юсаса малалла ярассине хальхи вăхăтра Коммунистсен Партийĕ ертсе пырать,—терĕ Тарас малалла.—Коммунистсен Партийĕ вăл рабочи класăн малта таракан отрячĕ пулса тăрать. Коммунистсен Партисĕр пуçне пирĕн тата Çамрăксен коммунистла Союзĕ пур, ăна кĕскен РКСМ теççĕ. РКСМ-ра пур малта пыракан ĕççамрăкĕсем пĕрлешсе тăраççĕ. Илтнĕ-и эсир ун çинчен?

— Илтнĕ,—сас пачĕç пĕр-иккĕшĕ.

— Çамрăксен коммунистла Союзĕ, урăхла каласан—РКСМ, Коммунистсен Партин пĕрремĕш помощникĕ пулса тăрать, вăл ертсе пынипе ĕçлет, ăна пур ĕçре те хĕрӳллĕн пулăшать...

Тарас малалла комсомол ĕçĕсем çинчен кала пуçларĕ. Вăл кăчухнехи çамрăксен хăйсен пĕлӳсене сарса пырасси, тĕн сĕрĕмĕпе, тĕттĕмлĕхпе кĕрешсе культурлăха хăпартасси, ялхуçалăхне çĕнетесси, пур ĕçре те малта пырасси, ĕççыннисен пур тĕрлĕ тăшманĕсемпе кĕрешесси çинчен тĕпĕ-йĕрĕпе каласа пачĕ.

— Пĕр сăмахпа, юлташсем, комсомолăн çĕнĕ ялшăн, çĕнĕ пурнăçшăн кĕрешмелле...

Самантлăха чарăнса, класра ларакансене тепре пăхса çаврăнчĕ те малалла каларĕ:

— Хальхи вăхăтра нумай ялсенче РКСМ ячейкисем тунă ĕнтĕ. Ак, сăмахран, Уйкасрах пур вăл. Вĕсем эпĕ халь çеç каланă ĕçсене тăрăшсах туса пыраççĕ. Эпир те хамăр ялта çавăн пек ячейка туса, ĕçлеме тытăнас тетпĕр... Малтанах калатăп: ку пĕтĕмпех ирĕклĕ япала. Комсомола никам та никама та ирĕксĕрлесе çырма пултараймасть, унта çамрăксем хăйсен кăмăлĕ пулнипе çеç кĕреççĕ. Кам çырăнас тет, çав çырăнать... Çавăн пек çеç. Ыйтса пĕлмеллисем пулсан—ыйтăр, халех ăнлантарса паратпăр.

Класра ларакансем пĕри те чĕнмерĕç. Вĕсем пĕр-пĕрин çине пăхкаласа çеç илчĕç. Пĕрик минут пек иртсен тин хыçалтан пĕр сасă:

— Унта çырăннăшăн пире мĕн тухать?— терĕ.

Пурте каялла çаврăнса пăхрĕç. Ку ыйтăва параканни—ялта кăрчама пит ăста тăвакан пĕр хусах арăм ывăлĕ, тăрри кăшт шăтăкрах Микстур Михали тенĕскер пулнă.

— Шалу параççĕ сана, кунне пин тенкĕ,— кăшкăрчĕ такăшĕ.

Çамрăксем лахлатса кулса ячĕç.

— Кулса мар, чăнах ыйтатăп,—ура çине тăчĕ Микстур.—Ман ват шăлавар çук, шалавар парсан тем пекчĕ...

Каллех кулчĕç. Тарас шавлама пуçланă çамрăксене шăплантарса, кун пирки ăнлантарса пачĕ, унтан татах ыйтусем пама чĕнчĕ. Ыйтусем труках пулмарĕç, анчах та майĕпе хускала пуçларĕç. Тĕрлĕрен тĕрле ыйтусем çинчен пĕлесшĕн пулчĕç çамраксем.—Тарас пурин кăмалне те тултарчĕ. Ыйтусем пĕтсен, вăл:

— Ну, ĕнтĕ, юлташсем, калаçса çитертĕмĕр пулас, урăх ыйтса пĕлес текенсем çук курăнать... Халь çырма пуçлăпăр,—терĕ.—Калар, камăн çырăнас кăмăл пур? Вăтанса ан тарар...

Каллех, паçархи пекех, малтанах никам та чĕнмерĕ, партасем хушшинче ларакан çамраксем каллех пĕр-пĕрин çине пăха-пăха илчĕç çеç.

Тарас тепĕр хут каларĕ:

— Кам çырăнас тет? Калăр, хăраса тăмалли нимĕн те çук кунта. Ма нихăшĕ те чĕнместĕр?

Татах пĕр хушă шăп пулчĕ. Унтан вăта çĕрте ларакан Микиш аллине çĕклесе сасă пачĕ:

— Çыр мана...

Тарас çырса хучĕ.

— Тата кам?

— Эпĕ,—терĕ Микишпа юнашар ларакан Исай.

— Тата?

— Эпĕ... Петров Арсений.

— Аха, пăр тапранчĕ!—кулса илчĕ Тарас.— Халь каять ĕнтĕ. Тата кама çырас?

— Мана... Скворцов Иван.

— Мулгачев Николай...

— Ильмаков Петр.

— Тата кам?

Урăх çырăнакансем пулмарĕç. Тарас татах хавхалантара пуçларĕ.

— Мĕн тери йышлăрах пулатпăр, çавăн чухлĕ ĕçлеме авантарах пулать...

— Хĕрсене çырас пулать,—терĕ Арçук.— Ма çырăнмаççĕ вĕсем? Варук, Марине, мĕн шăлсене çыртса ларатăр?

— Эпир тăхтар-ха пăртак,—терĕ Марине, хăмла çырли тĕслĕ пулса кайса.

— Çырăнăр ĕнтĕ, çырăнăр,—ÿкĕтлеме тытăнчĕç малтан çырăннисем ыттисене. Çавăн хыççăн тата темиçе çын алă çĕклерĕç. Пурĕ вара вунпĕр çын пухăнчĕ.

— Урăх çук-и ĕнтĕ?—ыйтрĕ Тарас, вунпĕрмĕшне çырсан.—Ну, малтанлăха ку та юрать...

— Хăвна çыртăн-и?—сас пачĕ тахăшĕ.

— Ах, чăнах та, хама мансах кайнă,—кулса ячĕ Тарас.—Çакăнта, аялтан та пулин çырса хурам-ха эппин... Халь ĕнтĕ ячейка ĕçне ертсе пымашкăн виçĕ çынран бюро суйласа хăварăпăр... Кама суйлас тетĕр? Калăр,—анчах та çырăннисем çеç калама пултараççĕ.

— Микиша!
— Сана хăвна!
— Коляна! Арçука!
— Исая!
— Çитĕ... Ан çыр урăх!

Сасăланă хыççăн бюрона Микиш, Коля, Тарас суйланчĕç. Тарас çитес пуху тепĕр пилĕк-ултă кунтан, ячейка уесра çирĕплетнĕ хыççăн пуласси çинчен каларĕ те, пухăва хупрĕ. Çамрăксем шавлăн калаçса, шуть туса, кулса, урамалла тухма пуçларĕç. Анчах урама тухсанах, калаçу-кулă шăпланса ларчĕ: вĕсем урам тăрăх икĕ милиционер Каçăр Кузьмана—ялсовет председательне—илсе пынине курчĕç. Ялан пуçне çĕклесе, çынсем çине йăлт та ялт пăхса çӳрекенскер, халĕ çамрăксен тĕлĕпе вăл темле хутланса, çĕрелле пăхса иртсе карĕ.

— Куна та лектерчĕç иккен,—терĕ Микиш.— Шалçи тулчĕ ĕнтĕ...

— Иливан пирки пуль-ха.
— Ăçтан пĕлен, тен хăех ĕçлесе тупнă?
— Ара, иккĕш те пĕрлех пулнă ĕнтĕ...
— Çапла кирлĕ!

XII

Çамрăксен пуххи пулни çинчен хыпар çав кунах пĕтĕм ялĕпех сарăлчĕ. Пур çĕрте те Хветуç Тарасĕ çамрăксене „комуна çырни“

çинчен калаçма тапратрĕç. Кам мĕнле пĕлет— çапла палкать, илтнĕ сăмах çумне хăйĕнчен хушса калать...

Лява Уртемĕ кун пирки илтсенех, ăна Махоркăна каласа пачĕ. Лешĕ ăна тӳрех ял хушшинче сăмах ытларах сарма хушрĕ:

— Ун пек ячейкăсем вĕсем пире те чăрмантарма пултараççĕ, сан йышшисене те хĕсме тытăнаççĕ. Тымар яриччен кĕтсе тăма юрамасть, çийĕнчех таптаса тăкмалла. Пупа сис тер: вырсарникун калатăр вăл мĕн те пулин. Астутар ăна: вăл шати чăн малтан чиркĕве пĕтерме тапратать, те.

Ёçле пуçларĕ вара кулаксен „агитпропĕ"... Темĕн тĕрлĕ сăмах-халлап та, темĕн тĕрлĕ элек те сарма тытăнчĕ ялта комсомол пирки, унта çырăннисем пирки. Комсомола çырăнниинчен хăрушши те çук иккен çĕр çинче!

Пĕр çăл кутĕнче хĕрарăмсем калаçаççĕ:

— Илтнĕ-и эсир, çамрăксем антихрист партине çырăнна, тет.

— Улталаса çырнă, тет, вĕсене.

— Турăран уйрăлтăм тесе тупа тунă, тет.

— Кайран таçта илсе каяççĕ, тет.

— Кашни çинех темле паллă çакаççĕ пулать...

— Хĕрсем те пулнă, теççĕ, унта...

— Камсем-ши?

— Варукпа Марине, теççĕ...

— Ах, сучкасем!.. Ах, кӗписене уҫса вӗлтренпе пӗҫертесчӗ пӗрре!

Килте, ашшӗпе амӑшӗ калаҫаҫҫӗ:

— Ванюк килмерӗ-и?

— Ҫук-ха, иртенпех таҫта ҫӳрет.

— Ҫав арҫури партине ҫыранма кайман-ши вӑл?

— Ах, тур ҫырлахтӑрах...

— Пӗр те пӗр ҫыраннах пулсан—эп ӑна паянах хӑваласа кӑларса яратӑп. Ун шӑрши те ан пултӑр ман килте! Кӑтартӑп эпӗ ӑна комун...

Тепӗр ирхине ирех Тарас патне Антун ятлӑ ҫамрӑк чупса ҫитрӗ. Пӑлханса кайнӑ, хашкать хӑй.

— Итле-ха, Тарас... Чӗрсе пӑрах тархасшӑн ман ята,—терӗ вӑл макӑрас сасӑпа.

— Ма апла?

— Ахалех.

— Епле ахаль? Кала, мӗн пулнӑ?

— Килте вӑрҫаҫҫӗ... Атте каҫхине ҫапса пӑрахма тапратрӗ, киле те кӗртместӗп, тет. Ӑҫта каям эп, килтен хӑваласа ярсан? Тархасшӑн хурат...

— Юрӗ эппин, питех тухассу килет пулсан—хуратӑп,—терӗ Тарас.—Пӗлетӗп эп мӗншӗн кун пек пулнине, элек сараҫҫӗ пирӗн ҫинчен, анчах пурӑна-киле вӑл тӗрӗс марри курӑнӗ акӑ. Ун чухне эсӗ те каялла ҫырӑ-

нан, тата ҫӗнӗрен кӗрекенсем те нумай пулӗҫ. Астӑван ман самаха.

— Тен, апла та пулӗ те, эс ҫапах ман ята хуратса хур...

Антун тухса карӗ ҫеҫ, Тарас патне тата иккӗн пырса тухрӗҫ. Вӗсем те хайсен ячӗсене хуратма ыйтаҫҫӗ, вӗсене те ҫавнашкалах ашшӗ-амӑшӗсем вӑрҫса ӑнран кӑларнӑ иккен, килтен ним памасӑр хӑваласа ярассипе, ҫиелтен ӗмӗрлӗх ылханассипе хӑратса пӗтернӗ.

— Пултараймастпӑр ҫырӑнма, тем тусан та...

— Эпир сире ним тума та хатӗрленместпӗр-ха, анчах та эсир, ман шутпа, пустуй хӑраса ӳкнӗ...

Тарас вӗсене татах ӑнлантарма, ӳкӗтлеме тытӑнчӗ, анчах лешсем итлесшӗн те пулмарӗҫ:

— Халех чӗрсе парах...

Список ҫинче хӑйсен ятне хуратнине курсанах, хӑвӑрт тухса карӗҫ.

— Ну, пулать те ҫав халах,—терӗ Тарас, вӗсем тухса кайсассӑн,—пасар кун ҫур пус тӑмаҫҫӗ...

Ҫав вахӑтрах Микиш пырса кӗчӗ...

— Ман килес,—терӗ вӑл, сӗтел патне пырса.—Ыр кун пултӑр.

— Пит ырах мар-ха ҫав паянхи кун...—ал пачӗ Тарас.—Ниме юрӑхсӑр, темелле.

— Мӗн пулнӑ тата?

— А эс пӗлместӗн-и? Ӗнер ҫыраннисем пӗрин хыҫҫӑн тепри каялла тапса сикеҫҫӗ вӗт.

— А-а... Ӑна пӗлетӗп.

— Эсӗ те ӑнсӑртран ятна хураттарма килмерӗн-и? Яра пар, чаракан ҫук.

Ку сӑмахсем хыҫҫӑн Микиш аллинчи картусне аяккалла хучӗ те, тӳрех Тарас куҫӗнчен пӑхрӗ.

— Ан машкӑлла, Тарас. Манран нихҫан та пулас ҫук вӑл, пӗлессӳ килсен...Эс ман атте мӗнле вилнине пӗлетӗн-и?

— Ну?

— Вӑл комбедсен вӑхӑтӗнче Янаш-Вар куштанӗсем хӗненипе вилчӗ. Сывлашӗ тухиччен темиҫе самах ҫеҫ каласа хӑварчӗ мана: хам пек пул, халӑхшӑн тӑрӑш, терӗ. Ҫав сӑмахсене эп нихӑҫан та манас ҫук. Ман атте пуян-куштансемпе ҫапаҫса вилнӗ, эпӗ те ҫав йӗрпех каятӑп... Нимрен те хӑрамастӑп.

Халь ҫеҫ ача ҫулӗнчен тухнӑ вунҫиччӗри йӗкӗт ҫакнашкал хӗрӳллӗ калаҫни, калаҫнӑ чух унӑн кусӗсем хастарлӑхпа ҫутӑлса тӑни —Тараса пит те кӑмӑла карӗ. Вӑл ҫемҫен кӑна кулса илчӗ те, Микиш патне пырса, ӑна хулпуҫҫинчен лӑпкаса илчӗ:

— Ҫук, эп ахаль каларӑм...

Юлташсем пӗр вӑхӑт чӗнмерӗҫ. Унтан сӑмаха Микиш пуҫларӗ.

— Ҫапах та, мӗн тӑвӑпӑр-ха ӗнтӗ халь?

— Мĕн тумалла? Ĕçлес пулать,—терĕ Тарас.—Тепре каласан, нимех те пулман вĕт ытлашши. Хавшаккисем сирĕлчĕç çеç. Паян куна вĕсенчен усси те питех пулмастчĕ пуль. Анчах та—куран ака—майĕпе каллех килĕç вĕсем пирĕн пата!

Тулта урам алăкĕ хыттăн уçăлса хупăнчĕ те, чӳрече тĕлĕпе Хамат Энтри чупнă пекех куранчĕ.

— Ку мĕн сăлтавпа килет-ши тата?—шухăшларĕ Тарас.—Ывăлĕ пирки мар-ши?

Унан шухăшĕ тĕрĕсех пулнă. Хăмăт пӳрте кĕрсенех паллă пулчĕ вăл: ырă та сунмарĕ, ал та памарĕ, тӳрех кутник çине ларса, Тараспа Микиш çине куçхарши айĕпе пăхрĕ те йывăррăн сывласа илчĕ.

— Мĕнле ыр хыпар пур, Энтри пичче?—ыйтрĕ Тарас, çав хушăрах хăрах куçĕпе Микиш çине пăхса илсе.

— Ытлашши нимех те çук,—терĕ хулăм сасăпа Хăмăт,—эп хам ача пирки килтĕм.

— Ача пирки? Тем пулнă-и-мĕн?—юриех сисмен пулчĕ Тарас.

— Пуласси пулман та, пулма пултарать... хăшпĕрисене итлесе, вĕсем хыççăн кайсан. Хăйсем ухмаха ерни çитмест, тата ыттисене ертесшĕн хăйсемпе пĕрле!

— Мĕн çинчен апла тата эс?

— Çавăн çинченех!—сасартăк сиксе тăчĕ Хăмăт.—Сирĕн çинчен! Мĕн эсремет ушкăнне çырса хунă эсир ман ывăла? Как имел право çамрăка улталама?

— Чим-ха, Энтри пичче, йĕркипе калаç...

— Эп сан пиччӳ мар, эс ман шăллăм мар, неччу пирĕн нумай калаçса тăма. Ман сăмах кĕске: халех чĕрсе хур ман ывăл ятне хут çинчен! Не имеш право ун пек тума!

— Ара, ăна никам та вăйпа çырман вĕт,— хутшăнчĕ Микиш.

— „Вăйпа çырман!" Мĕн пĕлет вăл тăнсăр сурăх? Эсир тем те пĕр тыттарса тултарнă та—ал йăтнă ĕнтĕ вăл. Сирĕн вĕт чĕлхесем...

— Эс вара пире ултавçăсем ырăнне хуратăн-им?

— Чорт ырăнне хуратăп, ним ырăнне те хумастăп. Çыхланмастăп та, калаçмастăп та! Хуратăр ман ывăла, урăх ним те çук. А ешĕл тепĕр çавнашкал тусан, сирĕнпе урăхла та калаçĕç...

— Мĕн тусан?

— Ачасене ашшĕсенчен уйăрса, вĕсене хирĕç тăратсан, вăт мĕн!

— А кам апла тунă-ха? Итле эс, Энтри пичче!..

— Ним те итлеместĕп! Ан калăр эсир мана ним те! Хуратăр, теп, халех!

Хăмат вĕриленнĕçемĕн вĕрилене пуçларĕ, сак çинчен сиксе тачĕ, кăшкăрнаçемĕн сĕтел патне çывхарса пычĕ. Унăн куçĕсем темле ылмашса карĕç, тутисем кăвакарса чĕтреме тапратрĕç. Вăл кăшкăрни, самахсене суйласа тăмасарах лаплаттарни—Тараса самаях тарăхтарма пуçларĕ, пĕр вăхăтра вăл ăна хирĕç кăшкăрса ярасси патнех çитрĕ, анчах та хăйне хăй тытса чарчĕ. Хамăта текех пулмерĕ, пĕтĕмпех каласа пĕтерме пачĕ, унтан чĕлĕм чĕркесе тивертрĕ те, лапкăн кана:

— Эс çапах та лар-ха, Энтри пичче,—терĕ.—Ура çинче чанлăх çук, теççĕ. Йĕркеллĕн, пĕрне пĕри хăратмасар калаçăпăр. Кăшкăрас тесен—эпĕ те кăшкăрма пĕлетĕп вĕт, анчах мĕн усси унтан? Эпир кунта нумайăн мар, хуллен каласан та илтетпĕр. На, чĕлĕм туртса яр...

Тарас çав тери пăлханмасăр, ним пулман пек лăпкăн калаçнипе, Хамăт нимле мар пулса кайса—каллех сак хĕрне ларчĕ, Тарас панă табака чĕлĕмне тултарчĕ.

— Акă мĕн, Энтри пичче, чăн малтанах манан хампа сана танлаштарас килет,—пуçларĕ Тарас, чикаркине мăкăрлантарса.—Эп кам та—эс кам...

Çĕрелле пăхса, пăлхануллăн сывласа ларакан Хăмат пуçне кăштах пăрса, Тарас çине ăнланман куçĕсемпе пăхрĕ.

— Мĕн каласшăн вара эс?—ыйтрĕ вăл.

— Çакна каласшăн... Эп сана питĕ аван пĕлетĕп ĕнтĕ, Энтри пичче. Эс хăвăн ĕмĕрĕнте яланах лаша пек ĕçленĕ пулин те, нихăçан та çителĕклĕ тулăх пурнăçпа пуранса курман. Ку çитмен те—леш çитмен... Теприсем пек ĕçкĕ-çикĕ тума мар—праçниксенче те сĕт-çупа аш-какай тăраниччен çимен, çура тухсан, яланах кивçене кайнă. Çапла-и?

— Çапла пултăр,—терĕ Хăмăт, Тарас ăçталла пăрнине халĕ те ăнланаймасăр.

— Эпир те çавнашкалах, ырă пурнăçпа пурăнман, атте вилнĕренпе пирĕн кашни çулах çимелли çитмен. Ăна пĕлетĕн ĕнтĕ эс.

— Пĕлетĕп...

— Ялти „ырă çын" тенисем, Лява тавращĕ пеккисем, пире нихăçан та этем вырăнне шутламан, выльăх вырăнне хунă. Вĕсем урам аррипе утнă, эпир вĕсене курсан—сапур çумĕпе йăпшăннă. Çапла вĕт?

— Çапла та-ха вăл, анчах мĕн тума калатăн эс куна мана?

— Эпир иксĕмĕр те пĕрешкел çынсем, ялти чухăнсем пулнине кăтартса парас тетĕп.

— Ăна эп ахаль те пĕлетĕп.

— Пĕлни сахал, Энтри пичче, ăнланас пулать ăна... Эп те чухăн пулсан,—эс те чухăн пулсан, пирĕн мĕн пирки пĕр-пĕрне хирĕç пымалла-ха? Сăлтав пур-и ăна валли?

— Сăлтав? Мĕн сăлтавĕ пултăр...

— Тĕрĕс! Пирĕн, чухăнсен, пĕр-пĕрне хирĕç пымалла мар, пирĕн пĕр-пĕринпе пĕрлешмелле, пĕр шухăшлăн пулса—пĕр-пĕрне пулăшса пыма тăрăшмалла. Совет влаçĕ çапла тума вĕрентет. Сан шутпа мĕнле пек?

— Ара, пĕр шухăшла пулни аван ĕнтĕ вăл. Ваттисем калашле, пĕччен сурать—типсе пырать, халăх сурать—кӳлĕ пулать...

— Çапла çав. Халь шутласа пăх ĕнтĕ: манăн сана усал тăвас шухăш пулма пултарать-и, çук-и?

— Çук пек те...

— Эс тӳррипе кала мĕн шутланине.

Тараспа Хăмăт куçĕсем тĕл пулчĕç те, вĕсем пĕр-пĕрин çине пĕр минут пек пăхса тăчĕç.

— Ăнланмастăп эп,—терĕ Хăмăт,—тем кирлĕ сана...

— Эс мана ывăлу пирки айăпларăн, çавăн пирки калатăп. Апла та капла, улталанă, темскер эсремет ушкăнне çырнă, терĕн. Сан сăмахусем тăрăх, эп ĕнтĕ сан ывăлушăн сиенлĕ япала туса хунă. Анчах та апла мар вăл, Энтри пичче, эс çав сăмахсене тивĕçлипе шухăшламасăр каларăн. Çавăн пек туйăнмасть-и сана хăвна?

Хăмăт чĕнмерĕ. Çунса пĕтнĕ чĕлĕмне тепĕр хут тултарчĕ те каллех мăкăрлантарма пуç-

ларě. Палханни халě унăн пěтěмпех иртсе карě.

— Сан сăмахусене тепěр çын каланă пулсан, эп ăна тахçанах хулěнчен çавăтса пÿртрен кăларса ямалла,—терě Тарас, Хăмăт сăнě епле улшăннине сăнаса.—Анчах сана ун пек тăвас килмерě, мěншěн тесен, эс ăнланма пултаратăн пуль, тетěп. Эпир çамрăксене пěр ушкăна пухнăшăн хăрамалли те, ăна тиркемелли те çук, пире хирěç пыма та кирлě мар. Мěншěнне каласа кăтартăп эп сана...

... Тараспа Хăмăт хушшинче лăпкă кăна калаçу пуçланса карě. Микиш те хутшăнчě. Хăмăт вара вăл кун нихçан илтмен тěлěнмелле япаласем çинчен пěлчě. Тараспа Микиш пуçěнче чăнах та аван шухăшсем иккен, ялта сарăлнă сăмахсем суя пулнă-мěн!

Кăнтăрла çитеспе килне тухса кайнă чух, вăл ырă кăмăлпах чăмăртарě икě йěкěт аллине:

— Ну, ан ятлăр эппин, ушипкă пулчě паян. Ывăла та пустуйранах пěр-ик хут пушăпа туртса илтěм. Эсир каланă пекех пулсан— валяй, ěçлěр. Чармастăп. Ялта хускатаканни кирлех вăл. Эсир çамрăк-ха, юн вěри сирěн, эсир пултармалла...

XIII

... Хирти калчасем, улăхсенчи курăксем çав тери сěткенлěн симěсленсе хăпарчěç, пахча-

сенче акнă çимĕççем те тикĕс ӳсрĕç,—кăçал-хи çул кĕлет пурисем те, нӳхрепсемпе пусă-сем те тулли пуласси аванах курăна пуçларĕ. Анчах та çĕн тырă пулас вăхăт пит вăраххăн çывхарса пычĕ, пурнăç йывăрланнăçемĕн йы-вăрланчĕ, мĕншĕн тесен, ял çыннисен çимел-лисем веçех пĕтсе çитрĕç ĕнтĕ. Çынсене выçлăх кунран-кун хытăрах пăчăртарĕ.

Тарас яла таврăннăранпа виçĕ çын—ста-рикпе карчăк, тата пĕр тăлăх арăмăн вуник çулхи хĕрачи вилсе карĕç. Старикпе карчăка унччен малтан вилнĕ нумай çынсене пытарнă пекех—ытлашши хĕрхенмесĕрех, куççулĕсĕ-рех кайса пытарчĕç. Вĕсем вилни ял хуш-шинче палăрсах та каймарĕ, анчах тăлăх арă-мăн хĕрачи вилнĕ хыççăн—чылай хушă ка-лаçрĕç.

Вăл акă мĕншĕн пулчĕ. Хĕрĕ выçă пирки чирлесе ӳксенех, çав арăм, ăна ытла та питĕ юратнă пирки, кунĕн-çĕрĕн хуйхăрса, макăрса пурăннă, тет. Ăна епле те пулин сыватма ĕмĕтленсе, кăшт та пулин çимелли тупас тесе—нумай çынсем патне çитнĕ, анчах та никамран та нимĕн те тупайман. Юлашкин-чен, малтанах парăмлă пулнă пулин те—Лява Уртемĕ патне кайса ыйтнă. Ун умне чĕркуç-ленсе ларсах темиçе кĕренке çăнăх пама тархаслана, тет, анчах лешĕ унпа калаçса тăман, хăваласа янă. Çавăн хыççăн çак арăм

хĕрĕн пуç вĕçĕнчен уйрăлмасăрах ларнă, хăй таттисĕр, чарăна пĕлмесĕр макăрнă. Тепрер кунтан хĕрĕ вилсе те кайнă, вара арăм çавăнтах ăнран кайса ӳкнĕ. Пырать—кăнтăрла пулнă вăл, ун патне кӳршĕ арăмĕсем пынă мĕн, атту пулсан, хăй те вилсе кайна пулĕччĕ-и...

Тупăка масар çине илсе кайнă чух—ăна ик енчен ик арçын çавăтса пынă, вăл пĕтĕм ăшчиккине тавăрса кăлармалла çухăрнă, пуçĕнчи çӳçне тăпăлтарнă. Тупăк çине çиелтен тăпра сапма пуçласан—вăл çынсен аллинчен вĕçерĕнсе шăтăка сикнĕ, мана та пĕрле пытарăр, тесе кăшкăрнă, ăна аран-аран туртса кăларнă, анчах та вăл çавăнтах улăшу каласма пуçланă, çынсенчен аяккалла тарма тапраннă. Килне илсе пырсан—пĕр вăхăт лăпланнă пек пулнă, унтан сасартăк туй юрри юрласа янă, унччен те пулмарĕ—турăшсем çине пăхса сăхсăхма тытăннă, анчах темиçе самантранах кĕтесселле сиксе пырса, усал сăмахсемпе вăрçса, турăшсене çӳпĕ шăтăкнелле пеме тытăннă. Тепĕр ирхине ăна урапа çине çыхса хурса хулана ăсатнă.

Ку хыпара илтни Тараса йывăр шухăша ячĕ.

— Мĕнле чăткаласаирттерĕ-ши халăх? Чăтмалли вăхăчĕ нумаях та мар та, анчах ытла та хĕн çав. Государство паракан çимĕçсенчен пĕçерсе çитерекен столовăй пур

ĕнтĕ, анчах вăл ачасене валли çеç, вĕсене те çителĕксĕр, тата—çитменне—пит начар ĕçлет, тесе вăрçаççĕ ăна. Анне сывлăхĕ самайланчĕ халь, анчах малашне темле усрамалла-ха...

Каçхине, тен Варука тĕл пулăп тесе, вăл тăвалла тухса утрĕ. Анчах ун патне çитейменерĕ,—вăта урамра, пĕр пӳрт умĕнче темиçе çын ларнине курчĕ те, вĕсем патĕнче чарăнчĕ. Çынсенчен пĕри хайхи ухмаха ернĕ арăм çинчен каласа парать-мĕн:

— Ним пĕлмиех аташса пычĕ. Йăвана та палламарĕ, тет...

— Ăçтан паллатăр ĕнтĕ вăл, рас ăсĕ картран тухса кайнă.

— Пĕр вăхăт текех: Уртем Лявонч, тархасшăн, турă пул, çăл мана!..—тесе кăшкăрчĕ пулать.

— Шел, аван çынччĕ. Такки пурнăç ăнмарĕ мĕскĕнĕн... Малтан упăшки хĕн курнă пирки асапланчĕ, халь хăй капла пулчĕ.

— Уртеме асăннă эппин... Леш, çăнăх ыйтма кайнă май пулĕ-ха вăл. Асту, Лява таврашĕнчен пулăшу илĕн! Раштавра юр памĕ.

Калаçу татăлчĕ. Çынсем шухăша кайса, ним чĕнмесĕр ларчĕç, чĕлĕм тĕтĕмĕ йăсăрланчĕ çеç. Çав хушăра ту енчен Варуксен ашшĕ—Назар пырса тăчĕ. Пухăнса ларнисене ыр сунчĕ те, вĕсене кура чĕлĕмне майлаштарма тытăнчĕ.

— Пĕлме çук, хамăра та тем пулмалла-ха, —терĕ чылай вăхат иртсен пĕри, Çĕтĕк Якку тенĕскер.—Пит йывăр вĕт... Эх, халь пĕр иквиçĕ пăт тырă пулсассăнчĕ! Епле телей пулĕччĕ.

— Ăна ан та асăн ĕнтĕ,—терĕ куна хирĕç Назар.

— Малашне ăслăрах пулас пулать пирĕн, епле пулсан та, тырă ытларах тума тăрăшас пулать,—сăмах хушрĕ Тарас, пĕрене пуçне ларса.

— Çĕрĕ чăх çўремелĕх çеç пулсан—ăçтан нумай тăватăн ăна?—кăмăлсăр ыйтрĕ Çĕтĕк Якку.

— Ют çĕршывсенче сахал çĕр çинчех нумай тырă тăваççĕ...

— Ха! Ют çĕрсенче! Эс кайса куртăн-и-мĕн унта?

— Ун çинчен çыраççĕ, Якку пичче.

— Çыраççĕ! Çырма пулать ăна, эс мана туса кăтарт! Тет хыççăн кайма çук. Тепĕр чух шутсăр яка тыттарса хăвараççĕ.

— Чăнпа суяна уйăрма пĕлес пулать. Ют çĕршывсенче тырă-пулă пирĕннинчен темиçе хут лайăх акса туни çинчен эпир кĕнекесенчен çеç мар, пленра пулнисенчен те пĕлетпĕр.

Калаçăва Назар та хутшăнчĕ:

— Ку тĕрĕс ĕнтĕ, Якку... Тарас чăн калать. Эп хам куçпах курнă ĕнтĕ ăна, мана суймал-

ли çук. Анчах та унта ĕçлессе те пирĕн пек ĕçлемеççĕ çав, шатах машинсемпе ĕçлеççĕ те, çĕрне темĕн тĕрлĕ майпа та юсаса пыраççĕ.

— Пирĕн çук-ха вĕт вăл!

— Пурăна-киле—пулать.

— Хаçан пулать-ха?

— Тепĕр тесен,—терĕ Назар малалла,— нумай çĕрсене сая яратпăр вĕт эпир, ни ĕçленĕ—ни ĕçлемен...

— Ун пекки çук пирĕн,—хăй шухăшĕ çинчех тăчĕ Якку.

— Çук?—тĕлĕннĕ пек ыйтрĕ Назар.—Апла пулсан суккăр пуль эсĕ. „Пиçен уйне" ăçта хуратăн?

— Мĕн вара?

— Сая каймасть-и-мĕн вăл? Çĕр аллă десятина яхăн çĕр сая каять!

— Епле сая каять, акатпăр вĕт? Инçерех пирки акман анасем юлкалаççĕ те ĕнтĕ...

— Кăçал кайса курнă-и эс унта?

— Кайман.

— Кайман пулсан—ан та калаç. Çурри ытла ахаль выртать, акнисене те пиçен пусса илнĕ.

— Пĕлтĕр вăрлăх пулмарĕ те ара...

— Вăрлăх пулнă çул та çав манерлех ĕнтĕ, мĕн калăн! Çĕртен мăшкăллани çеç.

Яккупа Назар хушшинчи тавлашу хӗрмех пуҫларӗ, вӗсен тавлашуне ыттисем те хутшӑнса пычӗҫ.

Чанах та, Энтриялӗн ялтан вуник ҫухрӑмра пӗр 150 десятина яхӑн ҫӗр пулнӑ. Варҫа умӗн темиҫе ҫул малтан юлашки хут вунвиҫӗ ял хушшинче ҫӗр йӗркеленӗ чухне—сутӑнчӑк мишевейсем юри туса хӑварнӑ, тет, ҫавна. Инҫе пирки, вӑл ҫӗрпе Энтрияльсем кирлӗ пек усӑ курайман. Ни вӑхӑтра ҫӗртме туман, ни тивӗҫлипе сухаласа ӳрелеймен, ҫавӑнпа та унти анасем ҫинче ялан пиҫен чашкӑрса ларнӑ, ҫавӑн пиркиех вӑл ҫӗре „Пиҫен уйӗ“ тесе ят панӑ. Пуринчен малта унти ҫӗр чухӑнсене, лашасӑррисене усӑ сахал кӳнӗ. Вӗсем хайсен анисене е вуҫех акмасӑр хӑварнӑ, е пуянсене тара панӑ... Пуянсем кунти ҫӗре хапӑл тусах тара илнӗ, мӗншӗн тесен ҫӗрӗ тутӑ, лайӑх ӗҫлесен — сӗтлӗ ӗне пекех пархатарлӑ пулнӑ...

Вӑрҫӑ тухиччен ялти хӑшпӗр ҫынсем—вӑл шутра Варуксен ашшӗ Назар та—кунта выселка тӑвасси ҫинчен те калаҫкаланӑ мӗн, анчах та вӑрҫӑ пуҫланнӑ пирки ку ӗҫ путланса ларнӑ.

...Тавлашура Ҫӗтӗк Яккӑва путарса лартрӗҫ. Пурте пӗр шухӑшпах килӗшрӗҫ:

— „Пиҫен уйӗнчи“ ҫӗр пӗртте начар ҫӗр мар, анчах усӑ сахал парать халь, мӗншӗн

тесен ӑна тивӗҫлӗн ӗҫлени ҫук. Пуянсем ҫеҫ ырӑ кураҫҫӗ вӑл ҫӗрпе.

Варуксен ашшӗ хӑйӗн тахҫанхи шухӑшне хушса хучӗ:

— Унта патне пурӑнма куҫас пулать, унсӑрӑн май тухмастех, хуть те мӗн калӑр. Пӗрре тапранса каймалла кӑна та ҫав, эпир вырӑнтан хускалма пит хӑратпӑр-ҫке! А унта акмалли ҫӗрӗ ҫеҫ мар, вӑрманӗ те, ҫаранӗ те, шывӗ те пур... Эсӗ ват юриех ман пата пыр-ха,—терӗ вӑл, Тарас еннелле ҫаврӑнса,— эп сана планттине кӑтартӑп... Пӗр ҫирӗм-ватӑр килтен ҫав тери лайӑх выселка тума пулать!

Ҫавӑнтах вӑл выселка ҫурчӗсене хӑш вырӑна лартсан, епле тусан аван пуласси ҫинчен калама тытӑнчӗ. Кун ҫинчен Назар нумай шухӑшланӑ иккен, пӗтӗмпех палӑртса хунӑ. Унӑн сӑмахӗсемпе пурте килӗшрӗҫ, пӗр Ҫӗтӗк Якку ҫеҫ хай иккӗленнине палӑртрӗ.

— Тем-ҫке... Пиртен пулас ҫук пуль вӑл. Ахаль те вӑйсӑр пурӑнатпӑр та, вырӑнтан тапрансан, пуҫӗпех арканса кайӑпӑр.

— Вӑл ӗҫе пӗрле тӑвас пулать, пӗр-пӗрине пулӑшса,—терӗ ӑна хирӗҫ Тарас.—Пурӗ пӗр шухӑшлӑ пулсан—нимрен те хӑрамалли ҫук. Тата государствӑран та пулӑшу илме пулать.

— Эпир пӗрле ӗҫлеме пӗлместпӗр-ҫке, пирӗн кашни хӑйшӗн ҫеҫ ҫунать...

— Майӗпе ханӑхаççӗ! Çынпа çынӑн ӗмӗчӗсем пӗрешкел пулсан, вӗсем хуть те хӑçан та калаçса татӑлма пултараççӗ.

— Тӗрӗс сан сӑмах,—çирӗплетрӗ Назар.

Килсене саланас умӗн вал Тараса тепӗр хут чӗнчӗ:

— Эс, чанах та, пыр-ха пӗрре ман пата, плантта кӑтартӑп эп сана...

— Юрӗ, пырӑп,—терӗ Тарас.

...Çӗрле ӑша çумӑр çурӗ, анчах ирччен иртсе карӗ вал. Пӗлӗт яланхи пекех тап-таса пулчӗ, хӗвел пит илемлӗ шуса тухса сарӑлчӗ, çумӑрпа йӗпеннӗ йывӑçсем темле çамрӑкланнӑ пек курӑнчӗç, унта та кунта кайӑксем чӗвӗлтетрӗç.

Тарас пит лайӑх кӑмӑлпа вӑранчӗ те, тӳрех каçхи калаçава аса илчӗ. Пӗр вӑхӑт шухӑшласа выртрӗ:

— Тулккӑлла калаçрӗç... Ку „Пиçен уйӗ" пирки тӗплӗрех сӳтсе-явас пулать. Чанах та, пӗр 20—25 килпе куçса ларсан, хуçалӑха тӗпренех çӗнӗлле туса пыма пулать вӗт... Пӗтӗм тавралӑхшӑн пример пултӑр. Варуксен ашшӗ план пур терӗ, халех кайса пӑхас çавӑн патне...

Çапла шухӑшсемпе хӑвӑрт сиксе тӑчӗ те, тумланма тытӑнчӗ.

XIV

Варукӑн ашшӗ-амӑшӗ ҫинчен эпир каласа кӑтартначчӗ ӗнтӗ. Пит ӗҫчен, тӑрӑшакан, тирпейлӗ сынсем пулнӑ вӗсем. Ҫавӑнпа та вӗсен хуҫалӑхӗ те, килӗ-ҫурчӗ те—пурте йӗркеллӗ пулнӑ. Ачи-пӑчине те лайӑх пӑхса ӳстернӗ, йӗркеллӗ те ӗҫчен пулма хӑнӑхтарнӑ, вӗсен ачисем, хӑшпӗрисен пек, ял тӑрӑх йытӑ хаваласа чупман, ҫапӑҫса, ашкӑнса ҫӳремен, кӳршӗсене тарӑхтарман. Ҫавӑн пиркиех Назар ҫемьи ҫинчен ялта ырӑпа ҫеҫ асӑннӑ. Ҫавӑн пиркиех Варук хӗр ҫулне ҫитсен, ӑна илес текенсем нумай пулнӑ, евчӗсем вуншар ҫухрӑмран та пынӑ. Анчах та Варук—Тарас ҫара кайнӑ чух ӑна сӑмах панӑскер—каясшӑн пулман, сӑлтавне амӑшне каласа панӑ. Назар кун ҫинчен пӗлсен—хӗрӗн кӑмӑлне хуҫас темен, темиҫе сӑмах ҫеҫ каланӑ ӑна:

— Ну, асту, хӑвӑн ирӗкӳ, кайран пире ан ӳпкеленӗ пултӑр...

Тарас яла таврӑнсанах, Назар ӑна сӑнама тытӑннӑ, хутран-ситрен арӑмӗпе те калаҫса илнӗ. Вӑл коммунист пулни ҫинчен пӗлсен—Назарӑн шухӑшӗсем ик еннелле кайма пуҫланӑ, анчах Тарас унӑн лашине вӑрлама пынӑ бандита тытсан, ял хушшинче ялан йӗркеллӗ пулнине курсан—иккӗленме пӑрахнӑ. Хӑй ӑшӗнче вӑл—Варук Тараспа пӗрлешсен те-

лейлӗ пуласса ӗмӗтленнӗ. Ҫав салтавпах, Варук ҫамрӑксен пуххинче пулни ҫинчен пӗлсен те—ӑна сив сӑмах чӗнмен, „хӗрарӑм ӗҫӗ мар вӑл пухусем тӑрӑх ҫӳресси",—тенӗ ҫеҫ.

...Вӗсем патне Тарас кӗтмен ҫӗртен пырса кӗчӗ. Пырса кӗчӗ те—пӳртре никам та ҫуккине кура, алӑк патӗнчех чарӑнса тӑчӗ. Анчах чӑланта такам кӑшкӑртатнине илтсен:

— Ман килес, ыр кун пултӑр,—тесе сас пачӗ.

Чӑлантан Варук пуҫӗ куранчӗ. Вӑл—тутӑрсӑр, ҫӳҫ пӗрчисем куҫӗ ҫине аннӑ, пичӗ хӗрелсе кайнӑ. Тараса палласан, вӑл пуҫне часрах шалалла илчӗ.

— Иртсе лар... Эп пуҫтарӑнаймарӑм-ха паян, пӳртре те ним латти те ҫук, ан тирке ӗнтӗ...

— Юрӗ-ҫке, эп хӑна мар вӗт,—терӗ Тарас, тӑрӑхла сак ҫине пырса ларса.—Мана аҫу кирлӗччӗ.

— Вӗсем аннепе иккӗш пахчана тухрӗҫ, халех кӗрет пуль...

Тарас пӳрт ӑшчиккине пӑхса ҫаврӑнчӗ, унтан чӳрече ҫинче выртакан кӗнекене уҫкалама тытӑнчӗ. Темиҫе страница уҫсанах:

— Ку „Нарспие" кам вулать сирӗн?—тесе ыйтрӗ.

— Петюк шкултан илсе килнӗччӗ те... эп те вуларӑм.

— Епле, кӑмӑла карӗ-и?

— Камала кайма çеç мар, Маринепе иксĕмĕр вуланă чух куççулĕпех макăртăмăр, ачам.
— Çавтериех-и вара?
— Çавтериех пулмасăр?.. Мĕнле çырма пĕлнĕ-ши?
— Ма?
— Ара, ытла та пурнăçри пек каласа панă. Сăмахĕсем те çавтери чĕре çумне çыпăçаççĕ.
— Сирĕн те Нарспи пек пулас килчĕ пуль?— кулса илчĕ Тарас.
— Çук... Малтан хăюллă та вăл, кайран хăйне хăй пĕтерет. Эп апла тăвассăм çук, темле йывăр пулсан та—хăтăлма тăрăшмалла. Пурнăçа мĕншĕн пĕтерес?
Варук чăлантан тухрĕ. Хĕр темĕн! Тумланма та ĕлкĕрнĕ. Пуçĕнче сарă тутăр, умĕнче илемлĕ кĕрен саппун,—çавтери килĕшуллĕ. Килнсех пăхрĕ Тарас ун çине:
„Аван та-çке эс... Нарспирен пĕртте кая мар..."
Тултан ашшĕ кĕчĕ, вăл пĕрре Тарас çине, тепре хĕрне пăхса, вĕсене куçĕпе виçсе илчĕ.
— Хăна пур-çке...
— Эп ĕнерхи пирки килтĕм,—терĕ Тарас.
— Леш планттă пирки-и?
— Ия çав.
— Юрать, юрать... Çиччас пăхăпăр.
Варук пӳртрен килхушшинелле тухрĕ. Назар сентре çинчен пушăтран тунă пештер

илсе, ун ăшĕнчен тăрăхла чĕркенĕ сарă хут туртса кăларчĕ те, сĕтел çине сарса хучĕ.

— Ака вăл... Кур. Çак юпаран пуçласа мăн çул патне çитиччен, унтан хысна вăрманĕ таран—пĕтĕмпех пирĕн ял çĕрĕ, – ăнлантарса пама тытăнчĕ Назар, шĕвĕр пӳрнине хут тăрăх шутарса.—Кунта ака вĕтлĕх, ку—çаран, ку леш Çутшыв... Калăпăр, выселкине çак тĕле, çырма хĕрнерех лартсан — пит аван пулать. Шывĕ те çывăх, вырьăхсене кăларма та вырăн пур, тата кĕрхи-хĕллехи çилсенчен те хӳтĕ. Ку вĕт вăрманлă çырмара темиçе уçланкă пур, унта утар тума стайлă вырăн. Ак çак тĕле пĕве тусан — кашни пахча хыçĕнчех шыв пулать...

Назарăн пур шухăшĕсемпе те Тарас килĕшсе пычĕ. Вăл килĕшнине кура, Назар пушшех хĕрӳллĕн каласа пачĕ хăйĕн шухăшĕсене.

— Тăвас пулать вĕт çавна, тусан—тупата, майсăр хӳхĕм пулать! Çынсем çĕнĕ çĕр шыраççĕ, анчах та вăл пирĕн çывăхрах пур, шырама та кирлĕ мар—пĕр-ик çул çине тăрса ĕçлемелле çеç... Эс мĕнле шутлатăн?

— Сан пекех шутлатăп...

— Апла пулсан—хускатас пулать вăл ĕçе. Мĕнрен пуçлассине пĕлетĕн ĕнтĕ эсĕ. Тусах çитерсен—пит чаплă ĕç пулĕччĕ!

— Юрĕ, Назар пичче, эпĕ кун пирки кирлĕ çĕрте калаçăп,—терĕ Тарас.—Анчах та,

пуринчен малтан, çыннисемпе калаçса килĕшес пулать. Нумайĕшĕ хирĕç тăма пултараççĕ.

— Камсем хирĕç тăччăр?

— Чухлаймастăн-и? Ĕлĕк вăл çĕртен ыр курса пурăннисем. Курăн ака, мĕн пулĕ...

Назар аллипе сулчĕ:

— Халăха хирĕç ним те тăваймаççĕ вĕсем! Çĕр—пирĕн, халăхăн. Саккун пур ун çинчен. Çитет ĕнтĕ вĕсене ĕлĕк ашкăнни те.

... Тата чылай вăхăт сăмах вакласа ларсан, Тарас киле кайма ура çине тăчĕ. Назарпа вĕсем пĕр шухăшла пулчĕç ĕнтĕ: „Пиçен уйне" куçас ыйтăва халех хускатмалла, çынсен кăмăлне çавна майлă çавăрмалла. Çенĕкре Тарас тултан кĕрекен Варука тĕлпулчĕ. Вĕсем пĕр-пĕрине куçран пăхса илчĕç те, Тарас Варука хулĕнчен тытса чăмăртарĕ:

— Каçхине тух...

— Юрĕ,—терĕ Варук, килтисенчен кам та пулин курасран часрах шалалла кĕрсе.

Урампа аnаталла анна чухне Тарас пĕр килхушшинче ачасем шавланине илтрĕ. Сахалтан та хĕрĕх-аллă ача пухăннă та—çĕмĕрлеççĕ çеç... Кун чухлĕ ача-пăча мĕншĕн пухăннине малтанах ăнланаймарĕ вăл, унтан, ку Мамун килĕ пулнине асăрхасан, тавçăрса илчĕ: ачасем столовăйне пынă иккен.

„Кĕрсе пăхас-ха юриех, мĕнле çитеркелеç-

çĕ-ши?"—тесе шухăшларĕ те вăл, ачасем патне пычĕ.

— Апат çиме килтĕр-и, шăнкарчсем?

— Апат çиме...

— Ăçта çитереççĕ сире?

— Пӳртре-е.

— Ма кĕместĕр эппин?

— Инки кӳртмест те, халех мар, тет те...

— Епле, апачĕ тутлă пулать-и?

— Тутлă-ă...

— Тăранма çитет-и?

— Çитмест ça-ав....

Пӳрт алăкĕ умне Мамун матки—хыткан, тăсланка хĕрарăм тухрĕ те, ачасем çинелле:

— Кĕрĕр, катăржни полкки!—тесе кăшкăрчĕ. Ачасем харăсах пӳрт патнелле ыткăнчĕç, тăрук пырса тулнипе алăкра хĕсĕнсе ларчĕç, пĕр-иккĕшĕ çухăрса яма та ĕлкĕрчĕç. Мамун арăмĕ татах кăшкăрчĕ:

— Э-э, чорт ачи-пăчи! Акă, çапă илĕп те пĕрре!..

Çавăнтах ик-виç ачана çурăмĕсенчен чышкăласа та илчĕ.

Ачасене кун пек туни Тараса питĕ тĕлĕнтерчĕ; вĕсем пӳрте кĕрсе пĕтсен—шалта мĕнлине курас тесе—вăл та хыççăн кĕчĕ. Пӳртре саваламан хăмасенчен тукаланă темиçе ансăр сĕтел тăраççĕ иккен, вĕсем тавра сак пеккисем тунă, анчах саккисем питĕ лутра, ачасем

ларсан—сётел хёрри вёсен янахёсем тĕлĕнчех пулать. Урайĕнче—тахçанхи çӳп-çап, таса мар,— нихçан çуман пекех. Кусем татах тĕлĕнтерчĕç Тараса.

„Ниушлĕ никам та килсе пăхмасть çакна? Вăт, пулать те мĕн халăх!..“

Мамун арăмĕ пысăк хура витререн ачасем умĕнчи тăм чашăксем çине пĕрер çăпала шӳрпе ярса, кашнин умне пĕрер пĕчĕк татăк çăкăр хурса пачĕ те, Тарас çине темшĕн сиввĕн пăхса илсе, тулалла тухрĕ. Выçă ачасем каçса кайсах çиме тытăнчĕç. Тарас сĕтел патнерех пырса, чашкă çинчи апат çине пăхрĕ: унта темле кăвакрах пăтранчăк шыв янă, шывра хура чăмарккасем яранса çӳреççĕ.

— Хури мĕн вăл?—ыйтрĕ Тарас пĕр ачинчен.

— Хури-и? Кăмпа вăл. Типĕтнĕ кăмпа.

— Тата мĕн яна?

— Тата... пăрçа янă.

Ача, чашăкра пăрçа тупма хăтланса, кашăкĕпе чылай ухтарчĕ, аран-аран темиçе пĕрчĕ тытса кăларкаларĕ.

— Акă...

— Ну, çиех, çиех...

Тарас пуçне сулса, тарăнăн сывласа илчĕ те, алăк патнелле пĕр-ик утăм ярса пусрĕ çеç— сасартăк ачасенчен пĕри шариех кăшкăрса ячĕ:

— А-а-а!..

— Кушаккайӑк!—кӑшкӑрчӗ тепри.

— Шӑши!..

Тарас хӑвӑртрах каялла ҫаврӑнса пычӗ.

— Мӗн пулчӗ, ачасем?

— Уҫӑп чашкинчен шӑши тухрӗ!

— Чанах-и?

— Ав выртать...

Ачасем кашӑксене пӑрахсах, шӑши тупса кӑларнӑ ача тавра пухӑнчӗҫ. Тарас калама та ҫук тарӑхса карӗ. Часрах ҫенӗке тухрӗ те, кӗлет умӗнче тем туса тӑракан Мамун арӑмне чӗнсе илчӗ:

— Инке! Кӗр-ха наччас.

— Мӗн тума?

— Кӗр-ха, кӗр. Ӗҫ пур.

Мамун арӑмӗ кӗчӗ; Тарас ӑна тӳрех сӗтел ҫинче выртакан йӗпе шӑши ҫине тӗллесе кӑтартрӗ:

— Мӗн ҫак?

— Ӑҫтан тупрӑр кӑна?—сив куҫпа пӑхрӗ Мамун арӑмӗ.—Ачасем сӗтӗрсе килнӗ пуль ӗнтӗ...

— Ачасем мар ҫав, какай вырӑнне ярса пӗҫернӗ эсир ӑна!

— Эс пустуя ан калаҫса тӑр кунта, суккӑр куртӑн-и-мӗн мана?

— Ӑна пӗлместӗп эпӗ, анчах та шӑши ҫак ача чашкинчен тухрӗ! Ак, пурте курчӗҫ... Тунса тӑмалли ҫук!—татса хучӗ Тарас.—Темле

пулсан та, ку япалана ахаль ирттерсе яма юрамасть, калаçатпарах халăх çинче.

Мамун арăмĕ ку самахсене илтсен, сасартăках кăшкăрса пăрахрĕ Тарас çине:

— Эс мана ан хăрат! Çакăн чухлĕ салаттуй каманди валли ху пĕçерсе пах-ха эс малтан, куран вара!

— Пултараймастан пулсан—çыхланма кирлĕ мар.

— Эпир мĕн, вайпа çыхланна-и? Пире халăх хушнă.

— Халăх хушнă пулсан—ĕçе лайăхрах тăвас пулать...

— Санран пырса вĕренмеллеччĕ пуль... Ай, хăван аллуна çаварса илес килет-и? Çавăнпа ланккаса килтĕн пуль-ха? Пĕлетпĕр эпир сирĕн пеккисене!

— Мĕн пеккисене?

Кунта калаçса танинчен усси пулас çуккине кура, Тарас Мамун арăмне кĕскен кана:

— Пухура, халăх умĕнче ответ тытăн!— терĕ те, тухса утрĕ. Лешĕ ун хыççăн ним майсар усал сăмахсемпе вăрçса, çĕтĕлсе юлчĕ.

„Епле ирсĕр япала! Халех тĕрĕслес пулать ку ĕçе...“—шухăшласа пычĕ Тарас.

Килте Микуль столовăй пирки тата тепĕр япала каласа кăтартрĕ. Иккĕмĕш черетри ачасем çинĕ чух пĕр арăм пычĕ, тет те, ман хĕрачана мĕншĕн улталаса ятăн, çăнах ултă

кĕренке выранне—пиллĕк те тухмарĕ, тесе каларĕ, тет. Мамун арамĕ ун ҫине кăшкăрма, ăна тем те пĕр калама пуҫларĕ, тет. Юлашкинчен ҫапăҫсах карĕҫ, тет, иккĕшĕ. Леш ҫăнăх хутаҫҫипе ҫапрĕ, тет, Мамун арамĕ алтуйипе тӳпелеме тапратрĕ, тет. Ҫынсем чупса пырса чарчĕҫ, тет, вара...

XV

Столовăйĕнче мĕн пулса иртни ҫинчен часах пĕтĕм ял пĕлчĕ, мĕншĕн тесен киле таврăннă хыҫҫăн ачасем кашниех хăйсен ашшĕ-амăшĕсене каласа панă, тата ун пек усал хыпар ахаль те пит час саралать. Пур ҫĕрте те кун пирки тарăхса хаяррăн калаҫаҫҫĕ.

Тарас чĕнтернипе, каҫхи кӳлĕмпе ун патне пĕрин хыҫҫăн тепри — комсомола ҫыраннă ҫамрăксем пухăнчĕҫ. Сăмах каллех паянхи истори тавра ҫаврăнчĕ, ҫамрăксем столовăйĕнче унччен малтан пулнă ирсĕрлĕхсем ҫинчен каласа пачĕҫ. Тĕрĕссипе каласан, столовăй мĕн уҫăлнăранпах ним латтисер ĕҫлесе пынă иккен, ун пирки час-часах харкашусем пулса иртнĕ. Пурне итлесе сăмах ваклана хыҫҫăн, Тарас ҫапла шут туса хучĕ:

— Текех кун пеккине тӳссе пурăнма юрамасть, ку ĕҫе шанчăклă ҫын аллине парас пулать. Халь пĕтĕм шанчăк—столовăй ҫинче

çеç, вăл йĕркеллĕн ĕçлесен, çĕнĕ тырăччен хĕсĕнкелесе пурăнма пулать.

Ку шухăшпа пурте килĕшрĕç.

— Кама шанса пама пулать-ши? — ыйтрĕ çамрăксенчен пĕри.

— Ăна тупăпăр, — терĕ Тарас, — паллах, хамăр алла илсен, авантарах пулать.

Сăмах ялти урăх ĕçсем çине куçрĕ. Пуринчен малтан — ялсовечĕ пирки хускатрĕç.

— Иливанпа Каçăр Куçмана тытса кайнăранпа эрне те иртрĕ ĕнтĕ, анчах мĕншĕн-ха вĕсем çинчен нимĕнле сас-хура та илтĕнмест? Ялта хуçасăр пурăннă пек пулса тухать вĕт капла, — терĕ Исай.

— Вăл-ку кирлĕ пулсан, никам патне те кайма çук.

— Кусене лартнă-тăк — çĕнĕрен суйлас пулать...

— Ялĕнче ĕçĕ тем чухлех халь. Хĕллех калаçса татăлнăччĕ: Мăн çырмапа Хăямат кĕперĕсене халех юсас пулать. Тулли лавпа пырса кĕме те хăрушă вĕсем çине, кĕлте кӳртнĕ чух тем курмалла пулать-ха...

— Униче картисем те юхăнса выртаççĕ...

Тарассен килхушшинче çынсем калаçнине илтсен, Павăл пичче йăкăшт кăна сапур урлă пăхса илчĕ. Кунта пĕтĕмпех çамрăксем пухăннине курсан — юриех интересленчĕ вăл: „Ку ĕне чĕрни пусман халăх мĕн çинчен кала-

çать-ши?“—тесе шутларĕ. Анчах та çамрăксем кирлĕ ĕçсем çинчен калаçнине кура—тусеймерĕ, сăмах хушрĕ:

— Тарас Петрович, мана—ват çынна—калама юрать-и?

— Ма юрамасть, кала!—терĕ Тарас, ытти пур çамрăксемпе харăсах ун еннелле çаврăнса пăхса.

— А вăт эсир çĕр валеçесси пирки мĕн шутлатăр? Çĕртме умĕн çĕр валеçес пулать вĕт пирĕн, мĕншĕн тесен вилекенсем те, çуралакансем те пулчĕç...

— Ку та тĕрĕс,—хушса хучĕ Микиш.

— Ăна та ялсовечĕсĕр тума çук.

— Тата шкула та юсамалла,—терĕ маллала Павăл пичче,—унта пĕр юрăхлă кăмака та çук, пĕренесем хушшипе хĕлле çил ачисем чупаççĕ. Ĕç çине тухса кайиччен тăвас пулать çавна...

Калаçнăçемĕн палăрса пычĕç ялти халех тумалли ĕçсем. Пĕрне те вăраха яма юрамасть, вĕсене вăхăтра тумасан—ялти пурнăç каллех йĕркеллĕ пулмасть. Пур ĕçсене те пуçарса яракан, ертсе пыракан кирлĕ пулсан—хăвалакан та кирлĕ, анчах та вăл çук-ха паян кун...

— Ыран эс мĕн тăватăн?—ыйтрĕ Тарас Микишрен, калаçусем пĕтсен.—Ерçетĕн-и?

— Ерçетĕп, ытлашши нимех те çук.

— Апла пулсан, эпир иксĕмĕр вулăса кайăпăр. Тен, хуланах çитĕпĕр. Хускатсаваскатас пулать унта та. Капла май килмест.

— Эсир вара унта пĕтĕмпех каласа парăр,—терĕ Павăл пичче.—Çĕр пирки те ан манăр...

...Тĕттĕмленсен,Тарас ирхине калаçса татăлнă тăрăх—Варук патне тухса утрĕ. Варук ăна яланхи вырăнтах, лаç пуçĕнчи каска çинче, кĕтсе ларать-мĕн. Пĕркунхи пек мар, халĕ вăл Тарас аллине хăюллăн тытса чăмăртарĕ те—тӳрех хăйпе юнашар ларма сĕнчĕ. Тарас та, çăварĕнчи чикарккине туртса пĕтерсенех, сылтăм аллине унăн çурăмĕ хыçнелле ячĕ. Калаçмалли сăмахсем час тупăнчĕç.

— Ну, паян хăратса пăрахрăн та эс мана,—терĕ Варук.

— Мĕнпе? — тĕлĕнерех ыйтрĕ Тарас. — Ниушлĕ эп çав териех хăрушă?

— Ара, тăрук пырса кĕтĕн те...
— Мана аçу ĕçпе чĕннĕччĕ.
— Сисрĕм.
— А эс мана ма пынă пуль терĕн?
— Ним шутлама та пĕлмерĕм...
— Хăвна çураçма пынă, темерĕн-и?
— Çу-ук...
Тарас кулса ячĕ:
— Ун пек пулма пултараймасть-и-мĕн?

— Эп ӑҫтан пӗлеп... Сан пусӑнта тем шухӑш... — Тарас ҫине чеереххӗн пӑхса илчӗ те—хушса хучӗ:

— Тен, санӑн тахҫанах тӗллесе хуни пулӗ... пӗр-пӗр ҫӳллӗ пушмаклӑскер, кӗске сараппанлӑскер...

— Тӗрӗс калатӑн, тӗллесе хуни пур ҫав манӑн, тунмастӑп, — терӗ куна хирӗҫ Тарас, сӑмахсене тӑсарах, Варука хӑй ҫумнерех тайӑлтарса.—Пӗлетӗн-и эс ҫавна?

— Ҫук...

— Итле эппин. Тахҫанах тӗллесе хунӑ эп ӑна, ҫара кайичченех... Анчах вӑл ҫӳллӗ пушмак та, кӗске сараппан та тӑхӑнмасть, ӑна сарӑ тутӑрпа кӗрен саппун питӗ килӗшет...

Варук хӑй ҫинчен каланине сисрӗ те, Тараса хулпуҫҫийӗнчен хуллен кӑна тӗртрӗ:

— Ан кулса лар...

— Пӗртте кулмастӑп.

— Ӗненес килмест ман сана...

— Мӗншӗн?

— Арҫынсене пурне те ултавҫӑ, теҫҫӗ.

— Мӗнле арҫын вӗт... Пур ҫынна та пӗр виҫепе виҫме юрамасть.

— Апла та...

Варук хулӗнчен Тарасӑн айӑкне ҫемҫе ӑшӑ ҫапрӗ. Вӑл ӑшӑ майӗпеле пӗтӗм шӑмшака сарӑлса, ӑна темле ҫавтери тутлӑн ӳсӗртнӗ пек тӑва пуҫларӗ. Пӗр вӑхӑтлӑха Тарас пу-

çĕнчен пур шухăшсем те вĕççе тухрĕç, вăл çав хăй савнин ăшпине çеç туйрĕ. Сисмесĕрех, сасартăк Варука мăйĕнчен ыталаса илчĕ те, унăн питне хăй еннелле çавăрса — вĕри тутинчен хыттăн чуптурĕ. Темиçе самант хушши сывламарĕç вĕсем, хĕрÿленсе кайнă чĕрисем çеç час-час тапрĕç...

— Яр...—терĕ Варук, сывлăш пĕтсе çитнипе пуçне аяккалла пăрса.—Вĕлеретĕн...

Унтан вĕсем пĕр хушă шарламасăр ларчĕç. Тарас чĕлĕм чĕртсе ячĕ. Тикĕс сывлама пуçласан, малтан Варук сăмах хушрĕ:

— Лаша пекех вăйлă-çке эсĕ...

— Пулма пултарать,—терĕ Тарас.—Çамрăк чух ик алăпа икшер пăт çĕклеттĕмччĕ.

— Халь ватă ĕнтĕ,—кулса ячĕ те Варук, ăна питĕнчен ачашшăн лăпкаса илчĕ.—Ăçтан килсе тухрăн эс ман тĕле...

Пĕркунхи пекех вĕсем нумайччен кăмăллăн калаçса, чĕрисене йăпатса ларчĕç. Пĕркунхи пекех вĕсен пĕр-пĕринчен уйăрăласси килмерĕ, хĕвелтухăçĕ хĕрелме пуçласан тин вĕсем пĕр-пĕрин аллине хыттăн чăмăртаса:

— Тепреччен, —терĕç.

XVI

Икĕ кун çухалса пурăнчĕç Тараспа Микиш. Виççĕмĕш кунне кăнтăрлапа тин таврăнчĕç, анчах иккĕшĕ кăна мар: вĕсемпе пĕрле

икӗ лавпа темле палламан ҫынсем килчӗҫ те, тӳрех шкула кӗрсе вырнаҫрӗҫ. Кӑштах тӑхтасан, яла тата тепӗр лав пырса кӗчӗ, ун ҫинче ик енче икӗ милиционер, варринче Иливанпа Каҫӑр Куҫма ларса килчӗҫ.

Кун пек ҫынсем килсе тулнинчен тӗлӗнсе, шкул тавра малтан вӗт-шак ачасем, унтан пысӑкраххисем те, ваттисем те пухӑна пуҫларӗҫ. Тӗрлӗрен калаҫрӗҫ кун пирки, вулӑсри (кам пӗлет, тен уесри те пуль?) ҫынсем кун пек йышлӑн мӗн тума килни тата Иливанпа Каҫӑр Куҫмана мӗншӗн илсе килни ҫинчен апла та капла шухӑшласа пӑхрӗҫ.

— Ёлӗк пулсан, халӑх умне сарса хурса юн пӗрӗхичченех пӗҫертетчӗҫ ӗнтӗ вӗсене,— терӗ сакӑрвун ҫулхи Кириле мучи, ҫамрӑкраххисем калаҫнине итлесе.

— Эс кам пирки калатӑн?

— Иливанпа Куҫма пирки ара...

Тараспа пӗрле килнӗ ҫынсем—парти волкомӗпе вулӗҫтӑвком Энтриялӗнчи пурнӑҫа—чӑн малтан ялсовет ӗҫне—пур енчен те тӗрӗслеме янӑ комисси пулнӑ. Тӗплӗн тӗрӗсленӗ хыҫҫӑн—айӑплине патӗнчех, ял халӑхӗ умӗнчех суд тума хушнӑ. Ҫул ҫинчи тусанран тасалсанах—комисси членӗсем ушкӑнӗпех Мамун патне столовӑйне карӗҫ. Унта вӗсем шӑпах ачасене апат ҫитернӗ тӗле пычӗҫ, хӑшӗсем апатне те, ҫӑкрине те тутанса пӑхрӗҫ, ӑҫта епле

пĕçернине санарĕç, унтан Мамуна халех шкула пыма хушса хаварчĕç.

— Асту, приход-расходсене çырнине манса ан хăвар,—асăрхаттарчĕ ăна Тарас, ыттисенчен каярах юлнăскер.

— Сансăрах пĕлетпĕр,—шур куçпа пăхса илчĕ ун çине Мамун. Унтан ăна хулĕнчен тытса самантлăха чарчĕ те:—Пирĕн çула урлă тăтăн эппин? Курăпăр-ха малашне, тен тĕл пулма тӳр килĕ!—терĕ.

— Ан хăрат, Мамун пичче, эп ытлашши хăравçах мар, куркаланă,—татса хучĕ Тарас.

Вăл тухса кайсан, Мамун сĕтел ещĕкĕнчен тĕрлĕ хутсем кăларса, чылайччен вĕсене майлаштарса ларчĕ. Унтан урамалла тухрĕ, анчах та малтан шкула мар, хăйĕн хунчăкăшĕ—Лява Уртемĕ патне карĕ, унпа пĕр çур сехет пек калаçса ларсан тин хăйне чĕннĕ çĕре утрĕ.

Шкула таврăнсанах, комисси председателĕ—типшĕм кăна сарă çын, кăштах сăмса витĕр калаçаканскер—Тараса каç валли пуху пухтарма хушрĕ. Хăй, комиссин ытти членĕсемпе пĕрле, Мамун илсе пынă хутсене тĕрĕслеме тепĕр пӳлĕме кĕрсе ларчĕ те, каçченех, халăх пухăнниччен тухмарĕ унтан. Пӳлĕмрен ăнланмалла мар калаçу тата шут шăрçисем шаклатни çеç илтĕнчĕ.

Пухăва халăх вăхăтра пухăнчĕ, ытти чухнехинчен раснах, паян çынсем пуху пуçла-

насса шавламасӑр кӗтрӗҫ, пӗрне пӗри хӑйсен шухӑшӗсене шӑппӑн пӗлтерчӗҫ. Ытти чухнехи пек нумай кӗтсе тӑма та тӳр килмерӗ, шкул класӗ тулсанах, вулӑсран килнӗ комисси председателӗ пухӑва пуҫласа ячӗ. Павӑл пиччене, Хӑмӑт Энтрине, комсомолецсенчен Исая президиума суйланӑ хыҫҫӑн—вӑл сӑмах калама пуҫларӗ.

— Эпир сирӗн пата пит пысӑк ӗҫпе килнӗ, юлташсем,—терӗ вӑл. — Сирӗн ялти совет председателӗпе секретарӗ—халь хыҫалти пӳлӗмре ларакан Каҫӑр Куҫмапа Иливан—икӗ ҫул хушши вӗҫӗмсӗр сӑтӑр туса пурӑннӑ. Халӑхшӑн тӑрӑшас вырӑнне, вӗсем халӑха ҫаратса, хӑйсен кӗсъисене тултарнӑ, тӳсме ҫук преступленисем тунӑ... Следстви ӑна пӗтӗмпех кӑтартса пачӗ. Халь эпир вӗсене суд умне тӑратса, совет законӗсем тӑрӑх айаплатпӑр, вӗсене пысӑк наказани пама тивӗҫлӗ. Анчах та, суд тӑвиччен малтан, вӗсен ирсӗр сӑн-сӑпатне тата лайӑхрах палӑртас тесе, эпир сирӗнпе каласас терӗмӗр. Тен, вӗсен тата нумай айӑпсем, путсӗр ӗҫсем палӑрмасӑр юлнӑ пулӗ. Эпир сирӗнтен паян ҫакӑнта вӗсем ҫинчен мӗн пӗлнине ним пытармасӑр каласа парассине кӗтетпӗр. Хӑраса тӑмалли нимӗн те ҫук кунта, преступленисене тӑрӑ шыв ҫине кӑларма пулӑшни—хисеплӗ ӗҫ вӑл...

— Эс малтан хӑвӑр мӗн пӗлнине каласа

кӑтарт,—терӗ хыҫалта пӗр сасӑ.—Кайран вара эпир те хушса калӑпӑр, тен.

Пурте ку сасӑ еннелле ҫавӑнса пӑхрӗҫ. Ку сӑмахсене Ҫӗтӗк Якку каланӑ иккен. Ялсоветра пулнисем ӑна пит те тарӑхтарнӑ пулнӑ, ҫавӑнпа та вӗсем ҫинчен вӑл халь ҫирӗппӗн калама ӗмӗтленнӗ.

— Эпир пӗлни ака мӗн,—ответ пачӗ комисси председателӗ.—Вӗсем тӗрлӗ вӑрӑ-хурахсемпе, бандитсемпе ҫыхланнӑ, вӗсене пулӑшнӑ... Вӑрланӑ лашасене сутмашкӑн суя хутсем туса панӑ. Совет влаҫӗ чухӑнсене пулӑшма паракан вӑрлӑхсене, тӗрлӗ таварсене—ултавлӑ майсемпе хӑйсене валли ҫавӑрса илнӗ, тата хӑйсен ҫывӑх ҫыннисене валеҫсе панӑ.

Итлесе ларакан халӑх сӗрлеме пуҫларӗ:

— Вӑт, шуйттан пуҫӗсем!

— Хура юнсем...

— А эпир ним шарламасӑр пурӑнатпӑр.

— Персех пӑрахас пулать вӗсене...

Комисси председателӗ, пӗр хушӑ чарӑнса тӑнӑскер, малалла калама пуҫларӗ.

— Мӗнле ҫитменлӗхсем, кӑлтӑксем, йӗркесӗрлӗхсем ҫинчен пӗлетӗр, пӗтӗмпех каласа парӑр. Вӗсене пӗтермешкӗн—вӗсем ҫинчен пӗлес пулать вӗт. Сӑмахран каласан, столовӑй пирки каласа кӑтартма пултаратӑр, унта та ӗҫсем йӗркеллех мар пулас...

— Ачасен тӳпине вӗсем пӗрле ҫисе пуранчӗҫ! — илтӗнчӗ хыҫалтан.

— Какай выранне шаши пӗҫереҫҫӗ!..

— Пӗр самахпа, — терӗ комисси председателӗ, — каллех калатап: хавара ҫаратса, кӳрентерсе пуранна ҫынсене хӗрхенсе ан тарар, вӗсем сире хӗрхенмен...

... Шкулта пуху пуласси ҫинчен пӗлсен, Лява Уртемӗ те шкула карӗ. Унта пырсан — шала кӗмерӗ вал, шалта мӗн калаҫнине ҫенӗкри алак хыҫне хӗсӗнсе тарса итлерӗ. Шалтан илтӗнекен кашни самах ун чӗрине пырса касрӗ, пырӗ патне темскер капланса пычӗ. Ирӗк пулсан — унта ларакансене вал ҫавантах темскер те пӗр каласа, пӗрерӗн-пӗрерӗн лапчатма хатӗр пулчӗ, халӗ ним тума та ҫуккипе хытаран хыта тарахса, йыварран сывласа тачӗ.

Комисси председателӗ чӗнсе калани пустуй пулмарӗ. Каҫар Куҫмапа Иливан ирсӗрлӗхӗсем ҫинчен пӗрин хыҫҫан тепри калама пуҫларӗҫ. Чан малтан паҫарах сас пана Ҫӗтӗк Якку калаҫма тытанчӗ, вал ялсовет председателӗпе секретарӗ хайсене ӗҫтерменшӗн ҫуркунне ана варлахсар хаварни, ун тӳпине кайран сутни ҫинчен каласа пачӗ. Ун хыҫҫан Кулине ятла талах арам тачӗ.

— Эп те калам-ха, — терӗ вал чӗтрекен сасапа, халах умӗнче калаҫма ханахманнипе палханса. — Эп ӗнтӗ талах арам, ман старик

Краснăй гвардинче вилчĕ... Ман ик ача пур. Ну ĕнтĕ, мана пĕччен пуçпа вĕсене пăхса ўстерме питех йывăр, çавăнпа та кăçал ачасене тыра пулнă вырăнсене яраççĕ тенине илтсен, пĕрине те пулин вырнаçтарма пулмасть-ши, тесе шутларăм. Хай эпир тĕттĕм çынсем те, йĕркине-мĕнне пĕлместпĕр те, ыйтса пĕлес тесе Иливан патне карăм. Çапла, çапла, терĕм, пĕр ачине те пулин ярасчĕ, терĕм. Атту выçă-çке... Иливан мана—май кўрĕпĕр, терĕ, анчах халь ним те калаймастăпха, председательпе калаçса пăхмалла, терĕ. Эс халь киле кай, каçхине хамах пырса калăп, терĕ. Ну ĕнтĕ, савансах карăм киле. Темле пулсан та, тăван ача-çке, усрас килет епле те пулин... Хайхискер каçхине пычĕ. Сисрĕм кăна—хĕрĕнкĕ. Ун çинчен калаçать, кун çинчен—ман ĕçе асăнмасть те. Унтан çулăхма тапратрĕ çак мана, сысна аçи пек ăрăхлатма пуçларĕ!..

Халăх кулса ячĕ.

— Кулса мар, чăнах!—терĕ Кулине.—Ним тунмасăрах калатăп: асăнмалăх пĕрре çывăрар та—пурте пулĕ, тесе ыталамах тытăнчĕ, йĕрĕнчĕк. Çурăмĕнчен чышса кăларса ятăм вара... Тепĕр кунне кăнцелере каллех карăм та—манпа çак калаçмасть те. Темиçе ыйтсан тин—вырăн çук, тесе хучĕ. Спасибо, çавăнтах хуларан килнĕ çын пулнă, эп унпа калаçрăм

та—вăл ман ачана пĕр сăмахсăрах çырса хучĕ. Ак ку шуйттанĕ пулсан — такки ямастчĕ... Мĕн каласси пур, яланах çапла пулса вĕсем: пĕр пĕчĕк ĕçшĕнех виç кун уттаратчĕç те, тата ялан хайсене тутаран çу çĕртерме хăтланатчĕç. Тав турра, шалçисем тулчĕç! Хытăрах тыткалас пулать вĕсене!
Кулине каласа пĕтерчĕ те, ларчĕ.

— Тĕрĕс каларăн, Кулине!

— Маттур!

— Çапла кирлĕ!—илтĕнчĕç ырлакан сасăсем.

Комисси председателĕ халăха шăпланса, шавламасăр ларма чĕнчĕ те:

— Тата кам калас тет?—тесе ыйтрĕ.

Халăх хушшинче харăсах темиçе алă çĕкленчĕç. Ку ĕнтĕ пухăва пынисем малашне Каçăр Куçмапа Иливан тата вĕсемпе пĕр шухăшлă пулнă çынсем çинчен нумай калассине пĕлтерчĕ. Итленĕ хушарах хăвăрт шухăшласа тăна Лява Уртемĕ çавна сисрĕ те, шкултан часрах тухса шурĕ. Килне çитсенех, вăл садри мунча çенĕкĕнче сывăракан Махоркăна вăратса, ăна шкулта мĕн пулса пыни çинчен каласа пачĕ.

Паян ир енне тин таврăнса, кунĕпех çывăрнă Махорка тăруках нимĕн те каламарĕ, арпашса кайнă çӳçне пӳрнисемпе чавса, пĕр хушă йывăррăн сывласа ларчĕ. Унтан мух-

мăрпа, нумай çывăрнипе какай пекех пулса ларнă пăтранчăк куçĕсене Уртем еннелле çаварса:

— Лешсем килчĕç-и?—тесе ыйтрĕ.

— Камсем?

— Кам пултăр... Шишкăпа Чалăшкуç.

— Килмен.

— Ну, апла пулсан—хамах тăватăп.

Уртем ун çине ăнланмасăр пăхрĕ.

— Мĕн тăватăн?

— Вĕсен пуххине халех салатса яратăп.

— Пухха пырас тетĕн-и?—тĕлĕнчĕ Уртем.— Ан хăтланах. Вара хăвна та, мана та...

Анчах та Махорка ăна каласа пĕтерме памарĕ, аллине çĕклесе чарчĕ.

— Пухăва эс пĕчченех кайăн, ман унта ĕç çук. Эп акă мĕн тăватăп... Кил кунтарах.

... Вĕсем пичĕсене пĕр-пĕрин çывăхне илсе пычĕç. Махорка тем çинчен никама илтмелле мар шăппăн, хăрушă вăрттăнлăхпа темскер çинчен калама тытăнчĕ. Унăн сăмахĕсене итленĕ хушăрах, Уртем куçĕсемпе темиçе хутчен пур еннелле пăха-пăха илчĕ, кам та пулин пырса курасран, мĕн те пулин илтесрен сыхланчĕ курăнать. Махорка каласа пĕтерсен, вăл аялти тутине çыртса, пуçĕпе сулчĕ:

— Юрĕ...

Çавăнтах вара картусне лайăххрах пусса лартса, садран пысак утăмсемпе утăмласа

тухрĕ те, каллех шкула карĕ. Кунта халĕ пуху питех те хĕрсе кайнă-мĕн. Ял çыннисем пĕрин хыççăн тепри тăра-тăра ялти йĕркесĕрлĕхсем, Каçăр Куçмапа Иливанăн ирсĕр ĕçĕсем çинчен, вĕсен хӳттипе пуян таврашĕсем иртĕнни çинчен каланă... Уртем, шкул умне пырса тăрсанах, комсомолец Исай сассине илтрĕ:

— Пирĕн ялта вĕт çав Иливансене пула совет влаçĕ çукпа пĕрех пулма пуçларĕ. Ăçта ан пыр—пур çĕрте те пуянсем çавăрса илме тапратрĕç... Илĕр акă столовăйнех: мĕншĕн-ха эпир ăна пуян Уртемсен кĕрӳшĕ Мамун аллине панă?..

Хăй ятне асăннине илтсенех, Уртем шăлне çыртрĕ.

„Йĕксĕк,—шухăшларĕ вăл Исай çинчен,— тытса пăчăртатăп-ха эп сана пĕрре...“

Столовăй çинчен каласа пĕтерсен, Исай иртнĕ хĕлте совет ялти чухăнсем валли панă вăрман çурри ытла пуянсен аллине кĕрсе ӳкни çинчен калама пуçларĕ.

— Лява Уртемĕпе кĕрӳшĕ хĕлĕпе вăрман турттарчĕç, сахалтан та пилĕкшер çуллăх вутă хатĕрлерĕç, анчах пирĕн пеккисене 2-3-шер лав çеç тиврĕ. Мĕнле пулма пултарнă çав япала? Каçăр Куçмапа Иливан тунă çавна! Ахальтен мар Лява таврашĕсен кашни ĕçкинчех упаленеççĕ вĕсем...

— Тĕрĕс!

— Чан сăмах!

— Нумай мăшкăлларĕç ĕнтĕ...—илтĕнчĕ халăх хушшинчен темиçе сасă.

Çавтери хĕрсе, пĕтĕм чĕринчен калаçакан имшертерех шăмшаклă, кăвак куçлă Исая та, унăн сăмахĕсемпе килĕшсе кăшкăракансене те Уртемĕн çавăнтах тытса пăчăртас, пĕрерĕн-пĕрерĕн кăларса ывăтасси килсе тăчĕ, вăл пĕтĕм мăн сассипе питĕ усал сăмахсем кăшкăрса ярасси патнех çитрĕ, çапах та хăйне хăй чарчĕ. Халь ун пек тума май килменнине лайăх ăнланчĕ вăл...

Исай хыççăн председатель Тараса сăмах пачĕ.

„Ку ĕнтĕ тата... тепĕр кĕлмĕçи... мĕн калать-ши?—шухăшларĕ Уртем.—Паллах, пире хирĕç ĕнтĕ, тупнă пуль-ха чакаланса..."

Кăштах шавлама пуçланă халăх, Тарас ура çине тăрсанах, шăп пулчĕ. Тарас хуллен кăна усĕрсе пырне тасатрĕ, аллинчи хут татки çине пăхса илчĕ, анчах та пĕр сăмах та калама ĕлкĕреймерĕ...

Урамра сасартăк такам темле тискер, хăрушă сасăпа кăшкăрни илтĕнчĕ:

— Пушă-ар!.. Çуна-ать!..

Пурте харăсах урамалла пăхрĕç. Чăнах та, ялăн анат вĕçĕнче çунать иккен... Лăпкă сыв-

лăшра çулăм çӳлелле юпа пек тапса хăпарать, çулăм юпинчен пур еннелле хĕм сирпĕнет...

Пушара курни—шкулти халăх хушшине бомба пăрахнă пекех пулчĕ. Çынсем ним йĕркесĕр алăк патнелле ыткăнчĕç, алăк хĕсĕккипе хĕсĕнсе ларчĕç, кунтан час тухма çуккине кура, нумайĕшĕ чӳречесенчен сикме тапратрĕç. Пĕр-ик самантран шкулта никам та юлмарĕ, пурте пушар патнелле ыткăнчĕç, ял урамĕсем çынсем кăшкăрнипе, шавланипе, чупакансен ура сассисемпе тулса ларчĕç. Пĕр Лява Уртемĕ çеç чупмарĕ пушар сӳнтерме. Шкулти халăх тулалла ыткăннă чух вăл çенĕк алăкĕ хыçне юлчĕ те, çынсен сассисем инçетелле кайсанах, шалалла чупса кĕрсе, хыçалти пĕчĕк пӳлĕмĕн алăкне пĕтĕм вăйĕпе пырса тĕкрĕ.

— Куçма хăта! Иливан!—тесе кăшкăрчĕ вăл.—Тухăр часрах, никам та çук!.. Тарăр!

Анчах шалта çав самантрах винтовка затворне шакăлтаттарса илни илтĕнчĕ.

— Кам унта?! Перетĕп!—терĕ Уртем палламан сасă. Вăл—Каçăр Куçмапа Иливана хураллакан милиционер сасси пулнă. Ăна илтсенех, хăйне паллаттарас мар тесе, тата тухса тытасран хăраса, Уртем часрах шкултан чупса тухса—пахчаналла сикрĕ...

XVII

Сасартăк сиксе тухнă пушар, çитменнине тата ял хĕрринчи никам пуранман кивĕ пÿрт çунни пурне те питĕ тĕлĕнтерчĕ. Темĕн тĕрлĕ те шухăшласа пăхрĕç ялçыннисем ун пирки, анчах нимĕнле ответ та тупаймарĕç. Энтриялĕнчи ĕçсене тĕрĕслеме пынă комисси председателĕ—Каçăр Куçмапа Иливана хураллакан милиционер пушар вăхăтĕнче шкула такам пырса преступниксене ирĕке кăларма тăни çинчен каласа парсанах—пушар сăлтавне тавçăрса илчĕ:

— Сисетĕн-и, ĕç ăçталла каять?—терĕ вăл пушара сÿнтернĕ хыççăн ирчченех киле кайман Тараса.—Ку пушар вăл—юри, çак çăхансене хăтарса тартас шутпа тунăскер. Епле чее шухăшласа хунă: халăх пушар сÿнтерме чупать те, кусем хăтăлаççĕ... Халь ĕнтĕ паллă: ялта Куçмапа Иливансен тымарĕ—тарăн, вĕсен чи çывăх çыннисем пур... Çавсене епле пулсан та тупса кăклас пулать... Эс паянах çамрăксене пухса калаç çавăн çинчен. Пурин те куçĕсем çивĕч пулччăр!

— Юрĕ,—терĕ ăна хирĕç Тарас.—Пĕтĕм вăя хурсах тăрăшăпăр. Эпир те пĕлетпĕр вĕт: хамăр çул çинчи тумхахсене пĕтермесĕр, пирĕн пурнăç малалла тикĕссĕн каяс çук...

Пушар хыççăн следстви тата темиçе кун хушши пулса пычĕ. Ялти нумай çынсене чĕн-

се тӗпчерӗ комисси, пур вак ӗҫсем ҫинчен те пӗлме тӑрӑшрӗ. Анчах ҫӗнӗ сведенисем нумаях тупӑнмарӗҫ. Пушар пирки вуҫех те нимӗн те палӑрмарӗ. Каҫар Куҫмапа Иливанран пушар пулнӑ каҫхине шкула кам пыни ҫинчен темле тӗпчесе ыйтсан та, вӗсем Уртем сассине ун чухне лайӑхах уйӑрса илнӗ пулин те—нимӗн те каламарӗҫ.

— Эпир нимӗн те илтмен... Никам та пыман, пӗлместпӗр. Милицине хӑранипе ахаль ҫавӑн пек туйӑннӑ пуль,—терӗҫ...

Лява Уртемӗ, хӑйӗн ҫумне пырса ҫыпӑҫмашкӑн нимӗнле сӑлтав та ан пултӑр тесе, бандитсем вӑрласа пынӑ япаласенчен ку таранччен вырнаҫтарайманнисене тепӗр куннех пухса тиерӗ те, инҫетри пӗр пасара кайса сутрӗ. Пуху пулна каҫхине кивӗ ҫурта вут тӗртсе тарнӑ хыҫҫӑн тӑваттӑмӗш кунӗнче Махорка каялла пырса тухрӗ. Уртем ӑна та „ҫанталӑк лӑпланиччен“ аякра ҫӳреме хушрӗ.

Кунран кун сӑнсӑрланса, тискерленсе пынӑ Махорка ку каҫхине пушшех те хӑрушӑ сӑнлӑ пулчӗ. Куҫӗсем шыҫса тухнӑ, янах шӑммисем тата ытларах тулалла тухса палӑракан пулнӑ, ӳчӗ темле ҫӗр тӗслӗ пулса кайнӑ. Стакан хыҫҫӑн стакан тултарса ӗҫрӗ вӑл, анчах эрех те ӳсӗртмерӗ ӑна, куҫӗсем тата ытларах пӑтранчӗҫ ҫеҫ...

— Шишкăпа Чалăшкуç килмерĕç эппин?— ыйтрĕ вăл, нумайччен чĕнмесĕр ларнă хыççăн.
— Çук.
— Ăçта сухалчĕç вăл шуйттансем?..
— Пĕлместĕп çав.

Махорка урăх ыйтмарĕ. Сĕтел урлă ним тĕлсĕр пăхса, нумай вăхăт сăмах хушмарĕ. Юлашки вăхăтра, ялан пĕччен пулнипе нумай шухăшланăскер, вăл халь те шухăша карĕ. Унăн ӳсĕрĕлме пуçланă, шавласа тăракан пуçĕнче пĕрин хыççăн тепри аса-илӳсем çуралма пуçларĕç... Акă вăл çамрăк, вунсаккăрти каччă, „пыл та çу пек" пурнăçпа пурăнать. Унан ашшĕ пуян, вăл никамран та хăрамасть, мĕнле хĕре çавăрас тет—çавна çавăрать, хĕр ун еннелле çаврăнмасан—вăйпах парăнтарать. Праçниксенче ун пек чаплă тумланакан никам та çук, çимĕксенче пурте ун çине пӳрнепе кăтартса „Разумăх ачи" теççĕ шăппăн... Çăварниччен темиçе эрне малтан хура ăйăра кӳлмесĕр сĕлĕ çитерсе тăратнă, çăварни çитсен, вара ăна кӳлсе, ялсем тăрăх çил-тăман пек çӳренĕ, çынсен çунисене çаклатса, вĕсене тӳнтере-тӳнтере хăварнă... „Кур пире, палла пире!.." Кам та пулин кăмăла каймасан е ăна хирĕç сăмах чĕнсен— ăна хĕнемешкĕн тара тытмалăх кĕсъере укçа яланах пур... Унтан вăл—рекрут, пĕр эрне ытла çĕр çĕмĕрттерсе çӳрет, çапăçать, хăйне

кăмăла кайманнисене хĕнет, кантăксене çапса ватать, икĕ хĕре тытса пусмăрлать... Станцине çынсем çурран утаççĕ, вăл тройкăпа... Пенза, Ростов, Псков... Вăл ĕнтĕ унтер-офицер... Ансăр, кукăр-макăр тăкăрлăк, унта, çўлти хутра, проститутка Элла... Пĕринче, эрех кўпсе тултарсан, ўсĕр „кĕçĕн чинсем" хушшинче çапăçу пуçланса каять, ăна çўлти хутран пусма тăрăх кутăн антарса яраççĕ... Кайран—фронт, хăрушă та тискер кунсем, хуласенче тăнă чух—каллех ўсĕр каçсем, каллех сутăнчăк хĕрарăмсем... Революци, митингсем, „война до победного конца", вăл мирлĕ хресченсене персе вĕлерет... Нумаях та вăхăт иртмест—тепĕр революци пулать, ун хыççăн шăпланма тивет, граждан вăрçи пуçлансан—тылра юлать... Укçа кирлĕ... Ăна темле вăрттăн пурăнакан, ялан çухисене тăратса çўрекен çынсемпе паллаштараççĕ, вăл çар хатĕрĕсене сутма тытăнать, каллех „сарлака пурнăç" пуçланса каять... Унтан сасартăк—тĕрме. Шăрш, пăчă, тĕттĕм, хăсăк килет... Кунтан тарса хăтăлсан—килсĕр йытă пурнăçĕ тапранать... Таттисĕр çаратусем, айăпсăр çынсен юнĕ, ĕçкĕ; пĕрмай, кашни кун, кашни самантра сыхланса, тытасран хăраса, тарса пурăнмалла... Анчах—хăçанччен? Малашне ăçта каймалла? Пĕтĕмпех арканать, ĕмĕтсем сўнеççĕ, çулсем татăлчĕç... Ĕнтĕ пурпĕр çĕ-

нес çук коммунистсене, иртни—таврăнас çук, вăл пĕтрĕ, яланлăхах, ĕмĕрлĕхех путрĕ... Таврара пурте пурнăç тума тăрăшаççĕ, пурин те ĕмĕт, тĕл, паллă çул пур...

— Манăн мĕн пур? Мĕскер? Нимĕн те, нимĕн те çук, пушă, тĕттĕм...

„И я подохну где-нибудь
В канаве, под заборо-ом",

— юрласа ячĕ Махорка хуллен, шала кайнă сасăпа. Унăн паçăрхинчен те ытларах пăтранса кайнă куçĕсем вăйсăррăн хупăнчĕç... Пĕр-ик минут пек вăхăт иртсен, вăл тăрук пуçне çĕклерĕ те, пĕтĕм вăйĕпе сĕтел çине чышкăпа çапрĕ.

— Пурпĕрех асăнтаратăп-ха хам çинчен!.. Парăнмастăп-ха халех! Ман вилĕм хакла ларать вĕсене!..

Унтан хăвăрт пуçтарăнчĕ те, Уртеме ал пачĕ.

— Сывпул.

— Ăçта каятăн ĕнтĕ халь?—ыйтрĕ Уртем.

— Хусана. Унта манăн пĕр тус пурччĕ. Çавна тупас.

— Килетĕн-и?

— Мĕнле пулĕ...

— Пĕр-ик эрнерен килсе пăхсан юратчĕ. Лăпланать унччен...

— Курăнĕ унта. Эс çыру çыр.

Махорка Уртеме хăй каяс адреса хут татки çине çырса пачĕ те, тухса карĕ. Ун хыç-

ҫӑн алӑка питӗрсе кӗрсен, Уртем нумайччен ҫывӑрса каяймарӗ. Вӑл, тек-текех пӗр енчен тепӗр еннелле ҫаврӑнкаласа, малашнехи ҫинчен, епле майпа ӗлӗкхи пек пурӑнасси, хӑйне чӑрмантаракансене путарса лартасси, каллех хӑйне пӑхӑнмалла тӑвасси ҫинчен шухӑшласа выртрӗ... Анчах темле шухӑшласан та, хӑйӗн ӗмӗчӗсене пурнӑҫламашкӑн тӳрӗ, шанчӑклӑ мел шухӑшласа тупаймарӗ.

— Ниушлӗ ҫав этем усаллисене парӑнмалла пулать? Ниушлӗ ялта ҫав Тарас пеккисем, Ҫӗтӗк Яккусемех пуҫ пулса тӑрӗҫ? Ҫук, темле пулсан та, вӑй илме май пама юрамасть вӗсене... Пуҫӗпех пӗтереҫҫӗ вара...

XVIII

Тӗлӗкре Уртеме темле пысӑк хура йытӑсем, йӗкехӳресем—тем мурӗ те курӑнчӗ. Вӗсем пурте Уртеме сырса илсе, ӑна ҫурса тӑкма хӑтланчӗҫ. Уртем тем пысӑкӗш рычаг тытсах ҫапӑҫрӗ вӗсемпе. Ҫав вӑхӑтрах ун умне нумаях пулмасть ухмаха ернӗ тӑлӑх арӑм хӑйӗн хӗрачине ҫавӑтса пырса тухрӗ те, унтан ахӑлтатсах кулма тапратрӗ. Унччен те пулмарӗ—ҫав хӗрарӑм ӑна тӑпрапа сапма, чул таткисемпе пеме тытӑнчӗ. Таҫта барабан ҫапма тапратрӗҫ. Уртем ҫавтери хӑраса вӑранса карӗ.

Килхушшинелле тухакан чӳречерен шаккаççĕ-мĕн. Вăл кăкри çинелле пуханса ларнă сивиттине çилĕпе аяккалла ыватса ячĕ те, выран çинчен тăрса, чӳрече патне пычĕ. Килхушши енчен Мамун кĕрĕвĕн ывăл ачи шакканă иккен.

„Ырра мар ку... Ахальтен килес çук вăл кун пек ирхи вахăтра...“—шухăшларĕ те Уртем, çенĕк алăкне тухса уçрĕ.

— Ма килтĕн?—ыйтрĕ вăл ачаран.

— Аттене... тытса карĕç...—терĕ лешĕ, йĕрса яма хатĕрленсе.—Анне сана пыма хушрĕ...

— Камсем? Хăçан?!—кăшкăрса ячĕ Уртем, тăруках пĕтĕм шăмшакĕ сивĕннине туйса.

— Ара, судьясем... Шкула килнисем... Пычĕç, тет те, кĕлете уçтарса, хăйсен çăраççипе питĕрчĕç, тет, унтан аттене илсе карĕç, тет... Эп хам курман, анне калать. Атя-ха пирĕн пата...

Уртем, йăпăр-япăр хулпуççинчен сăкман уртса ярса, йăмăкĕ патне карĕ те—ĕç мĕнле пулнине тĕпĕ-йĕрĕпе пĕлчĕ. Чăнах та, ĕç ача каласа панă пекех пулнă иккен. Яла килнĕ комисси председателĕ паян хĕвел тухнă чух Тараспа тата яла темле çĕнĕрен килнĕ çынпа пĕрле пынă та, государство выççисене пулăшма панă çимĕçсене усракан кĕлет алăкĕ çине пломба хунă хыççăн, Мамуна арестленĕ... Ку хыпар Уртеме калама та çук

йăлхатса, хаярлатса ячĕ. Ним тума пĕлменнипе, хăйĕн аллине хăй çыртса илчĕ. Унтан пĕр вăхăт ним шухăшлама та пĕлмерĕ, унăн пуçĕнче пĕтĕмпех пăтрашса карĕ. Мамун арăмне те йĕркеллĕн нимех те калаймарĕ вăл, ниепле канаш та параймарĕ. Шăлне çыртрĕ те, алăка хыттăн уçса хупса, тухса карĕ.

„Мĕншĕн-ши? Мĕн пĕлчĕç-ши? Пĕтĕмпех яка тунăччĕ-çке, нимĕн те палăрмалла мар пекчĕ... Мĕн тумалла-ши халь? Махорка пулса—вăл та карĕ, чорт...“—шухăшсем çаврăнчĕç унăн пуçĕнче.

Анчах та пуçра çуралакан ыйтусем çине ответ тупаймарĕ.

Ответне тупма чăнах та йывăр пулнă.

... Мамуна малтанах арестлеме çителĕклĕ сăлтав тупăнман. Комисси унăн пур хучĕсене те тĕрĕслесе тухнă хыççăн, пĕтĕмĕшпе илсен, государство панă çимĕçсене кирлĕ пекех расхутланă пек курăннă. Çавăн чухлĕ илнĕ—çавăн чухлĕ çитерсе пĕтернĕ. Баланcне чиперех туса пынă вăл,—„шито-крыто“. Мамун çимĕçсене вăрланине, ĕçсем приход-расход кĕнекинче кăтартнă пек пулса пыманнине комисси аванах туйнă, анчах тӳррипех айăплама—май килмен.

„Ним тума та çук вĕт, шывран типпĕнех тухать, прохвост“,—тенĕ ун пирки комисси председателĕ тарăхса.

Анчах сасартăк ĕç урăх майлă çаврăнса кайнă...

Шăпах çав кунсенче, уес хулинчи пасарта пĕр ватăрах мантăр майра пит те тутлă сăнлă шурă булкăсем сутса ларнă. Кашни булкинех вăл икĕ пин тенкĕпе панă. Илекенни авантарах тумланнă пулсан, укçаллă çын пек туйăнсан, майра ăна шăппăн кăна маргарин, сахăр, песок, какао сĕннĕ... Çын илме килĕшсен, майра таçтан, хăйĕн майсăр сарлака юбки ăшĕнчен ăна та, куна та туртса кăларнă.

Пасарта сăнаса çӳрекен сар çӳçлĕ çамрăк чекист çакна асăрханă та—ыйтма тытăннă: кун пек лайăх çăнăх ăçтан тупрăн эс, мĕнле сахăр сутрăн? Майра ăна хирĕç çавтери илĕртсе юптарма тытăнна: ывăл Мускавра пурăнать, çав ярса пачĕ, укçа кирлĕ пирки сутатăп, тенĕ. Чекист ĕненмен. Майра, тем пекех турра асăнса, сахсăхса, ашшĕ-амăшĕ ячĕпе тупа тунă пулин те—ăна чекист хăйпе пĕрле илсе кайнă. Унтан, тепĕр юлташне чĕнсе, майран килне кайса ухтарнă. Кунта вара, сад варринчи беседкăн урайĕ айĕнче, темĕн тĕрлĕ çимĕçсем те—шур çăнăх, сахăр, маргарин, банкăри „çăралатнă сĕт“ тупнă...

Майран ним каламалли те юлман, ăна ĕнтĕ куçкĕретĕнех тытнă. Допросра тĕпчеме ты-

тăнсан, вăл ку япаласене ăçтан тупни çинчен каласшăн пулман, анчах та следователь çине тăрсах „стена çумне“ хĕсме тапратсан—тунайман вара, çимĕçсене Энтриялĕнчи Мамунран илни çинчен, вăл кашни уйăхрах—столовăй валли çимĕçсем илме килсен—ăна сутă тума парса хăварни çинчен каласа панă. Çав кунах ку ĕçе малалла тĕрĕслемешкĕн Энтрияльне çын янă, вăл унта çĕрле пырса тухсанах, комисси председательне ĕçпе паллаштарнă та, ирпе Мамуна арестлемелле тунă. Ăна мĕншĕн хупнине урăх никам та пĕлмен...

Виçĕ кунтан Куçмапа Иливан сучĕ пулчĕ. Айăплисен тенкелĕ çинче вĕсемпе пĕрле Уртемĕн кĕрÿшĕ Мамун та ларчĕ.

Суда итлеме Энтриялĕнчи çынсем çеç мар, таврари çывăх ялсенчен те нумайăн пухăнчĕç, шкул çуртне халăх савăлпа çапса хĕснĕ пекех тулчĕ. Нумай вăхăт хушши халăх пурлăхне салатса, халăхран мăшкăлласа, выçă çынсен юлашки татăкне туртса илсе, ыр курса пурăннă тискер чĕреллĕ этемсем халăх куçĕ умĕнче юлашки хут мĕн калассине пурин те итлесе пăхас килнĕ çав!

Вĕсем виççĕшĕ те палламалла мар улшăннă иккен! Ĕлĕкхи çивĕч, вăшт та вашт кăна çаврăнкалакан, çынсем çине яланах çиелтен, мăнкăмăлпа пăхакан этемсем—пачах та пусăрăнса ларнă мĕн, ваттисем калашле—„пăкки шан-

нӑ". Калаҫасса та ерипен, айӑпсӑрах суда лекнӗ пек туйӑнма тӑрӑшса калаҫрӗҫ. Вӗсем пӗр усал ӗҫ те туман имӗш, яланах, пур чухне те халӑхшӑн тӑрӑшнӑ, ҫӗр ҫывӑрмасӑр ӗҫленӗ... Пуринчен ытла, ку тӗлӗшпе Иливан пит ӑста хӑтланчӗ: пурнаҫра нумай асап курнӑ ҫын пек, ҫинҫе—вӑрӑмтуна сасси пек сасӑпа—сӑмахсене тӑсса калаҫрӗ, хӑй айӑплӑ маррине кӑтартма—аллипе пӗрмай хӑйне чӗринчен тытрӗ, час-часах турра асӑнса сӑхсӑха-сӑхсӑха илчӗ. Малтанах халӑх ӑна шӑппӑн, тӗлӗнерех итлесе ларчӗ, анчах майӗпе унта та кунта тӑрӑхланисем илтӗнме пуҫларӗҫ:

— Ай-уй,—ку турра пит ӗненекен ҫын иккен...

— Кулине патне те ҫапла сӑхсӑхсах пырса ыйтнӑ-ши вӑл?

— Кам пӗлет, тен, кашни лаша вӑрлаттарнӑ хыҫҫӑнах чиркӗве кайса ҫурта лартнӑ пуль...

— Епле, ҫветтуй жулик!

Иливан ҫине тӑрсах турӑ ячӗпе витӗнме тӑрӑшни, пулчӗ-пулмарӗ хӗрес хывни судья ырӑнче ларакан комисси председательне те култарса ячӗ.

— Итле-ха, подсудимый Иливанов,—терӗ вӑл ӑна,—кунта турра чӑрмантарма та кирлех мар пулӗ. Суд—чирку мар, эпӗ—пуп мар...

Преступниксем виççĕшĕ те хăйсен сăмахĕсемпе судьясен чĕрисене çемçетме, халăха—хĕрхентерме, унан кăмăлне хăйсене майлă çавăрма тăрăшрĕç, анчах никамăн кусĕнче те вĕсене шеллени курăнмарĕ, вĕсем майлă пулни палармарĕ...

Свидетельсем—пĕрин хыççăн тепри—пурте вĕсене хирĕçле, мĕн курни-илтни, мĕн пулни-тусни çинчен ним пытармасăр каларĕç. Лăпкăн ларма пултарайман Иливан, судья асăрхаттарни çине пăхмасăрах, малтанхи вăхăтра свидетельсене хирĕç калаçма, вĕсемпе тавлашма тăрăшрĕ, анчах та—суда пынă халăх пĕтĕмпех преступниксене хирĕçле пулнине кура—шарлами пулчĕ, тĕлĕннĕ пек пулса, пĕрмаях пусĕпе сулкаларĕ, темшĕн пит час тарлакан кусăхне хыва-хыва шăлчĕ. Кусмапа Мамун никама хирĕç те чĕнмерĕç, пачах чĕлхесĕр çынсем пек, шăлĕсене çыртса, урайнелле пăхса ларчĕç.

Суд пĕр кунта пĕтмерĕ. Чылай свидетельсене—вăл шутрах хуларан юри кайса илсе килнĕ хайхи пасарта булкăсемпе сутă тунă мăнтăр майрана—тепĕр кунне ыйтрĕç. Ку та—те хăранипе, те хăй айăпран хăтăласса шанса—пĕтĕмпех каласа пачĕ. Мамуна вăл революцичченех палланă иккен, вăл çав майрaн упăшки патĕнче пĕр вăхăт приказчик та пулнă. Выçă çынсене çитермелли çимĕçсене

Мамун ăна хăй пырса сĕннĕ, сутса илнĕ ту-пăшсем пирки калаçнă чух мăкăриччи пит вăйлă ĕçнĕ...

— Самогонкине те хăех илсе пычĕ, эп закуска валли какай жарить турăм çеç...— терĕ майра.

Ун сăмахĕсем ку таранччен самаях йĕркеллĕ ларнă халăха сасартăках пăлхатса ячĕç,— çынсем харăсах хусканма, калаçма, сĕрлеме тапратрĕç...

— Вăт, шуйттан пукани!

— Хайне жарить тавасчĕ ăна... вĕри хулăпа!

— Ёлĕк халăх ĕнси çинче пураннă та—халь те çаплах пурăнасшăн...

— Мамунĕ... Мамунĕ мĕн хăтланнă!

— Пулать те çав намăссăр!

— Çынсем выçса вилеççĕ, а вăл—халăхăн юлашки çăкăр татăкне сутса, майрасемпе ашкăнса çÿренĕ...

Судья—комисси председателĕ—сĕтел çине шаккаса халăха шăплантарчĕ те, майрана тата темиçе ыйту панă хыççăн—свидетельсене ыйтса пĕтерни çинчен пĕлтерчĕ.

— Айăплисене юлашки сăмах паратăп,— терĕ вăл унтан.—Хашĕн мĕн каламалли пур—калăр.

Каçăр Куçмапа Мамун пуçĕсене те çĕклемерĕç, анчах та Иливан тÿрех сиксе тăчĕ.

— Эп калатăп! Ман пур...

— Кала.

— Эпĕ... эпĕ, гражданин судьясем, айăплă... Чăнласах калатăп: айăплă...— пуçларĕ Иливан, чĕтрекен аллипе куçлăхне хывса.

— Ăна эпир ху каламасăрах пĕлетпĕр,— пӳлчĕ ăна хыçалта ларакансенчен пĕри.

Судья карандашĕпе шаккаса илчĕ. Иливан малалла калама тытăнчĕ:

— Хам айăплине тинех ăнланса илтĕм эпĕ... Туршăн та... (вăл хĕрес хучĕ) ăнлантăм ĕнтĕ...

Халăх хушшинче такам кулса ячĕ:

— Тур пулăштăр эппин!

— Чăнах калатăп,— терĕ Иливан тепĕр хут, çамки çинчи тарне шăлса.—Ĕненĕр мана... Эпĕ... эпĕ урăх нихăçан та апла хăтланмăп... Каçарăр мана... Хĕрхенĕр!..

— Эс ху нумай хĕрхеннĕ-и халăха?

— Эккей, кашкăр сурăх тирĕпе витĕнме пуçларĕ!—илтĕнчĕ каллех халăх хушшинчен.

— Малашне эп те хĕрхенĕп... Туршăн та...

— Сан хĕрхенӳсĕр те пурăнма пĕлĕпĕр-çке!

— Пĕтĕм чуна парăп...

— Шуйттана кайса пар чунна!

Судьян каллех халăха шăп ларма хушмалла пулчĕ. Шав чарăнсан, Иливана çĕнĕрен сăмах пачĕ.

— Кала малалла.

— Мĕн калам ĕнтĕ эп?—терĕ ăна хирĕç вăйсăрлансах ларнă сасăпа Иливан, темле

хутланса ларса.—Пĕтрĕм витнă... Никам та ман майлă каламасть... Хĕрхенмеççĕ мана, старике...

Çав самантрах такам арăмĕн сасси янраса карĕ:

— Чĕчĕ памалла мар-и тата сана, сар шуйттана!? Эккей, тупăннă! Хупасчĕ карланкуна, намăссăр!

— Вот, ку тĕрĕс!—çирĕплетрĕ тепри.

Судья Иливанран татах ыйтрĕ:

-- Ну, тек каламастан-и эппин?

Иливан пуçĕпе пăркаларĕ.

— Эсир тата?—терĕ судья Каçăр Куçмапа Мамуна.

Кусем те чĕнмерĕç.

— Апла пулсан, суд умне тăратнă çынсене халăх ячĕпе тухса айăплама, сăмаха Николаев Тарас юлташа паратăп...

Сылтăм енчи чӳрече патĕнче çак таранччен ним чĕнмесĕр, аллинчи хут çине пĕрмай кĕттĕн-кĕттĕн çырса ларнă Тарас ура çине тăчĕ те, тарăнăн сывласа илсе, хăйĕн сăмахне майĕпе пуçларĕ.

— Юлташсем, эп калас тенисене нумайĕшне свидетельсем каларĕç ĕнтĕ,—терĕ вăл лăпкăн,—çак хăрушă çынсен (Тарас преступниксем çине кăтартрĕ) пур тискер ĕçĕсене те, вĕсен ирсĕр сăн-сăпатне пур енчен те пит аван кăтартса пачĕç, çавăнпа та ман калаçмалли те нумай мар. Çапах та, кăшт каласах

пулать... Кама суд тăватпăр эпир паян? Халăхăн чи усал, чи тискер, чи хăрушă тăшманĕсене суд тăватпăр.

Тарасăн сасси кунта тăруках хăпарса карĕ. Унтан санĕ те темле улшăнчĕ: пичĕ хĕрелсе карĕ, куçĕсем сарăлса, ытларах ялтăртатма пуçларĕç.

— Халăх чи йывăр самантсене пурăнса ирттернĕ чух, халăх выçăпа аптранă вăхăтра, пур юлашки вăйсене пухса тытăнса тăнă кунсенче—вĕсем, çак виçĕ кашкăр, этем сăнсăпатне çухатнăскерсем—тискер кайăксем пекех халăх юнне ĕçсе пурăннă! Вĕсем халăхăн юнĕпе, халăхăн куççулĕпе, тарĕпе, халăхăн пурнăçĕпе сутă тунă!.. Ака мĕнле çахансем лараççĕ пирĕн умра...

Тарас сывлăш çавăрса илчĕ те, Каçăр Куçмапа Иливанăн тата Мамунăн преступленийĕсене пĕрин хыççăн теприне, йĕркипе,васкамасăр тишкĕрме тытăнчĕ. Бандитсемпе туслашса, вĕсене халăха çаратма пулăшни, халăха валли пана вармана, акмалли вăрлăха, тĕрлĕ таварсене аяккалла салатни, выçă халăхăн юлашки çăкрине вăрласа сутни тата ытти те—нимĕн те палăрмасăр юлмарĕ. Суда пынă халăх ăна пит те тинкерсе, шăппан, пĕр сăмахне те сиктермесер итлерĕ. Алăк патнерех хĕсĕнсе тăнă Варук Тарас сăмахĕсене итленĕ май—сывламан пекех пулчĕ:

„Епле аван калать... Ăçтан кăна тупать самаххисене, кĕнеке çинчен вулана пек вĕт... Çитменнине пĕтĕмпех тĕрĕс тата..."

Нумай каларĕ Тарас. Унан сăмахĕ сахалтан та пĕр сехете пычĕ. Çав хушăра ун çаварĕнчен пĕр пуш сăмах та тухмарĕ, пурте вырăнлă, çыпăçуллă, ĕнентерӳллĕ пулчĕ. Вăл каланăçемĕн суда пынă халăх хăй умĕнче ларакан преступниксене тата ытларах юратми, курайми пулса пычĕ...

— Пуçĕпех, яланлăхах тĕп тумалла çакăн пек çынсене, вĕсен тĕсĕ мар—шăрши те ан пултăр пирĕн хушăра! Халăх пурнăçне вĕсем нимĕн вырăнне те хуман... Эпир те хĕрхенсе тăма пултараймастпăр вĕсене. Совет судĕнчен эпир çак хăрушă преступниксене персе пăрахма ыйтатпăр!—тесе пĕтерчĕ те Тарас, хăйĕн малтанхи вырăнне ларчĕ.

— Чăн калать...

— Пире хĕрхенмен вĕт вĕсем...

— Йытта йытă вилĕмĕ пулмалла та çав,—пăшăлтатса илчĕç халăх хушшинче.

Суд хыçалти пӳлĕме совещанине кайсан, çынсем нумайĕшĕ килхушшинелле, урамалла тухрĕç. Шалта юлнисем те, тула тухнисем те—приговор епле пуласси, мĕнле тусан авантарах пуласси, преступниксем мĕнешкел наказанине тивĕçли çинчен калаçма, сӳтсе-

явма тапратрӗҫ. Калаҫакансем хушшинче вӗсене хӗрхенекенсем тупӑнмарӗҫ...

Каҫӑр Куҫмапа Иливана суд сакӑршар ҫуллӑха, Мамуна пилӗк ҫула хупмалла турӗ. Ҫав кунах, каҫхи кӳлӗмпе, вӗсене ялтан илсе карӗҫ. Ӑсатма Энтрияль ҫыннисем пит нумайӑн тухрӗҫ, анчах та, паҫӑрхи пекех, хӗрхенсе-туса калаҫни пулмарӗ,—ҫынсем ахальтен, „интересшӗн“ ҫеҫ тухнӑ иккен. Каҫӑр Куҫмапа Мамунӑн арӑмӗсем ҫеҫ юри пӗтӗм халӑха илттерме тӑрӑшса ҫухӑрчӗҫ, хӑйсен упӑшкисене „тыттаракансене“ те, судне тӑвакансене те, халь „кураймасӑр савӑнса тӑракансене“ те темӗн те пӗр каласа, ал-урасӑр пулма, ача-пӑчасӑр юлма, хайсене те ҫавнашкалах тӗрмене кайса ларма сӗнсе ылханчӗҫ. Тата Иливана кӑрчама ӑсти Микстур Кӗтеринӗ тутӑрпа ҫыхса пашалусем пырса тыттарчӗ те, куҫҫулӗсене шӑлкаласа, ал пачӗ. Куна курсан, чылайӗшӗ кула-кула илчӗҫ:

— Ҫӳпҫи хупӑлчине хӗрхенет...

— Ара вӗт, лешӗ ӑна нумай ырӑ кӑтартнӑ-ҫке!

Суд вӑхӑтӗнче халӑх хушшинче палӑрмасӑр ларма тӑрӑшнӑ Лява Уртемӗ халӗ те хӑйне ытлашшиех палӑртмарӗ. Мамун кӗрӳшӗ патне пырса:

— Ытах ан хуйхӑр,—терӗ сиввӗн.—Кама кирлине—тавӑрӑпӑр. Ҫемьешӗн—ан пӑшӑрхан, пурӑнӑпӑр-ха...

Урăх нимĕн те каламарĕ, аяккалла пăрăнчĕ.

Преступниксене лартнă лавсем тапранса карĕç. Пĕр пилĕк минутран вĕсем уйхапхинчен тухса курăнми те пулчĕç, çул çинчи тусан çеç чылай хушă мăкăрланса тăчĕ...

XIX

Çав каçхинех Энтриялĕнчи комсомолецсемпе чухăнсен пĕрлешӳллĕ канашлăвĕ пулчĕ, тепĕр кунне—пур ялçыннисен пухăвĕ пулса иртрĕ. Унта та, кунта та вулăсран килнĕ комисси председателĕ ялти пурнăç малашне мĕнле пулса пымалли çинчен, ăна халь епле майсемпе юсаса пырасси çинчен нумай калаçрĕ. Ун хыççăн комсомолецсем хăйсем те, ялçыннисем те паянхи нушасем, мĕн-мĕн тума кирлисем çинчен туха-туха каларĕç. Президиумра ларнă Тараса пурин сăмахĕсем те савăнтарчĕç.

„Аван халăх... Чипер ертсе пырсан, пит лайăх ĕçлеме пулать вĕсемпе. Ĕçлетпĕрех ĕнтĕ!..“

Кăнтăрла иртсен, суйлавсем пуçланчĕç. Ним кирлĕ мар шавсăр, кăшкăрашусăр, йĕркеллĕн пулса иртрĕ вăл ĕç. Пурте тенĕ пекех пĕр канашлă пулса, ялсоветне Тараса, Назара (Варуксен ашшĕне), Çĕтĕк Яккăва, Павал пиччене, Микиша, Хăмăт Энтрине, хĕрарăмсенчен—Кулинене суйласа лартрĕç. Суйлав хыç-

ҫӑн комисси председателӗ, каллех сӑмах илсе, ҫӗнӗ ялсоветне тивӗҫлӗн, ӑнӑҫлӑн ӗҫлесе пыма, ялан чухӑнсемпе вӑтамсен интересӗсемшӗн тӑрӑшма, куллен-кун хуҫалӑха, культурӑна вӑйлатасшӑн кӗрешме, ҫав хушӑрах тӑшмансенчен сыхӑ пулма сӗнчӗ...

Пуху хыҫҫӑнах пулнӑ ҫӗнӗ совет ларӑвӗнче председателе пӗр сасӑпах Тарас суйланчӗ, столовӑйне Назар аллине пачӗҫ, „эс тӗплӗ, тирпейлӗ ҫын“,—терӗҫ ӑна. Микиша секретарь турӗҫ... Нумайччен шакӑлтатса калаҫса ларчӗҫ ҫӗнӗ совет членӗсем хӑйсен малашнехи ӗҫӗсем ҫинчен. Пурне те темле йывӑр сывлӑш уҫӑлса тасалнӑ пек, кӑкӑра сывлама ҫӑмӑлтарах пулнӑ пек, ҫанталӑкра та темле ӑнланмалла мар пысӑк улшӑну пулнӑ пек туйӑнчӗ...

Шӑпах совет членӗсем килӗсене саланма хатӗрленнӗ вӑхӑтра, ашшӗне апат ҫиме чӗнмешкӗн Варук пырса тухрӗ. Тарас ӑна кӗҫӗр урама тухмашкӑн систерме ӗлкӗрчӗ. Вара, киле кайса апатланкаланӑ хыҫҫӑн, вӗсем, яланхи пекех, Варуксен лаҫҫи умӗнче тӗлпулчӗҫ.

Каҫӗ пит те ырӑ пулчӗ, пӗркунхи пекех пур енчен те каҫхи нӯрлӗхпе пӗрле ырӑ шӑршсем туртӑнчӗҫ, пахчасенче чипер кайӑксем юрларӗҫ. Пӗркунхи пекех, Тараспа Варук нумайччен, кӑмӑллӑн, иккӗшӗ пӗр чӗререн калаҫнӑ пек калаҫса, пӗр-пӗрин ӑшшине туйса ларчӗҫ.

Варук суд ҫинчен сӑмах хушрӗ, Тарас судра ӑста каланинчен тӗлӗнни ҫинчен аса илчӗ.

— Кӗнеке ҫинчен вулана пекех каларӑн...

— Э-э, ун пек калаҫҫӗ-и ҫынсем!

— Камсем?

— Вӗреннӗ ҫынсем... Пирӗн иксӗмӗрӗн нумай вӗренес пулать-ха.

— Мӗнле... „иксӗмӗрӗн?“

— Ҫаплах. Сан вӗренес кӑмӑл ҫук-и вара?

— Вӑхӑт иртрӗ пуль манӑн...

— Пӗртте иртмен. Вӗренме нихҫан та кая мар. Курӑн вӑт, епле вӗренме пуҫлӑпӑр, тахта пӑртак.

Тарас ҫавӑнтах ял культурине епле хӑпартма тытӑнасси, хӗллехи вӑхӑтсенче епле вӗренӳ пуласси, ҫынсене хуласене ярасси ҫинчен калаҫма тытӑнчӗ.

— Пӗлессӳ килет пулсан, пурӑна-киле хулапа ял хушшинче ним уйрӑмӗ те пулмасть... Асӑнӑн ман сӑмахсене хӑҫан та пулин!

Паллах, Варук Тарас сӑмахӗсене ӗненмесӗр тӑма пултарайман. Итленӗҫемӗн итлес килчӗ унӑн сӑмахӗсене. Хӑй сисмесӗрех, пуҫне Тарас хулпуҫҫийӗ ҫине хучӗ вӑл.

— Пирӗн ачасем хамӑр пек мар—телейлӗ пулӗҫ эппин...

— Эпир те телейлӗ пулатпӑр, чунӑм. Анчах вӑл телейлӗ пурнӑҫа ҫитме нумай ӗҫлемелле-ха пирӗн, телей хӑйне тӗллӗн пуҫ ҫине

татӑлса анмасть. Ҫапах та пулатех вӑл телейлӗ, ҫута, ыра пурнӑҫ!

Калаҫса ларнӑ май, пӗркунхи пекех, вӗсем тул ҫутӑла пуҫланине те сиссе юлаймарӗҫ. Тарас хайӗн каламалли сӑмахне такки кӗҫӗр те калаймарӗ,—уйрӑлса каймалла пулчӗ...

Ирхине, Варук ҫенӗк урайне ҫуна вӑхӑтра, вӗсем патне Тарас шӑлнӗ Микуль чупса пычӗ те:

— Сана шкула чӗнеҫҫӗ,—терӗ.

— Кам чӗнет?

— Пичче халех пыма хушрӗ.

Варук тӗлӗннипе ним калама аптӑрарӗ.

— Чанах-и, ай ахаль... суятӑн-и эс?

— Суйнашӑн мана шалу тухать-и-мӗн?— терӗ Микуль, таҫта такамран илтнӗ самаха.— Сана анчах мар, Маринене те чӗнме хушрӗ. Пыр часрах! - Ҫапла каларӗ те—тухса вӗҫрӗ. „Маринене те чӗнеҫҫӗ",—тени Варука тата ытларах тӗлӗнтерчӗ.

„Епле-ха... каҫхине кӑна пӗрле пултӑмӑрҫке, нимӗн те шарламарӗ..." Апла та, капла та шухӑшласа пӑхрӗ—пурпӗр усси пулмарӗ. Ҫавӑнпа та пусма картлашкисене васкасах ҫуса пӗтерсе, Маринесем патне карӗ.

— Килте ҫук вал, ӑна Тӑлӑх Хветуҫ ачи тем тума шкула чӗнсе карӗ,—ответ пачӗ Марине амӑшӗ, ун ҫинчен ыйтсан. Варук та вара шкула утрӗ.

Кунта ана чӑнах та кӗтеҫҫӗ-мӗн. Алӑкран кӗнӗ-кӗменех, сӗтел хушшинче ларакан Тарас хӑй патнелле пыма кӑчӑк туртрӗ ана:

— Часрах, часрах кил-ха кунта...

— Мӗн пулнӑ апла, эп ним те пӗлместӗп,— терӗ Варук, пӗрре Тарас ҫине, тепре сӗтел пуҫӗнче ларакан Кулинепе Марине ҫине тӗлӗнерех пӑхса.

— Нимех те пулман,—терӗ куна хирӗҫ Кулине, кӑшт куларах.—Сана качча парас тетпӗр...

Варук хӑлха таранах хӗрелсе карӗ.

— Каччине ӑна урӑххисем кайччӑр-ха... Чӑнах, ма чӗнтертӗр?

— Хулана каймалла сирӗн,—терӗ Тарас.

— Каман?

— Ак, виҫҫӗрӗн...

— Мӗн тума?

— Паян хут килсе пачӗҫ. Хулара уесри хӗрарӑмсен пуххи пулать. Пирӗн ялтан виҫӗ ҫын яма хушнӑ. Ҫавӑнта кайма эпир сире уйартӑмӑр.

— Мӗн тумалла вара унта?

— Нимех те тӑвас ҫук... Мӗн-мӗн каланисене итлемелле те, кайран, киле килсен, ҫавсене ялта тума тытӑнмалла.

Варук пуҫӗпе сулчӗ:

— Манран пулмасть пуль вӑл... Урӑххине ярар. Кулса тӑна кӑларӗҫ тата.

— Чипер калаç, Варук!—калаçăва хутшăнчĕ Марине.—Мĕнрен хăрамалли пур вара? Кайса курар ĕнтĕ...

— Эп сирĕн пек мар—ватă та, итту каяс тетĕп,—хушса хучĕ Кулине.

— Ара, эс халь—совет, сан каяс пулать.

— Каймастăн эппин?—Варук куçĕнчен хыттăн пăхрĕ Тарас.—Єнер эпир урăхла калаçрăмăр-çке... Вĕренес тени çакăнтан пуçланать те ĕнтĕ вăл, Варук.

— Апла пуль те...

— Мĕн тата?

— Темле...

Варук çаплах тытăнса тăчĕ. Чăнах та ĕнтĕ, хулана делегатка пулса каясси уншăн ытла та кĕтмен çĕртен пырса тухрĕ, ун пекки патне хатĕрленмен вĕт вăл! Çапах та, Тарас çине тăрсах ÿкĕтлеме тытăннипе, тата Кулинепе Марине хулана кайма çăмăллăнах килĕшнине кура—иккĕлене-иккĕленех çураçрĕ вăл.

— Юрĕ эппин... Анчах атте темле-çке...

— Ун пирки ан хăра,—терĕ Тарас.—Хирĕçет пулсан, эп унпа хам калаçăп. Эс кайса хатĕрлен, часрах тухса каяс пулать вĕт: каçхинеултă сехет тĕлне сирĕн хулана çитмелле!

Ашшĕ Варука кайма чармарĕ. Варукпа Марине ăна кун çинчен каласан, Назар пĕр вăхăт иккĕленнĕ пек пулса ларчĕ, çапах та хирĕçле нимĕн те каламарĕ. Кăнтăрла тĕлĕнче

вара Энтриялӗн ту вӗҫӗнчи хапхинчен виҫӗ хӗрарӑм тухса, хӗвеланӑҫ еннелле, хула ҫулӗпе утрӗҫ.

XX

Ҫӗнӗрен суйланӑ ялсовет пирвайхи кунсенчен ӗҫе хӗрӳллӗн тытӑнчӗ. Чӑн малтан, хирти ӗҫсем ҫывхарса килнине шута илсе, Тарас совет членӗсемпе кӗперсене, уйхапхисене, униче картисене тӳрлетсе йӗркене кӗртесси ҫинчен калаҫса татӑлчӗ. Варуксене хулана ӑсатнӑ кунах вӑл халӑха пухтарса, тепӗр ирхине ӗҫлеме пултаракансене пурне те пуртасемпе, саступсемпе, пӑчӑкӑсемпе—камӑн мӗнле ӗҫхатӗрӗ пур—ҫавсене илсе шкул умне тухма хушрӗ.

— Хамӑр тумасан—пирӗншӗн никам та килсе тӑвас ҫук, ҫавӑнпа та ҫине тӑрсах ӗҫлер-ха пӗрре. Хамӑршӑн вӗт!..

Хуласенче рабочисем юхӑнса ларакан заводсене, тӗрлӗ мастерскойсене, депосене тӳрлетсе ӗҫе ямашкӑн туса ирттернӗ субботниксем ҫинчен Тарас аван пӗлнӗ, хӑй те пулкаланӑ вӗсенче, ҫавӑнпа та кун пек массӑллӑ ӗҫе мӗнле туса ирттересси уншӑн ҫӗнӗ япала пулман. Малтанах вӑл ялҫыннисен спискине илсе, камӑн ӑҫта ӗҫлемеллине паллӑ туса хучӗ; халӑх пухӑнсан, вара пурне те хӑйсен вырӑнне кӑтартса пачӗ. Пӗтӗм ял халӑхне вӑл виҫӗ ушкӑна уйӑрнӑ пулнӑ: пӗрисем Мӑн-

çырма кĕперĕ патне каяççĕ, теприсем Хăямат кĕперĕ патне, виççĕмĕшсем—униче картисемпе уйхапхисене юсаççĕ, кашни ушкăннех ялсовет членĕ ертсе пырать. Хăйне валли Тарас Хăямат кĕперне илчĕ, ма тесессĕн кунта халăх пуринчен те ытларах ĕçлемелле пулнă.

Плана ялçыннисем ырласах йышăнчĕç:

— Кирлĕ ĕç ку, кирлĕ...

— Ăслă тунă.

— Пит маттур пуçлать-ха çĕнĕ совет...— текелесе саланчĕç çынсем хăйсен килĕсене.

Тепĕр ирхине вара виçĕ çĕрте те калама çук хĕрӳллĕ ĕç тапранса карĕ. Çырмасенчи вата йăмрасем йывăррăн ӳкни, пуртăсемпе касни, шаккани, пăчăкăсем юрлани, çынсем пĕр-пĕринпе шавлăн калаçни, хушшăн кулни, мăннисем ĕçленĕ çĕрте чупса çӳрекен ачасем çуйхашни кунĕпех илтĕнсе тăчĕ Энтриялĕнче. Никам та ĕççĕр тăмарĕ,—шкул çулне çитнĕ ачасем те пулăшрĕç. Тарас хăй те лачкам тарличченех ĕçлерĕ. Вăл Микишпа тата ытти темиçе çамрăкпа пĕрле, Хăямат кĕперĕн юрăхсăра тухнă юписем вырăнне çĕнĕ свайсем çапрĕ... Свайсене çапса пĕтерсен, çамрăксем чĕлĕм туртмалла канма ларчĕç; Тарас çав вăхăтрах такам ун ятне кăшкăрсах чĕннине илтрĕ те, сăрт хĕрринче аллипе хăй еннелле туртса тăракан Хăмăт Энтрине курса—ун патне чупса хăпарчĕ.

— Мĕн, Энтри пичче?

— Мăнçырмара пирĕн ĕç пĕтет ĕнтĕ, çынсемпе мĕн тăвас? Киле ярас-и, кунта илсе килес-и?

— Кунта илсе кил, ĕç тупса парăпăр... Анчах та епле пит час пĕтет-ха унта?

— Ара, арăслансем пек ĕçлеççĕ вĕт,—сухалне шăлса илчĕ Хăмăт,—хăйсем выççине кура мар... Хам та хавалатăп та ĕнтĕ...

— Юрать эппин, аван. Тӳрех илсе кил.

Хăмăт каялла кайсан, Тарас çырманалла пăхрĕ. Сахалтан та виççĕр çын ĕçе юрататакан кăткăсем пекех йăшăлтататаççĕ унта... Пĕрисем çĕр чаваççĕ, тăпра турттараççĕ, хăмасем турттаççĕ, теприсем вартаççĕ, якатаççĕ, хăшĕсем кĕперне сараççĕ, карлăксене хатĕрлеççĕ. Çак пĕтĕм ĕç шавĕ Тарас кăмăлне тата ытларах уçса ячĕ, унăн çав самантра çырмара ĕçлекенсене пурне те ал тытса тав тăвас, кашнинех „спасибо“ тесе калас килсе карĕ... Май пулнă пулсан, Тарас паян ĕç хыççăн çак пĕтĕм халăха пĕр сĕтел хушшине лартса хăна тунă пулĕччĕ.

— Аван ĕçлерĕр, аван тăрăшрăр, çавăншăн çийĕр, ĕçĕр,—тенĕ пулĕччĕ. Анчах халь ун пек тума май килменнине, никамăн та—Тарасăн хăйĕн те—тăраниччен çимелĕх çăкăр суккине çав самантрах аса илни ун чĕрине йĕп пекех чиксе илчĕ...

Çывăхрах—пĕр-ик утăмра—ача макăрни илтĕнчĕ. Тарас пуçне çав еннелле çавăрчĕ те, кукăртарах уралла пĕчĕк ача çыран хĕррипех хăй патнелле макăрса утнине курчĕ. Ача ӳкесрен хăраса, вăл ăна йăпăр-япăр чупса пырса алла тытрĕ.

— Ма макран, герой?—терĕ вăл ачана сиктеркелесе.—Кӳр-ха сăмсине тасатар...

Ачана те сăмсине шăлса яни килĕшмерĕ, те ют çынран хăрарĕ—вăл тата хытăрах çухăрса ячĕ!

— Ну, мĕн пулчĕ ĕнтĕ тата... Мĕн пулчĕ, шăнкăрч? Çынсем ĕç тăваççĕ, савăнас пулать, а эс кăшкăратăн...

— Мемме...—терĕ ача, шывлă куçĕсене мăчлаттарса.

— Çиес килет-и? Паçăрах çапла калас пулатчĕ...

Тарас ирпех кĕсъине чикнĕ турантăпа хутăш пĕçернĕ пăри пашалу татăкне кăларчĕ те, çуррине ачана хуçса пачĕ. Леш вара шăпах пулчĕ.

— Вот, аван... Çи те—урăх нимĕн те ан шарла,—мăн çынпа калаçнă пекех калаçма тытăнчĕ унпа Тарас.—Тӳсес пулать пăртак, чухлас пулать пурнăçа, яланах çапла пулмасть вĕт вăл. Тăхта акă, кулач та çийĕпĕр эпир санпа...

Ачана урăх нимĕн те кирлĕ пулмарĕ, вăл Тарас самахĕсене те итлемерĕ, пур вăйĕпе пашалу татакне кăшларĕ çеç. Тарас вăл мĕнле хыпаланса çинине тата кăштах пăхса тăчĕ те, ачана çĕре тăратса, çырманалла, ĕçлекенсем патнелле чупса анчĕ.

Тепĕр сехет иртсен, Хăмăт Энтри хăйĕн çыннисене илсе пычĕ, Тарас вĕсене çавăнтах кĕпер патĕнчен хирелле каякан çула тӳрлетме тăратрĕ. Ĕç татах хĕрӳленсе карĕ, ĕç шавĕ малтанхинчен те вăйланса, хĕвел инçетри Сăр вăрманĕсем çинелле анма пуçличченех чарăнмарĕ. Хиртен кĕтӳ кĕртнĕ вăхăтра вара пĕтĕм ĕçе туса çитерсе, çынсем çырмаран хăпарчĕç.

Ку тĕлĕнмелле пысăк çĕнтерӳ пулчĕ...

— Тĕрĕссипе каласан, ĕç кун пекех ăнăçлă пуласса шанманччĕ эп,—терĕ Тарас Павăл пиччене, ĕç хыççăн тăкăрлăк тăрăх килелле утса пынă чух.—Сахалтан та ик-виçĕ хут пухăнмалла пулĕ, тенĕччĕ... Шутка мар вĕт, пĕр кун хушшинче мĕнешкел ĕçе çавăрса хутăмăр!

— А мĕн тетĕн эс... Халăх вăл çавăн пек вĕт. Ăна чипер йĕркелесе вырăнтан хускатса яма пĕлсен, вăл тем те тума пултарать.

— Çапла çав.

— Халь тата, ĕç çине тухса кайиччен, çав шкула тытса юсас пулать пирĕн. Астăватăн

пуль, пӗркунах, хăван патна çамрăксем пухăнса ларнă чухнех каларăм эп сана ун çинчен. Атту ачасем иртнӗ хӗлте те ӗретлӗ вӗреней-мерӗç, кăçал та çавăн пек ан пултăрччӗ.

— Тăватпăр, Павăл пичче! Хамăрăн пурнă-çа юсасси хамăртан килет. Йӗркипе пурне те тăвăпăр, пурте пулӗ...

Çак каçхине Тарас выран çине выртса-нах çывăрса карӗ те, ирчченех питӗ лăпкăн çывăрчӗ. Çартан таврăннăранпа та кун пек канлӗн çывăрманччӗ вăл... Тӗлӗкре ăна хӗвел çуттинче йăлтăртатакан темле анлă шыв, илемлӗн ешӗрекен вӗçӗ-хӗррисӗр чечеклӗ çарансем курăнчӗç. Çак çарансем çинче тем-ле пит те чаплă уяв тăваççӗ иккен... Темӗн тӗрлӗ—шурă, кăвак, сенкер, сарă тумсем тă-хăннă çынсем çӳреççӗ унта... Çынсем калама та çук йышлă, хăйсем шатах савăнăçлă, сăнӗ-сем пурин те çутă, хаваслă... Çав çынсем хушшинче вăл та—пурин пекех илемлӗ тум тăхăннăскер—Варукпа пӗрле алла-алăн тытăç-са çӳрерӗ, вӗсем те ыттисем пекех савăнăç-лă та хаваслă пулчӗç, чӗрисем çăмăллăн тап-рӗç.

XXI

Кирек епле ӗçе те яланах тӗплӗ, тăрăшса, тир-пейлӗ тума вӗреннӗскер, Назар, ялти столо-вăя хăйӗн аллине илсенех, пӗтӗм чунне парса

ĕçleme тытăнчĕ. Ним калаçса-туса тăмасăрах, вăл хăйĕн лаç пуçĕнчи лупас айне юпасем çапса, çиелтен сарлака хăмасем сарса вăрăм сĕтелсем турĕ, вĕсем тавра çавнашкалах вăрăм тенкелсем лартса çирĕплетрĕ. Апатне лаçра пĕçермелле пулнă пирки, унтан пур кирлĕ мар япаласене те кăларчĕ, арăмне лаç ăшчиккине çуса тасаттарчĕ, юлашкинчен извеçпе шуратса лартрĕ. Çаксене пурне те туса çитерсен, вăл Тараса хăйĕн ĕçне пăхмашкăн чĕнсе пычĕ.

— Çапла юрать пуль вĕт, Тарас Петрович?

— Аван, питĕ аван,--ырларĕ Тарас.—Кунта хуть епле санитар килсен те хурлас çук. Чăнах та питĕ шеп тунă, Назар пичче. Юлашки кунсенче те пулин йĕркеллĕ çитеретпĕр ĕнтĕ ачасене...

— Тусан—кули ĕç пулмасть,—хавасланчĕ Назар ку сăмахсем хыççăн.

Çав кунах Назар виçĕ лавпа хулана карĕ те, тепĕр кунне кăнтăрлапа Энтрияльне тивĕçлĕ çимĕçсене тиесе таврăнчĕ.

— Юлашки, тет, ĕнтĕ ку,—пĕлтерчĕ вăл Тараса, лавсене килхушшине кĕртсе тăратсан.

— Урăх вуçех те памаççĕ-и вара?

— Çук, тет. Перекетлеме тăрăшăр, терĕç.

— Вăл каламасăрах паллă та-ха, çапах та— пĕр пĕрчĕрен икĕ пĕрчĕ тума çук вĕт.

— Тусес пулать уш...

Тарас, пӗр хушӑ шухӑша кайса, аллинчи хулӑ таткине ҫавӑркаласа тӑчӗ.

— Варуксене курмарӑн-и тата?

— Ҫук, курмарӑм.

— Паян таврӑнмалла ӗнтӗ вӗсем, виҫӗ кун иртрӗ...

— Ӗҫӗ пӗтсен, килӗҫ-ха.

Лавсене пушатнӑ чух Назар килхушшине пӗрерӗн-пӗрерӗн темиҫе ҫын пухӑнчӗҫ, пурте—сӑмах майӗн—паян курсе килнӗ ҫимӗҫсем ҫинчен ыйтрӗҫ, малашне мӗнле пуласси ҫинчен пӗлме тӑрӑшрӗҫ. Яланхи пекех, вӑл каласусенче ҫынсем выҫӑпа питех те аптӑрани, пӗтӗм шанчӑка ҫак государство пулӑшӑвӗ ҫине ҫеҫ хуни палӑрчӗ. Ҫынсем калаҫнӑ ҫӗре хайхи кӑрчама ӑстин ывӑлӗ—Микстур Михали пырса кӗчӗ. Вӑл калама ҫук сарлака кивӗ галифе тӑхӑнса, ӑна хулпуҫҫи урлӑ подтяжкӑпа ҫакса янине асӑрхасанах, Тарас ҫамрӑксен пӗркунхи пухуне аса илчӗ. Ирӗксӗрех кулас килсе карӗ унӑн.

— Э-э, Михал Михалч, эс пит чаплӑ йӗм тупса тӑхӑннӑ-ҫке!—терӗ вӑл.—Чисти генерал! Ӑҫтан тупрӑн ара, нумай пулмасть шӑлавар ҫук, теттӗн-ҫке?

— Эпир тупӑпӑр,—темле сиввӗн татса хучӗ те куна хирӗҫ Микстур, шӑл витӗр сурчӗ.— Пирӗнпе нумай ан калаҫ.

— О-о, эсĕ пит мăнкăмăлланса кайнă иккен,—асăрхаттарчĕ Назар патне пынисенчен пĕри.—Пуймарăн пулĕ те?

— Ара, мĕн тетĕн,—куçне хĕсрĕ тепри,—кун пек йĕмпе те мăнкăмăлланмасан... Пăх-ха эс, кашни йĕмпĕççинче пĕрер четверть кăрчама чиксен те палăрас çук...

Пурте кулса ячĕç. Микстур кăрчама çинчен калаканни çине хĕсĕк куçĕсемпе пăхса тăчĕ-тăчĕ те, сасартăк ăна:

— Ослы!—терĕ. Унтан каллех шăл витĕр сурса, ерипен урамалла тухса карĕ.

— Уй тăмани!..—кулса юлчĕç килхушшинче.

Каç пулма пуçларĕ. Пушатнă лавсем килхушшинчен тухса карĕç, çынсем те, калаçкаласа, чĕлĕм турткаласа, хапхаран тухрĕç. Унччен те пулмарĕ, Назар кĕлет алăкне мăн çăраççипе епле питĕрнине пăхса тăракан Тарас урамра тахăшĕ кăшкăрнине илтрĕ:

— Килеççĕ хайхисем! Делегатсем килеççĕ!..

— Варуксем таврăнаççĕ пулас,—терĕ вăл Назара.—Тухса пăхас-ха...

Ку тĕрĕс пулнă. Тарас, урама тухсанах, хир енчен Кулине, Варук тата Марине утса аннине курчĕ. Хăйсене çынсем кĕтсе тăнине курсанах, хĕрарăмсем пĕр-пĕрин çине пăхса кулса ячĕç, çапла вара, кулма чарăнмасăрах, вĕсем Варуксен умне пырса тăчĕç.

— А-а, таврӑнтӑр-и, ҫухалнӑскерсем?—терӗ Тарас, хӗрарӑмсене никамран малтан ал парса.—Эпир ӗнтӗ сире шырама ярас тенӗччӗ...

— Вуҫех таврӑнас мар тенӗччӗ те, кайран килес терӗмӗр тата...—кулса илчӗ Варук.

— Пит кӑмӑла карӗ-и-мӗн?

— Ара, мӗн калӑн ӗнтӗ...

— Курманнине куртӑмӑр ҫав!—хушса хучӗ Кулине.

— Аплах-и?

— Ҫапла пулмасӑр...

— Но-о... Аплах пулсан, ларӑр-ха эппин, каласа кӑтартӑр пире те пӑртак...

Тарас урамри каска ҫине ларчӗ, унпа пӗрле халь ҫеҫ таврӑннӑ хӗрарӑмсем те, паҫӑр Назар килхушшинче пулнӑ ҫынсем те вырнаҫрӗҫ. Назар хӑй те тухса тӑчӗ, тата урампа иртсе пыракан пӗр-ик ҫын чарӑнчӗҫ.

— Ну, Кулине аппа, эс аслӑрах, пуҫла тавай...—терӗ Тарас.

Кулине, хӑйӗн ӗнси ҫинелле анса кайнӑ масмакне тӳрлетсе, ҫӳҫне ывҫипе якатрӗ те, хӗрсем ҫине куларах пӑхса илчӗ.

— Мӗнрен пуҫлам-ши?..

— Йӗркипе кала ара,—терӗ Варук.

— Ну, йӗркипе калам эппин...—пуҫларӗ те Кулине, каллех чарӑнса Варукпа Марине ҫине пӑхрӗ.—Тупата пӗлместӗп...

— Хулана мӗнле ҫитрӗр, ҫавӑнтан пуҫла,— пулӑшрӗ Тарас.

— Юрӗ эппин... Хулана каҫ пуласпа ҫитрӗмӗр те, каласа янӑ ҫурта тупрӑмӑр, хайхи... мӗнлеччӗ-ҫке ҫав, Варук?

— Уком.

— Ия ҫав, Укома. Хамӑр хутсене пӗр кӗске ҫӳҫлӗ майрана патӑмӑр. Вӑл пире тӳрех:—„Апат ҫинӗ-и эсир паян?"—терӗ.—Ҫинӗ, тетпӗр.— „Хӑҫан?"

— Ирпе.—„Апла пулсан, малтан столовӑйне айтӑр",—терӗ. Карӑмӑр пасар пулнӑ ҫӗре... Леш кӗтесри мӑн ҫурта кӗрсе, ҫӳлти хута хӑпартӑмӑр та, пире чиччасах ик тӗслӗ апат пырса пачӗҫ...

— Авӑртрӑр пуль пӗрре?—терӗ тахӑшӗ...

— Панӑ апата ма ҫиес мар?.. Ну, ҫирӗмӗр те, майра пире хула хӗрне, леш реальни теҫҫӗ-и ҫав... ҫавӑнта илсе карӗ. Пырса кӗтӗмӗр те—айтурух! Тӑп-тулли хӗрарӑм! Кӑткӑ пек. Таҫтан та пынӑ курӑнать... Сахалтан та пӗр пилӗкҫӗр ҫын пулӗ ҫав... Сасартӑк, ман пуҫ ҫийӗнчех шӑнкӑрав сасси вӑрӑммӑн янраса карӗ. Пӗрре янрарӗ, иккӗ, темиҫе хут... Хӗрарӑмсем пурте ҫӳлти хута хӑпарма пуҫларӗҫ. Эпир те хӑпартӑмӑр, халӑхпа пӗрлех пысӑк пӳлӗме пырса кӗтӗмӗр. Хайхи ҫамрӑк майра пире маларах илсе кайса, пукансем ҫине лартрӗ. Пирӗн ӗнтӗ куҫ-пуҫ салансах карӗ,

ним çине пăхма та пĕлместпĕр! Халăхĕ пĕр йăшăлтататать, пур çĕрте те калаçаççĕ, шавлаççĕ, пӳлĕмне темĕн тĕрлĕ те илемлетсе пĕтерне... Туршăн та, пĕр çĕр аршăн хĕрлĕ çитцă пĕтернĕ пуль стенасем çине каркаласа... Çитци çине веçех çырса тултарнă тата...

— Мĕн çырна?—Кулинене пӳлсе ыйтрĕ халĕ çеç пырса тăнă Исай.

— Эп хам вулаймастăп та, каламах пĕлместĕп ăна... Ак, кусем (Кулине пуçĕпе Варук еннелле сулчĕ) веçех вуларĕç пулас... мĕнччĕ çав, Варук?

— Пĕтĕмпех хĕрарăмсем çинчен çырнă.

— Мĕн тенĕ-ха вара?

— Хĕрарăм арçынпа танах, тет, патшалăха тытса тăма пĕлмелле, тет...

— Пит хăватлă каланă-çке, май мар,—макăртатса илчĕ Кулине калавне итлесе тăракансенчен пĕри, суккăртарах хресчен, Шĕвĕрпуç Хоми тенĕскер.—Апла пулсан, малашне упăшкисем арăмĕсене мар, арăмĕсем упăшкисене хĕнеççĕ пуль эппин?

— Хĕрарăма текех эс хĕненĕ пек хĕнеме юрамасть, терĕç çав,—татса хучĕ ăна Кулине,—уншăн суда памалла, терĕç. Асту акă, лекетĕн пĕрре шур çурта кирпĕч шутлама...

— Эс йĕркипе, Кулине, йĕркипе,—чарчĕ ăна Тарас.

— Халь те йӗркипех ара... Нумаях та лармарӑмӑр—шӑнкӑрав татах янратса илчӗ те, пирӗн умри тем пысӑкӗш чаршав уҫӑлчӗ карӗ. Ун хыҫне вӑрӑм сӗтел лартнӑ пулнӑ, сӗтелне симӗс пуставпа витнӗ... Сӗтел умӗнче пӗр чылаях ватӑ хӗрарӑм тӑрать. Малтан хурт вӗлли пекех сӗрлекен халӑх шӑпах пулчӗ. Вара ҫав хӗрарӑм калама тапратрӗ. Тӗлӗнсе каймалла! Эпир ана вырӑс пуль тенӗччӗ, анчах вӑл пирӗн пек чӑвашах иккен, тӳрех чӑвашла калама тытӑнчӗ.

— Мӗн каларӗ-ха?

— Мӗн ҫав... Чӑваш хӗрарӑмӗ ӗмӗрӗ-ӗмӗрӗпех тӗттӗмре пурӑннӑ, кун ҫути курман, тет, вӗсен пурнӑҫӗ тӗпел кукринче иртнӗ, вӑл выльӑх пек ӗҫлесе, асаппа мӑшкӑл тӳссе ҫеҫ пурӑннӑ, тет, малашне апла пулмалла мар ӗнтӗ, чӑваш хӗрарӑмне те ҫутта кӑлармалла тытӑнмалла, халах ӗҫне хутшӑнтармалла, тет... Нумай каларӗ вӑл, пурне астуса илейместӗп ӗнтӗ, ҫапах та вӑл каланине пӗтӗмпех ӑнлантӑмӑр... Хамӑр пурнӑҫа епле юсасси ҫинчен канашлама пухрӑмӑр эпир сире, терӗ вӑл. Ҫапла каласанах— ҫурӑм хыҫӗнче, таҫта ҫӳлте темскер этем майсӑр—вӑйлӑ, аслати пек кӗрлесе, янраса карӗ. Шартах сикрӗм ҫав, хӑрасах карӑм!

— Мӗн пулнӑ-ха вӑл апла?

— Музăк теççĕ-и... Пулĕменче унта, хыçалта, çуллĕ вырăн тунă, çавăнта пĕр çирĕм çын темле çутă трубасене вĕрсе лараççĕ-мĕн...

— Духовой оркестр,—терĕ Исай.

— Çав туховни пулмалла çав... Ăна-куна эпир нимĕн те пĕлмен-çке, ялтан ниçта тухман çынна мĕн тетĕн эс? Кам мурĕ пĕлтĕр...

— Ку тĕрĕс ĕнтĕ. Малалла мĕн пулчĕ?— васкатрĕ Тарас. Çав вăхăтра Назар тĕлне Павăл пичче, Хăмăт Энтри тата темиçе çын пырса тăчĕç.

— Унтан вара пĕрин хыççăн тепри тухатуха калама пуçларĕç. Вĕрентрĕç ĕнтĕ пире... Тем çинчен те вĕрентсе каларĕç. Халь пурне астуса та çитерес çук... Хĕрарăмăн пурнăçĕ малашне пĕтĕмпех улшăнмалла, терĕç. Пуринчен ытла, мĕн çав... хĕрарăмсен пур çĕре те арçынсемпе пĕрлех пулмалла, вĕсене пур çĕре те суйламалла, тет. Вĕрентмелле, тет. Унтан... мĕн пулчĕ çав, Варук?

— Чирсем çинчен...

— Чăнах та-çке! Пĕр мăн куçлăхлă хыткан тухтăр чирсем çинчен ăнлантарчĕ. Пирĕн хушăри чирсем нимрен ытла эпир таса мар пурăннинчен пулаççĕ, тет. Кил-çурта, çи-пуçа таса тытсан, чирсем те сахалланаççĕ, тет. Ун хыççăн тепĕр майра-тухтăр ачасене мĕнле пăхмалли çинчен каласа кăтартрĕ... Юлашкинчен пире çаксем çинчен ялти хĕрарăмсене

пĕтĕмпех ăнлантарса пама хушрĕç. Авă, тем чухлĕ хутсем парса ячĕç, вĕсене пурне те вуласа пĕлмелле, тет.

— Мĕнле хутсем?

— Кăтарт, Марине...

Марине хул хушшине хĕстернĕ хут тĕркине салтрĕ. Хуларан тĕрлĕ тĕслĕ агитациллĕ плакатсем парса янă иккен: ялхуçалăхĕ çинчен, чирсем çинчен, ачасене ӳстересси çинчен... Пухăннă çынсем вĕсене каçса кайсах пăхма тытăнчĕç.

— Тата мĕн куртăр хулара?—ыйтрĕ çав хушăра Исай, Марине патнелле çаврăнса. Вĕсем ĕнтĕ хĕллеренпех пĕрне пĕри кăмăлласа пурăннă, ăна çынсем те сиснĕ, анчах та, иккĕшĕ те çамрăк пирки хăюсăр пулнипе, кун çинчен пĕр-пĕрне каласа парайман, ăнсăртран тĕлпулса калаçма тӳр килсен—нимле мар пулса хĕрелсе кайнă çеç. Çавăнпа халĕ те, Исай сăмах хушсан, Марине сăнĕ майсăр хĕрелсе карĕ.

— Пынă каçах шивой картин кăтартрĕç,— терĕ вăл, Исай çине тӳррĕн пăхма хăяймасăр.

— Мĕнле живой картин?

— Стена çинче чупаççĕ ара... Кина теççĕ-и...

— А-а, пĕлетĕп! Кино. Кинематограф. Урăхла каласан, электричествăпа ĕçлет...

— Тиятăр кăтартрĕç тата,—терĕ вĕсен калаçуне итленĕ Варук.—Ачам, питĕ тĕлĕнмелле пулчĕ. Киноран та ытларах кăмăла карĕ мана. Çĕрулпучĕсем хресченсене епле асаплантарнине куртăмăр. Хресчен ывăлĕ пĕр хĕре юратнă мĕн, ăна качча илесшĕн пулнă, анчах та улпут ывăлĕ вăл хĕр çине хăй куç хывнă-мĕн. Иккĕшĕ çавсем тавлашма тапратрĕç те, улпучĕ хресчене çупса ячĕ. Ку та тӳссе тăраймарĕ, лешне пĕррех персе антарчĕ, лешĕ чутах вилсе каятчĕ. Çавăншăн хресчен ывăлне тыттарса ячĕç, улпучĕ хĕре пусмăрлама тапратрĕ... Хĕрĕ хăюллăскер-мĕн, парăнмарĕ çавна, улпут пӳлĕмĕнче çакăнса тăракан хĕçпе пĕррех ярăнтарчĕ çакна пуç урлă. Анчах та хăтăлаймарĕ хăй, пырса тытрĕç. Юлашкинчен хĕр çав тери хурлăхлăн юрларĕ... Куççульсем шăпăртатсах анчĕç пирĕн...

— Питĕ шеллерĕмĕр çав,—хушса хучĕ Марине.

— Унтан тата музей кăтартрĕç... Мĕн кăна çук пуль унта! Пĕчĕк хурт-кăпшанкăсенчен пуçласа упасем таранах пур... Таçти темле кайăксем те...

— Чăнах та çав, нихçан курманнине куртăмăр...

— Эппин, куççем уçăлчĕç пăртак? Епле пек, хĕрсем?—терĕ Варука куçĕнчен пăхса

ларнӑ Тарас.—Ӳкӗнместӗр пуль вӗт кайнӑшӑн, э?

— Мӗн ӳкӗнмелли...

— Вӑл ҫапла пулассине—эп малтанах пӗлнӗ, ҫавӑнпа ҫине тӑрсах хӑваларӑм сире... Ну халь ӗнтӗ — ыран-виҫмене пур хӗрарӑмсене те пухтаратӑп та—сирӗн ҫаксем ҫинчен пурне те каласа кӑтартмалла пулать.

— Ху куҫпа курса, ху хӑлхупа илтнӗ япала ҫинчен каласа пама пулӗ-ҫке ӑна,—терӗ Кулине, каска ҫинчен тӑрса.—Ну, хӗрупраҫ, киле каймалла пуль, каҫ та пулса килет. Ачасем темле пурӑнкаларӗҫ ӗнтӗ хамсӑр...

Кулинепе Марине анаталла утрӗҫ, Варук киле кӗчӗ, вӗсен хыҫҫӑн ытти ҫынсем те чылайӗшӗ саланчӗҫ. Назар тӗлӗнче Тарас, Павӑл пиччепе Хӑмӑт Энтри, Исай тата пӗр-ик ҫын ҫеҫ юлчӗҫ. Кӑнтӑр енчен вӗрекен ҫил каҫ пулнӑ май хӗвеланӑҫ еннерех куҫрӗ, кӑшт сивӗрех пула пуҫларӗ, тӳпери пӗлӗт таткисем хӑмӑрланма тытӑнни курӑнчӗ.

— Кӗлет патне хурал тӑратас пулать пуль, Назар пичче,—терӗ Тарас, чӗлӗм тӗпне тасатса.—Темрен тем пулӗ тата. Юлашки вӑхӑтра таврара нимех те илтӗнмест пек те, ҫапах—сыхланас пулать.

— Сыхланни нихҫан та кансӗрлемест ӗнтӗ вӑл,—килӗшрӗ Павӑл пичче.

— Вăхăчĕ çавăн пекрех-ха. Бандитсен юлашкисем пĕтĕмпех пĕтнĕ теме çук. Унта-кунта çÿреççĕ-ха выçă кашкăрсем пек!

— Шуйттан пĕлет-и вĕсене, тен хамăр ялтах пулĕ кам та пулин,—терĕ Хăмăт.

— Кама тăратăпăр?

— Хамах хураллатăп пуль,—тере Назар.— Кĕлет умне тухса выртатăп та...

Тарас унпа килĕшмерĕ:

— Ун пек май килмест, Назар пичче... Эс иртнĕ каç та путлĕ çывăрман, анчах санăн ыран—ĕç мăй таранах. Урăххине тупăпăр.

— Акă, Исая хушас эппин...

— Чăнах та, хурал тăр кĕçĕр,—Исая айăкĕнчен чавсипе тĕкрĕ Тарас.—Ыран нимех те тăвас çук пуль вĕт?

— Юрĕ ара,—килĕшрĕ Исай.

— Эп сана хам пăшала авăрласа парăп,—терĕ Павăл пичче.—Чăн-чăн часовой пулатăн.

— Вăл та юрать...

Кун хыççăн татах чылай вăхăт калаçса ларчĕç вĕсем Назар умĕнчи каскасем çинче. Хĕрарăмсем хулана кайса килнине асăнчĕç. Тарас вăл питĕ усăллă ĕç пулни çинчен каларĕ („мĕншĕн тесен пирĕн çур пурнăç хĕрарăмсем çинче тытăнса тăрать“...), унтан хирти тырпулсем çине куçрĕç, Назар каллех „Пиçен уйĕ“ пирки тапратрĕ, унта куçса ларсан аван пуласси çинчен тата тепĕр хут ĕнентер-

ме тытăнчĕ. Ун шухăшĕпе халь пурте килĕшрĕç, Тарас ку ыйтăва çитес кунсенчех хускатма пулчĕ.

— Эп хам та пĕрмаях шухăшлатăп-ха ун пирки, анчах та ĕçе эс калана пек мар, кăшт урăхларах тăвас пулать пулĕ.

— Мĕнле тата?

— Эпĕ унта çĕр ĕçне пурĕ те пĕрле ĕçлемелли юлташлăх тума май çук-ши, тетĕп. Анчах та ун çинчен тепĕр чух калаçăпăр-ха...

XXII

Киле таврăнсан, Тарасăн темшĕн çывăрас килмерĕ. Амăшĕпе шăллĕне вăратас мар тесе, вăл хуллен кăна хыпашлакаласа „мигалка" тупса çутрĕ, сентре çинчен темле хутсем илчĕ те—сĕтел хушшине ларчĕ. Хутсене суйланă хушăра унăн аллине пĕр фотоўкерчĕк кĕрех кайрĕ. Малтанах ăна вăл ытти хутсемпе пĕрле аяккалла хума тăчĕ, анчах та—хумарĕ, ăна лампа патнерех илсе пырса—тинкерсех пăхма тытăнчĕ.

Ку—Тарас пĕлтĕр çак вăхăтра Сибирьти пĕр хулара хăйĕн икĕ юлташĕпе пĕрле ўкерттернĕ карточка пулнă. Пĕри—Саранск çывăхĕнчи мăкшă каччи, тепри Чулхула вырăсĕ, Сормово заводĕнчи рабочи пулнă, вĕсем икĕ çулталака яхăн пĕрле пурăннă, нумай çапăçусенче пулнă, пĕр хуйхăпа хуйхăрнă, пĕр са-

вăнаçпа савăнна. Мăкши çак карточкăна ÿкерт-терне хыççăнах пĕр çапăçура вилнĕ, вырă-сĕ тепĕр çулталăкран Тараспа пĕрлех киле тавранна. Атăл тăрăх, Васильсурска çитсен—вĕсем пĕр-пĕринпе ăшшăн, тăвансем пекех уйрăлна, пĕр-пĕринпе çыхăну тытма, çырусем çырма сăмах панă.

Карточка çине пăхса ларнă май Тарас пу-çĕнче нумай аса-илÿсем çуралса шуса иртрĕç...

„Мĕнле пурăнать-ши вăл халь? Çыру çы-рас-ха..."—шухăшларĕ вăл юлашкинчен. Ça-вăнтах хутпа карандаш илчĕ те çырма тытăнчĕ.

„Тусăм Потап,—çырчĕ вăл,—иксĕмĕр уйрăлнă-ранпа чылай вăхăт иртрĕ ĕнтĕ, анчах эпĕ вуçех те сисмерĕм ăна, кунсем çавтери хăвăрт иртсе пы-раççĕ... Киле çитсенех ĕçе кÿлĕнтĕм те (ним пысăк-латмасăрах калатăп сана!) обоз лаши пекех ĕçле-тĕп. Пирĕн ялти пурнăç питех те начар-мĕн, совет-ра пур сволочьсем, мародерсем, пур тăшмансем лар-нă, пурнăçа юхăнтарсах янă,—манăн вара çĕнĕ шă-пăр вырăнне пулса, чăн малтан çав шаршлă çуп-çапа тасатма тур килчĕ. Халь ĕнтĕ—ĕçсем юсана пуçларĕç, темелле, çамрăксене пĕрлештертĕмĕр—ячейка ĕçлеме тытăнчĕ, актив пур ĕнтĕ, хĕрарăм-сене те вырăнтан хускатма тапратрăмăр. Пĕр пы-сăк субботник ирттертĕм, çак кунсенче тата тепре тума шут пур-ха. Пуçра питĕ пысăк плансем çура-лаççĕ, тусăм! Ял пурнăçне епле улăштарса, çĕнетсе пымаллине тĕкĕр çинчи пекех куратăп... Халь эпир ĕçе тин çеç пуçăнатпăр-ха вĕт, чăн-чăн пысăк ĕç-сем, татăкла çапăçусем пĕтĕмпех малта. Анчах та—хăратмаççĕ вĕсем мана, пĕртте шиклентермеç-çĕ! Çав ĕçсем витĕр, çулсем урлă—чеченлĕ, телей-

лĕ, илемлĕ пурнăç куранать вĕт, тусăм, çава хаваслантарать мана, чĕрене çĕклет, малалла туртать... Çулсем иртĕç, хамăра чăрмантаракан ташмансене пуçĕпех аркатапăр, туснĕ йăварлăхсем манăç пулĕç, ĕмĕтленнĕ ĕмĕтсем çитĕç... Çавăншăн, хамăрăн пуласлăхшăн, малашнехи телейлĕ пурнаçшăн ĕçлетпĕр те вĕт халь! Астăватăн-и, киле тухса килес умĕн военком калаçрĕ пирĕнпе? Вăл пирĕн çĕршыв вунă-вунпилĕк çултан мĕнешкел пуласси çинчен каларĕ... Пулатех вăл калани! Нумаях та вăхăт иртмĕ—пирĕн çĕршыв пек вайлă çĕршыв та пулмĕ тĕнчере. Эсир хулара ĕçлĕр, эпир—ялта, хуçалăх кунран кун çирĕпленсе хăпарĕ, культура саралĕ, хулапа ял хушшинчи уйрăмлăх пĕтсе пырĕ... Хамăртан килет вĕт вăл, хамăр вăйран, хамăр тăрăшса ĕçленинчен! Аса илĕпĕр вара иртнĕ кунсене... тĕлĕкри пек... — Çапах та, хамăр пурнăçа усăсăр пуранса ирттермерĕмĕр, теме тивĕçлĕ пулăпăр. Çапла мар-и мĕн, тусăм?

Анчах та, эпĕ ытлашши аяккалла пăранса карăм пулас. Политграмота вĕрентет, тейĕн тата.

Хамăн пурнăçра улшăнусем çук-ха. Ĕлĕкхи пекех хусах, знаш. Леш хĕр.. (астăватăн-и, Варук тенĕскерне асăнаттăм?) улталаман мана, таврăнасса кĕтнĕ. Час-часах тĕлпулкалатпăр, майĕпе халăх хушшинчи ĕçе хутшăнтарма тăрăшатăп ăна. Аван сын. Ăсĕ те пур, кăмăлĕ те аван. Тен, кĕркунне туя чĕнĕп сана... А эс мĕнле? Леш хут фабрикинчи Таня?

Анне пит чирлĕ пулнă та—сывалчĕ, халь чиперех çурет, шăллăм арçури пекех çивĕчленсе кайнă... Тата мĕн? Тупата—нимĕн те çук. Ыран ват пĕр пысăк ĕç хускататăп-ха: пĕр çирĕм-вăтăр хуçалăхран çĕре пĕрле ĕçлемелли юлташлăх тăвасшăн. Планĕ пит аван та-ха, мĕнле пулĕ ĕнтĕ. Кайран çырăп.

Халлĕхе сывă пулса юл. Çĕр хут салам!

Сан тусу Тарас".

Мĕн çырнине Тарас çĕнĕрен вуласа тухрĕ те хайĕнчен хай тĕлĕнчĕ.

„Çырма пултаратăп иккен эпĕ... Пăх-ха! Кун пек пулсан, таçта сăвăсем çырма тытăнăп“,—кăмăллăн кулса илчĕ вăл хăйĕн ăшĕнче.

Тулта çанталăк чăннипех пăсăлма пуçларĕ. Çил вăйланнăçемĕн вăйланчĕ, йăвăççем кĕркуннехи пек кашларĕç... Тарас çырăва пуçтарса хучĕ те тула тухрĕ. Тӳпене пĕтĕмпех хăвăрт шăвакан çăра пĕлĕтсем хупласа илнĕ иккен, пăч тĕттĕм пулса тăнă. „Исай мĕнле тăрать-ши унта? Çыварса ан кайтăр тата... Кун пек каççем усал вĕсем...“—шухăшларĕ Тарас. Çавăнтах пӳрте кĕрсе пиншак тăхăнчĕ те, урама тухса, пысăк утăмсемпе тăвалла утрĕ.

XXIII

Çĕрле, пĕтĕм ял çыварса кайсан, Лява Уртемĕн кайри пӳртĕнче, кивĕ лутра сĕтел тавра тăватă арçынпа пĕр хĕрарăм тем çинчен пит те вăрттăн, асăрханса калаçса ларчĕç. Кил хуçи вĕсене валли ĕçмелли те, çимелли те кăларса хунă-мĕн, анчах çынсем вĕсем çине питех çаврăнса пăхмарĕç, вĕсем нимрен ытла турăшсем айĕнче ларакан Махорка сăмахĕсене итлерĕç...

... Пĕркунне Уртемпе сывпуллашса тухса кайсан, вăл Хусана çитсе тухнă, анчах унта

хайĕн тусĕсене тупайман: вĕсенчен хăшне хупса лартнă иккен, хăшĕсем таçта мурне кайса çухалнă. Ют хулара икĕ кун çапкаланса çÿренĕ хыççăн—вăл выçăпа аптăра пуçланă. Атăл пристанĕнчи касса умĕнче пĕр тутар арăмĕн аллинченех укçа туртса илсе тарнă, ăна хăваласа çитсе хĕнеме тапратнă, анчах та ку темле майпа вĕçерĕнсе, пристаньрен хускалса кайма пуçланă пароход çине сикме ĕлкĕрнĕ. Козьмодемьянска çитсен, вăл малтанах сăнаса пынă икĕ чемодана варласа çырана тухнă та—чемоданри япаласене çав кунах пасарта сутса, Энтрияльнелле утнă.

Лява Уртемĕ, пĕркунне ăна сиввĕнтерех ăсатса янă пулин те, халĕ хапăл тусах йышăнчĕ.

— Пит аван пулчĕ-ха эс килни,—терĕ вăл ăна.—Кĕтсех тăраттăм.

— Мĕн апла?

— Ĕç пур, тăванăм. Пысăк ĕç...

Çур пулштух самогонкăна ĕçсе ларнă чух, Уртем Махоркăна хăй шухăшласа хуни çинчен каласа пачĕ. Питĕ вăрттăн,—пÿртре çын пулнă пулсан—вăл та илтмелле мар каларĕ.

— Çынсем кирлĕ,—терĕ вăл, Уртем чарансан.—Шанчăклă çынсем тупма пулать-и?

— А нумай кирлĕ-и?

— Виç-тăват çын.

— Пĕрре пур...
— Кам?
— Çынни тăмсайрах ĕнтĕ, анчах та—комсамулсене юратмасть, çаваншăн паха. Микстур Михали теççĕ...
— Калаçса пах. Урăх çук-и?
— Хамăр пулапар эппин... Питех кирлĕ пулсан—хĕрарăмсем пур.
...Вĕсен телейне, пачах та кĕтмен çĕртен, тепĕр каçхине Уртем пӳрт алăкне Чалăшкуç пырса шаккарĕ. Ку бандит çак хушара нумай çапкаланса çӳренĕ иккен, пĕр вăхăт тăван ялĕнче те пуранна, анчах та ялти çамрăксем вăл камне чухласа илсе ăна тытса пама хатĕрленнине сиссен—часрах тухса шунă. Ниçта кайма çуккипе, вăл каллех Уртем патне пырса тухна.
Махорка ăна тӳрех пулас „ĕç“ çинчен ăнлантарса пачĕ, Чалăшкуç пĕр сăмахсăрах килĕшрĕ.
Микстур Михалине Уртем пит ăста çавăрса илчĕ. Вăл сыпма юратнине астуса, кĕсъине çурпулштух чикрĕ те, ун патне çăраççи юсаттарас сăлтавпа пычĕ. (Микстур тимĕр хатĕрсемпе кăшт-кашт аппаланкаланă.) Сăмах хыççăн сăмах... Пурнăç начарри, ялта халь комсомолецсем пуç пулса тăни, Михалана вĕсем хисеплеменни çине кĕрсе карĕ Уртем. Пĕр сехет хушшинче ĕç пулса та тăчĕ, Микстур

комсомолецсене хирĕç хуть мĕн тума та хатĕр иккенни куранчĕ. Уртем ăна тумланма пулăшасси çинчен каласан—вăл антăхсах карĕ вара.

— Шăлавар çук-и сан?—терĕ тӳрех.

— Ма çук пултăр? Пур... Халь тесен—халь пама пултаратăп.

— Пар эппин!—сиксе тăчĕ Микстур, пурин çинчен те манса кайса.

— Кăшт тăхтасан пыр. Шăлавар анчах мар, тен тата мĕн те пулин тупăпăр,—юри савăнăçлă пек пулса, куçне хĕссе илчĕ Уртем. — Манпа туслă пулсан, нихăçан та аптăрас çук эс!

Хавасланса кайнă Микстур тепĕр çур сехетренех персе çитрĕ Уртем патне. Ку ăна чăлантан темле кивĕ галифе (бандитсем вăрласа килнĕ япаласен юлашкине), тата çавнашкалах кивĕ сенкер подтяжка тупса пачĕ. Микстур вĕсене йăпăр-япăр тăхăнса ячĕ те, хăйне тăрăх пăхкаласа, пӳртре каллĕ-маллĕ уткалама тытăнчĕ. Уртем ун кăмăлне çĕклентермешкĕн юриех мухтарĕ:

— Э-э, ку сана калама та çук килĕшет! Шутсăр лайăх, офицер пекех!—терĕ вăл, Микстурăн çинçе те хыткан пĕççисем çинче галифе пуш михĕ пекех çакăнса тăнă пулин те. Çавăнтах чăлантан тата пиншак çĕклесе тухрĕ.

— Çакна тăхăнсан, татах капмар пулмалла та, анчах куна пама кăшт тăхтам-ха... Ĕç тăвар, вара пурте пулĕ...

— Кала, Уртем пичче, хуть те мĕн тăватăп!—кăшкăрса ячĕ халь ĕнтĕ пуçне пĕтĕмпех çухатнă Микстур.

— Чăнах-и?

— Туршăн та, хĕвелшĕн те!

— Нимрен те хăрамастăн-и?

— Шуйттанран та хăрамастăп!

— Сăхсăх!

Микстур вăльт та вальт çеç хĕрес хурса илчĕ.

— Çĕр çăттăр мана!

— Апла пулсан—акă мĕн, шăллăм...

Уртем Микстура кайри пӳрте кӳртсе сĕтел хушшине лартрĕ те, иккĕшĕ те пĕрер черкке самогонка типĕтнĕ хыççăн, ăна „ĕç" çинчен ăнлантарма тытăнчĕ. Нумай ăнлантарчĕ... Вĕсем калаçнине çĕр çинчи пĕр чун та илтмерĕ... Уртемĕн сăмахĕсене Микстур малтан тĕлĕнсе, унтан хăраса тăнласа ларчĕ, анчах Уртем ăна паттăрлатма тата темиçе черкке пачĕ те,—вăл паçăрхи пекех хăй тем тума та пултарни çинчен ĕнентерме тытăнчĕ...

— Никам та нимĕн те пĕлмест, пĕлес те çук... Анчах эсĕ хăвна пысăк усă кӳретĕн, сана ахаль тăвас çук эпир. Укçа та, çипуç

та пулать. Сан пек маттур каччăна мĕн кирлĕ тата?—тесе пĕтерчĕ Уртем хăйĕн сăмахне.

Микстур темиçе самант чĕнмесĕр ларчĕ...

— Ну, ма ним те шарламастăн?—ыйтрĕ Уртем, хăйĕн çамламас питне Микстурăн пичĕ патнех илсе пырса.—Ай, комсомолсене хĕрхенетĕн-и? Асту, халь тин каялла чакма юрамасть ĕнтĕ. Ăçта та пулин пĕр сăмах персе ярсан—пирĕнпе пĕрле эс те пĕтетĕн!

— Юрать,—пăчартанса тухрĕ Микстур пырĕнчен.

— Пар аллуна!

— Ме...

— Халь ĕнтĕ Назар тавраşнелле кайса çӳре... Каçхине вăл хулана тавар тиеме кайнă. Пĕлме тăрăш: мĕн илсе килнĕ, ăçта хураççĕ...

Микстур итлерĕ, Уртем хушнине кайса пĕлчĕ. Çĕрле пулсан, вара вăл Уртемпе, Махоркăпа, Чалăшкуçпа, Мамун арамĕпе пĕрле каллех çав сĕтел хушшине ларчĕ, Махорка вĕсене Уртем тахçанах шухăшласа хунă „ĕçе“ мĕнле тумаллине вĕрентрĕ. Тĕрĕссипе каласан, кулаксемпе бандитсен шайки çак каçхине майсăр хăрушă, тискер çарату тума хатĕрленчĕ. Çурçĕр иртсен пĕр сехетре вĕсем Уртем пӳртĕнчен умлăн-хыçлăн тухрĕç те, тĕттĕмлĕхре çухалчĕç. Никам куçĕ те курмарĕ вĕсене, пĕр чĕрчун та асăрхамарĕ. Энтри-

ялё лăпкăн кăна çывăрчĕ, хĕвеланăç енчен çаплах чуна çӳçентерекен çил вĕрчĕ, урамри вата йăмрасем теме сиснĕ пек шавлăн кашларĕç...

XXIV

Павăл пиччерен пăшал илсе хăпарсан, Исай йăпăртлăха киле кĕрсе тухрĕ те, Варуксем патне каялла пычĕ.

— Ну, эс çывăрах ĕнтĕ, эп хурала тăратăп,—терĕ вăл Назара.—Пĕр-пĕр кашкăр тытăп-и-ха кĕçĕр...

— Асту, хăвна тытса ан çиччĕр,—кулчĕ Варук, крыльца çинче аллине çуса тăраканскер.

— А мĕн? Макăракан пулас çук вĕт, пурĕпĕр,—çавнашкалах кулса ответ пачĕ Исай.

— Ăçтан пĕлес, тен пулĕ?

— Никам та çук...

— Марине çинчен мантăн-и·мĕн?

Капла калани Исая тӳрех такантарчĕ.

— Ан калаç кирлĕ мара...—тесе аллипе сулчĕ те, урамалла тухрĕ.

Малтанах вăл лаç пуçĕнчи каска çине ларчĕ. Ытахальрен чĕлĕм чĕркесе чĕртрĕ (туртасса--туртсах кайман вăл), Павăл пиччен берданкине çавăркаласа, гильзине кăларса, кĕпçи витĕр пăхрĕ, унтан каллех авăрларĕ... Çав вăхăтра пăчах тĕттĕмленсе çитрĕ,

тӳпере пӗр ҫутӑ татӑк та курӑнми пулчӗ, ҫил татах вӑйланчӗ. Исай вара лаҫ кӗтессинчен сулахаялла пӑрӑнчӗ те, хӳттерех кайса, кӗлет ҫумӗнчи каска ҫине вырнаҫрӗ.

Этем пӗччен юлсан, никампа калаҫмалли те ҫук чухне, унӑн пуҫӗнче яланах тӗрлӗ шухӑшсем, аса-илӳсем ҫуралаҫҫӗ, вӑл хӑйпе хӑй калаҫма тытӑнать. Исайӑн та ҫавнашкалах пулчӗ. Вӑл хуллен кӑна темле юрӑ кӗвви шӑхӑркаласа ларнӑ май шухӑша карӗ...

Малтанах паян Маринепе калаҫнине, сӑмах хушсанах Марине епле именсе хӗрелсе кайнине, ӑна кусран пӑхма хӑяйманнине аса илчӗ. Чӑн та ҫав, Марине питӗ аван хӗр... Сӑнӗ-пичӗ хитре, кӗлетки—пӗчӗкрех пулин те—илемлӗ, ӑсӗ-пуҫӗ лайӑх, хут пӗлет, ял хушшинче—ыр ятлӑ... Ун кӑмӑлне ҫавӑрса, унпа пӗрле ӑҫта та пулин вӗренме кайсан—мӗнешкел аван пулӗччӗ! Ҫамрӑк-ха вӗт вӑл, вӗренме пӗртте кая мар... Унтан, вӗренсе пӗтерсен, пӗрлешес те—киле таврӑнас... Вӗренессине—вӗренмеллех, епле пулсан та вӗренмелле, нумай пӗлекен ҫын пулмалла. Ун ҫинчен икӗ ҫул шухӑшласа пурӑннӑ ӗнтӗ, анчах ку таранччен май килмерӗ-ха. Малашне пурӑнма кун пек йывӑр пулмасть ӗнтӗ, халь кайма май пулать. Тырпулсене пуҫтарса кӳртсен, кӑҫал кӗркуннех каясчӗ... Маринене те илсе каясчӗ, вӑл яланах ҫывӑхра пултӑрччӗ.

Исай çапла шухăшлана май хăйĕн ĕмĕчĕсем епле пурнăçа кĕнине те кура пуçларĕ. Акă ĕнтĕ—кĕркунне те пулнă, Маринепе калаçса татăлнă вĕсем, пĕр сывлăмлă ирхине, хĕвел халь çеç тухса сарăлма пуçланă чух, çурăмĕсем хыçне кутамккасем çакса, ялтан тухса каяççĕ, унтан хуранлă çул тăрăх хуланалла утаççĕ. Исай темĕн çинчен каласа кăтартать. Марине ăна итлесе чунтан кулать, çул çинче тĕлпулакансем вĕсем çине кăмăллăн пăхса юлаççĕ. Епле аван!

— Исай! Ăçта эс?—тени илтĕнчĕ сасартăк лаç кĕтессинчен.—Эй, хуралçă!

— Кунта!—сас пачĕ Исай.—Кам ку?

Ун патне Тарас пырса тăчĕ.

— Эп юри килтĕм сан патна,—терĕ вăл.—Çывăрас килмерĕ, килте лартăм-лартăм та, сана килсе курас терĕм.

— Юрать ара... Лар.

— Çывăрас килмест-и?

— Çук. Так, шухăшласа лартăм.

— Мĕн çинчен вара?

— Пурнăç çинчен... Вĕренме каяс килет.

— Аван шухăш. Эпĕ те вĕренесшĕн-ха та, анчах манăн кăçалах пулмасть пуль, малтан пурнăçа йĕркене кӳртес пулать пăртак...

Туссем чĕлĕм чĕртсе ячĕç. Унтан чылай вăхăт калаçса ларчĕç иккĕшĕ. Яланхи пекех, сăмах-юмах каллех пулас пурнăç, пулас ĕç-

сем тавра ҫаврӑнчӗ. Тарас Исая кӑҫал вӗренме каймашкӑн пулӑшма пулчӗ, ӑна ялхуҫалӑх техникумне кайма сӗнчӗ.

— Ялти пурнӑҫа ҫӗнетмешкӗн вӗреннӗ ҫынсем нумай кирлӗ... Агрономсем, учительсем, тухтӑрсем... Ҫав ӗҫсене пирӗн пӗтӗмпех хамӑрӑн тӑвас пулать.

— Паллах ӗнтӗ,—килӗшрӗ Исай.

— Анчах та... Маринене епле пӑрахса хӑваратӑн-ха? Шел вӗт хӗрачана?—чавсипе айӑкӗнчен тӗкрӗ ӑна Тарас.

Тусӗ кулнине сиссе, Исай та кулса ячӗ.

— А мен... Арӑм мар вӗт вӑл ман.

— Ҫапах ара! Урӑххисем тытса илме пултараҫҫӗ. Эс мана ним те пӗлмест, тетӗн пуль! Ӑна курсанах, вилсе каятӑн вӗт. Паҫӑр та асӑрхарӑм-ха... Ну, хлынсем, терӗм ҫав. Тен, иксӗр те каятӑр вӗренме?

— Апла та юрать ара.

— Во, ку аван пулать! Ҫавӑр эс ӑна.

— Хам та шухӑшлатӑп-ха...

— Шутла, шутла. Эп те пулӑшӑп.

Тата пӑртак ларкаланӑ хыҫҫӑн Тарас каска ҫинчен тӑчӗ те вӑйлӑн карӑнса илчӗ.

— Ну, юрӗ... Каям-ха киле. А эс тул ҫутӑличчен тӳскеле ӗнтӗ, ан ҫывӑр. Тем курса ларӑпӑр тата—пӗри килсе вут тӗксен. Пӗлетӗн вӗт, пире курайманнисем нумай-ха...

— Ҫук, ҫывӑрмастӑп...

— Асту ҫав. Сивӗ мар-и? Пиншак парса хӑварам...

Исай пиншака илесшӗн пулмарӗ, анчах Тарас вайпах тӑхӑнтарса хӑварчӗ. Вӑл кайсан, Исайӑн пуҫӗнче каллех паҫархи шухӑшсем ҫуралчӗҫ, Тараспа калаҫнӑ хыҫҫӑн вӗсем тикӗсрех, йӗркеллӗрех пулчӗҫ, Исай хӑйӗн пулас пурнӑҫне уҫҫӑнах кура пуҫларӗ...

Ҫанталӑк ҫаплах пӑсӑлса пычӗ, халь ӗнтӗ пачах тӗттӗм пулса тӑчӗ, ҫил татах вӑйланчӗ, таврари йываҫсем кашланисӗр пуҫне урӑх нимӗн те илтӗнмерӗ. Исай аллинчи берданкине ҫурӑм хыҫне ҫакрӗ те, ыйхӑ ан килтӗр тесе, майӗпе каллӗ-маллӗ уткалама тытӑнчӗ. Хӑйӗн пуҫӗнче ҫаплах шухӑшсем савӑнӑҫлӑ, хаваслӑ, чӗрене тата вӑйлӑрах ӗҫлеттерекен шухӑш-ӗмӗтсем шурӗҫ, вӑл хуллен кӑна темле вӑйӑ кӗввине шӑхӑрма пуҫларӗ. Лаҫ пуҫне ҫитрӗ те—темиҫе самантлӑха чарӑнса тӑчӗ, унтан каллех каялла ҫаврӑнса утрӗ. Анчах — виҫӗ утӑм та тӑваймарӗ вӑл, сасартӑк хыҫалтан такам сиксе пычӗ те, ун пуҫне михӗпе хупласа лартса, малалла тирӗнтерсе ячӗ. Пӗрре сывласа та илеймерӗ Исай,—ҫав самантрах ӑна пуҫран темле йывӑр япалапа ҫапрӗҫ. Урӑх пӗр сас та пулмарӗ, кӗтес хыҫӗнче этем кӗлеткине ҫӗр тӑрӑх кӑшӑртаттарса сӗтӗрсе кайни ҫеҫ илтӗнчӗ пӗр хушӑ...

Пӗлӗтсем малтанхи пекех таҫта хӑяматалла васкаса шурӗҫ, ҫил ҫаплах вӗрчӗ, йывӑҫсем кашларӗҫ.

Энтриялӗ лӑпкӑн ҫывӑрчӗ...

... Тул ҫутӑлнӑ чух вӑраннӑ Назар нимрен малтан кӗлете хураллакан ҫинчен аса илчӗ те, хулпуҫҫинчен сӑкман ,уртса ярса, тула тухрӗ.

— Исай!—чӗнчӗ вӑл, крыльца ҫинчен анмасӑрах. Хирӗҫ никам та сас памарӗ.

„Киле кайнӑ-ши вара ку?"—шухӑшларӗ Назар. Картлашкасем тӑрӑх анса, килхушши урлӑ каҫрӗ, кӗлет алӑкӗ патне пырса ҫӑраҫҫине тытса пӑхрӗ. Ҫӑраҫҫи каҫхине питӗрнӗ пекех ҫакӑнса тӑнине курсан, вӑл каллех Исай киле кайнӑ пуль тесе шухӑшларӗ.

„Ҫапах та, урама тухса пӑхас-ха, каска ҫинче ҫывӑрса кайман-и..."

Васкамасӑр, ирхи сивӗ пирки ҫӳҫенкелесе, вӑл хапхаран тухрӗ те, лаҫ кӗтессинчен пӑрӑнса, кӗлет хыҫнелле пӑхрӗ... Вара ҫавӑнтах ӑна чӗререн такам ҫӗҫӗпе чикнӗ пек пулчӗ... Кӗлет хыҫӗнче пӗр купа улӑм сапаланса выртать иккен, ҫав тӗлтех кӗлет ҫине пусма тӑратнӑ... Пӗр самант хушшинчех вилнӗ ҫын пек шурса кайнӑ Назар пусма патне чупса пырса, ун тӑрӑх хӑпарса карӗ. Кӗлет тӑрринче ҫын кӗмелӗх шӑтӑк пуррине курчӗ.

— О-ахх!—темле тискер сасăпа йынăшса ячĕ те вăл, пусма çинчен тӳрех çĕрелле татăлса анчĕ.

— Пĕтрĕм! Пĕтрĕ-ĕм!..

Чĕтрекен аллисемпе пусмаран тыткаласа ура çине тăчĕ, унтан пӳрте чупса кĕрсе— ăнран тухса кайнă çын пек кăшкăрма тытăнчĕ:

— Пĕтрĕмĕр! Пĕтрĕмĕр!.. Çаратнă!.. Карчăк, Варук, тухăр часрах, пĕтрĕмĕр!.. Чупăр часрах, чĕнĕр! Совета чĕнĕр, Тараса!..

Хăй çавăнтах кăмака çумнелле тайăнса карĕ те, пĕтĕм кĕлеткипе чĕтресе, темле ăнланмалла мар сăмахсем кăшкăрса макăрма тапратрĕ:

— Пĕтерчĕç... Пусса хучĕç... Тĕрмене лартрĕç...

Вилес пек хăраса ӳкнĕ Варукпа амăшĕ çара уранах килхушшине сиксе тухрĕç. Кĕлет çăраççине уçса—шалалла пăхрĕç. Ĕнер хуларан илсе килнĕ çимĕçсенчен унта пĕр типĕтнĕ кăмпа çыххисем çеç юлнă, ыттисене такамăн тискер алли пĕтĕмпех шăлса тухса кайнă...

XXV

Урам енчи чӳречерен питĕ хытă кĕмсĕртеттерсе шаккарĕç. Тарас вырăн çинчен вăштах сиксе тăрса пăхрĕ те—кантăк витĕр

Варукăн калама çук пăлханса кайнă сăнне курчĕ.

„Темскер пулнах!"—çиçĕм пек вĕçсе илчĕ шухăш ун пуçĕнче.

— Тух-ха часрах! Пыр пирĕн пата!—кăшкăрчĕ Варук.

— Мĕн пулнă ара?—ыйтрĕ Тарас.

Анчах Варук мĕн таврса каланине илтеймерĕ,—йăпăр-япăр аттине тăхăнса ярса, урама сиксе тухрĕ: Варук çара уран иккенне, çӳçне-пуçне те пуçтарманнине курсан, мĕнле те пулин ырă мар ĕç пулнине тӳрех ăнланса илчĕ. Варукĕ, ун патнелле чупса, макăрса ячĕ:

— Çаратса кайнă пире...

Ку хыпар Тарасшăн пуçран темпе çапнă пекех пулчĕ. Тăруках шурса карĕ вăл, калас тенĕ сăмахĕ пыра пырса пӳлĕнчĕ, танлавĕсене сасартăк юн тулчĕ.

— Ним те хăварман, тĕппипех шăлса тухнă,—терĕ Варук малалла, куççулĕпе чыхăнса.—Атя часрах... Ним тума та пĕлместпĕр!

Вĕсем часрах тавалла чупрĕç...

— Исай ăçта?—хыттăн ыйтрĕ Тарас.

— Пĕлместĕп. Çук вăл...

— Хурала пăрахса кайнă-и-мĕн?

— Кайнă пулас çав...

— Каларăм вĕт шуйттана!.. Çĕрле юри кайса асăрхаттартăм! Ну, пулать те халăх!

... Варуксем патне çынсем пухăнма пуçланă та мĕн ĕнтĕ. Ниçта кайса кĕме пĕлмен Назар арăмĕ кÿршĕсене тăратса пынă, вĕсем килхушшинче шавлăн калаçнă, кĕлет тавра пăхса çÿренĕ, шала та кĕрсе пăхнă, анчах нихăшĕ те нимĕн те лăплантаракан сăмах та калама пĕлмен. Тарас çитсе кĕрсенех, чăн малтан çынсене кĕлет патĕнчен сирсе, текех ун çывăхне пыма чарчĕ. Унтан, хăй пăлханнине пур майсемпе те пусарма тăрăшса, пухăннă çынсенчен хашĕ-хăшĕсене совет членĕсене чĕнме, хăшĕсене комсомолецсене хăвăрт пухма хушрĕ, пĕр шур пуçлă ачана Исайсем патне чуптарчĕ. Хăвăрт, татăклă çапăçу умĕнхи командăсем пек илтĕнсе тăчĕç унăн сăмахĕсем.

Кусем тухса кайсанах, вăл килхушшине хăйĕн шăллĕ Микуль пырса кĕнине курчĕ. (Тарас тухса кайнă чух вăраннă амăшĕ ăна юриех мĕн пирки чĕнтернине пĕлме янă-мĕн.)

— Атя-ха манпа, — тесе чĕнчĕ те вăл ăна, пÿрте лле чупса кĕчĕ. Кунта хут татки тупса—ун çине хăвăрт кăна темскер çырчĕ, унтан çавăнтах шăллĕне тыттарчĕ.

— Ак сана çыру,—терĕ вăл,—Варуксен лашине утлан та, çил пек вĕçтер вулăса! Çитсен тÿрех çак хута е волком секретарьне Петрухина е милици начальникне Скворцова тупса пар... Асту, çынсем урлă ан пар,

хăвăн аллупа тыттар. Самахпа та кала: халăха çитермелли çимĕçсене кĕçĕр пĕтĕмпех çаратса кайнă, те. Халех пыма чĕнеççĕ, те... Ăнлантăн-и?

— Ăнлантăм,—пуçĕпе сулчĕ Микуль.

— Яра пар хăвăртрах!

Темиçе минутран Микуль ялтан тухса, пуçах каларма пуçлана ыраш хушшипе авкаланса выртакан çул тарăх сиккипе уткантарса пычĕ, хĕвĕнчи çырăва епле пулсан та часрах çитерсе парас ĕмĕтпе, Назарăн лашине таттисĕр хăваларĕ...

Лайăх хыпар—çуран çÿрет, усал хыпар—утпа чупать, теççĕ. Чăнах мĕн. Çур сехет те иртмерĕ пуль, Назар килхушшине халăх лăнках тулчĕ. Тата кăшт тăхтасан, халăх килхушшине те вырнаçайми пулчĕ, çынсем урамра та, лаç хыçĕнчи тăкăрлăкра та кĕпĕрленчĕç. Çĕр тĕрлĕ калаçрĕç, кашни хăйĕн шухăшне пĕлтерме васкарĕ, хĕрарăмсем пĕççисене çапа-çапа ахлатрĕç, иртнĕ вăхăтсенче пулнă çаратусене асăнчĕç, татах ахлатрĕç... Совет членĕсем те, комсомолецсем те часах пухăнчĕç, анчах та Исая чĕнме янă ача, вăл килте çук, тесе пĕлтерчĕ.

— Кам каларĕ сана?—ыйтрĕ Тарас, ку хыпара илтсен тата ытларах пăлханма пуçласа.

— Амăшĕ каларĕ. Каçхине кунта хурал тăма килнĕренпе вара киле таврăнман, тет...

„Ку мӗне пӗлтерет-ши тата?.. Ăçта кайма пултарнă вăл?.. Ниуштă вӗлернӗ ăна?..“— вӗлтлетрӗ Тарас пуçӗнче, чӗри темле пăчăртанса илчӗ.

Кӗлет тавра халăх пухăннăçемӗн пухăнса пынине кура, палăрса юлма пултарнă йӗрсене çынсем таптаса пӗтересрен, Тарас вӗсене тăкăрлăкран кăларма, кӗлет çывахне пымашкăн чарма хушрӗ.

— Эпӗ милицисем патне ятăм, вӗсем киличчен ним тума та юрамасть, мӗнле пулнă— çапла пултăр...

Совет членӗсем—Хăмăт Энтри, Павăл пичче, вӗсемпе пӗрле комсомолецсем те Тарас хушнипе халăха урамалла чакарма тытăнчӗç.

— Тухăр кунтан, урамалла тухăр...

— Ним курмалли те çук кунта!

— Ну, мӗн кӗпӗрленетӗр?

— Пăрăнăр, теççӗ, пăрăнăр...

— Милицисем киличчен кӗлет çывăхне пыма юрамасть!

Халăх ерипен каялла чакса, тăкăрлăкран та, килхушшинчен те урамалла тухма пуçларӗ. Анчах çав хушăрах унта та, кунта та кăмăлсăр сасăсем илтӗнчӗç.

— Кăшкăрма анчах вӗсем... Сыхлама пӗлмен!

— Ачасене выçă хăварчӗç халь, усалсем...

— Ытла час пуç пулса тăчӗç...

Унтан тăруках тахăшĕ хыттăн кăшкăрса ячĕ:

— Хăйсем çаратнă вĕсем! Çавăнпа пытарма хăтланаççĕ, никама та çывăха ярасшăн мар!

— Паллах, хăйсем тунă! Кам пултăр тата?—янраса карĕ тепĕр сас.

— Ухтарас пулать вĕсене!..

Халăх тăпах чарăнчĕ. Çак темиçе сăмах çынсене иккĕлентерсе, вĕсен ăсне-пуçне пăтраштарса яма пуçларĕ... Кам пĕлет, тен чăнах та хăйсем туна? Çыннăн шухăшне-кăмăлне ăçтан пĕлетĕн? Каçăр Куçмапа Иливана та шанса пуранначчĕ те вĕт, кайран вĕсем чи усал хурахсем пулни курăнчĕ... Çитменнине ытла час пулнă-çке ку: таварне ĕнер каçалапа çеç илсе килнĕ—анчах кĕçĕр çаратма та ĕлкĕрнĕ. Паллах ĕнтĕ, ютран килсе туман куна. Ютри çын ăçтан тăруках пĕлтĕр ăна?

Çавнашкал шухăшсем çуралчĕç халăхра. Юлашки çур çул хушшинче тем тĕрлĕ тертленсе, нушаланса, путсĕр çынсен ултавне тӳссе пурăннă пирки—ун пек шухăшлама та пултарнă çав!

Малашнехи ĕçсем пит те хăвăрт сарăлса пычĕç. Шухăшсем вĕçленме те ĕлкĕрейменччĕ—урам варĕнчи çăл енчен тепĕр çын кашкăрни сывлăша çурса карĕ:

— Халăх!.. Мĕн пăхса тăратăр?!.

Пурте пуçсене çăл еннелле çавăрчĕç. Çăл пури çине ман галифеллĕ Микстур Михали хăпарса тăнă иккен, ку сăмахсене вăл кăшкăрнă!

— Улталаççĕ вĕт сире, куç кĕретĕнех улталаççĕ, неуштă сисместĕр çавна?!—кăшкăрма тытăнчĕ кăвак хут пек кăвакарса кайнă Микстур, сарлака çăварĕнчен сурчăк сирпĕтсе.—Çак ĕçе никам та мар, советрисемпе комсомолецсем хăйсем тунă!.. Хăйсем вăрласа валеçнĕ! Кам килсе вăрлатăр çак хушăра? Тăнлăр-ха эсир лайăххрах! Хăйсем пулмасан, вĕсем паçăрах йĕрлесе шырамалла, атту вĕт—вырăнтан та хускалмаççĕ... Хăйсем валеçнĕ те—ăçта шырас? Айтăр, часрах ухтарма тытăнар вĕсене!..

Микстур сиккелекен куçĕсемпе урамри халăх çине сунарçăсенчен тарса хăтăлнă кашкăр пек пăхса илчĕ те çĕрелле сиксе анчĕ. Анчах ун вырăнне çав самантрах Шĕвĕрпуç Хоми хăпарса тăчĕ, Микстуртан та хытă çухăрма тапратрĕ.

— Мĕншĕн ним те чĕнместĕр? Чан каларĕç вĕт сире: Тарас шайкки тунă çакна! Урăх никам та мар! Халех веç ухтарас пулать...

Вăл каласа пĕтерейменĕ,—халăх хушшипе хĕсĕнсе тухса, Микиш ăна çăл пури çинчен пĕррех туртса антарчĕ.

— Юлташсем! Лăпланăр, юлташсем!—аллине çĕклесе пур вăйпа кăшкарчĕ вăл.—Микстурпа Шĕвĕрпуç путсĕр сăмах каларĕç... Эпир бандитсем мар! Кун пек каланăшан суда паратпăр эпир вĕсене!

Анчах та Микиш сăмахĕсене итлекенсем сахал пулчĕç,—халăх пăлханса карĕ, шавлама тытăнчĕ, унта та кунта кăшкăрма тапратрĕç...

— Эсир пурне те судпа хăрататăр!..

— Ыр çынсене хуптартăр та, халь хăвăр çаратма тытăнтăр эппин?

— Кулач çиес килчĕ пуль?

— Халăх çăкрине!

— Солотой ротăсем!..

— Тытса çунтарас пулать вĕсене...

— Кăтартăпăр сире суд!

— Айтăр, айтăр! Ухтара-ас!..

Халăха чарма Микиш тата кăшкăрчĕ, анчах усси пулмарĕ, пăлханса кайнă çынсем ăна итлемерĕç. Вĕсем Микстур Михали кăшкăрса чĕннипе вырăнтан хусканса—Назар килхушшийĕ еннелле сулăнчĕç. Шăп çав вăхăтра хапхаран Тараспа пĕрле ялсовет членĕсем тухрĕç, анчах халăх вĕсем тĕлĕнче чарăнса тăмарĕ, малтисем вĕсене темскер кăшкăрчĕç те—шалалла кĕпĕрленсе кĕрсе карĕç, Микиш та халăх хушшине хĕсĕнсе кĕрсе, хулпуççийĕпе хăйне валли çул уçма тытăнчĕ...

Килхушшине кӗрсен, Микстур каллех кăшкăрма тытăнчӗ.

— Ухтарăр!—çухăрчӗ ун хыççăн Шӗвӗрпуç.

Микстур крыльца патнелле утканчӗ, анчах картлашка умӗнче ăна такамăн вăйла алли ӗнсерен тытса чарчӗ. Ку Тарас пулнă.

— Ухтарма кам право пана сана? Халăха мӗншӗн пăлхататăн?—хӗмленекен куçӗсемпе çисе ярас пек пăхса, хăвăрт ыйтрӗ вăл.

— Хам пана!—терӗ те Микстур, сасартăк Тараса пур вăйпа кăкринчен чышса, çенӗкелле чупса кӗчӗ. Сулăнса кайнă Тарас ун хыççăн чупма ӗлкӗриччен—картлашкасем çынсемпе тулса та ларчӗç, унăн çулӗ картланчӗ.

Пуçланчӗ вара ухтару... Çынсем кӗрсе пăлхатман вырăн та юлмарӗ Назар киленче. Пуртре, тӗпсакайӗнче, мачча çинче, çенӗкри чăланра—пур çӗрте те çын йăшăлтатрӗ, Варукăн арчине, амăшӗн çупçине ним йӗркесӗр арпаштарчӗç, тулта та ухтарман кӗтес хăвармарӗç, ăçта ан пăх—выльăх картинче, витере, аслăк çинче, нухрепре—шатах чакаланчӗç, çухалнă çимӗçсене шырарӗç... Пӗр уйăх малтан Тарас хăваласа çитсе тытнă бандита яла илсе пынă чухнехи пекех шавларӗ халăх... Назар хăй пачах çухалса кайса, пур çӗрелле те сапаланчăк куçӗсемпе пăхса çӳрерӗ çынсем хушшинче.

— Шырӑр... Лайӑх шырӑр, тӑвансем... Пур ҫӗрте те...—терӗ вӑл пӗрмай, сӳрӗк сасӑпа.

Унӑн арӑмӗ кӗлет умӗнче ниҫта кайса кӗме пӗлмесӗр макӑрса ларчӗ, Варукпа Марине—хӑйсем те макӑрас патнех ҫитнӗскерсем—ӑна чунтан лӑплантарма тӑрӑшрӗҫ. Сасартӑк вӗсем патне калама та ҫук хаяр сӑнланса кайнӑ Мамун арӑмӗ пырса тӑчӗ.

— Мӗн ухмаха супса ларатӑн тата?—шӑл витӗр сӑрхӑнтарса кӑларчӗ вӑл, аллисемпе пилӗкӗнчен тытса.—Хӑвӑр ҫаратнӑ та, хӑвӑрах макӑратӑр пулать... Намӑса пӗлесчӗ, кӗҫҫе пит!.. Тьфу!

Лач! сурчӗ Назар арӑмӗн пуҫӗ ҫине...

— Кай кунтан, инке!—пӗтӗм вӗчӗхсе ҫитнӗ чӗринчен кӑшкӑрса ячӗ Варук.

— Эс мӗн тата, сучка?—шӑлне йӗрчӗ Мамун арӑмӗ.—Сучка вӗт эс, кӗрт ами! Комсомолсемпе явӑнса ҫӳрерӗн-ҫӳрерӗн те, тата ҫынпа калаҫатӑн-и? Хырӑму хӑпарма пуҫланӑ курӑнать-ха...

Ку сӑмахсем хыҫҫӑн—ялан йӑваш пулнӑ Марине те тӳссе тӑраймарӗ,—пӗррех Мамун арӑмӗ умнелле сиксе пырса тӑчӗ.

— Ҫӑварна хуп, бандит хӑраххи!.. Хӑвна пӗл малтан!

Вӑл ҫавӑнтах Мамун арӑмӗ ҫине кушак пек сиксе ларма хатӗр пулчӗ, анчах вӗсем патне Микиш пырса тухрӗ.

— Мĕн калаçатăр унпа пустуй!—терĕ вăл хĕрсене.—Пўрте кĕрĕр...

— Исай пирки мĕнле?—ыйтрĕ Варук.

— Нимĕн те паллă мар. Ниçта та çук,—тарăнăн сывласа илчĕ Микиш.—Ним калама та, ним шутлама та пĕлместпĕр ĕнтĕ...

Хĕрсем çине салхуллă куçĕсемпе пăхса илчĕ те, аллипе сулса, выльăх карти еннелле карĕ. Хĕрсем Назарăн халран кайса çитнĕ арăмне ик енчен çавăтса пўрте илсе кĕчĕç.

...Кил таврашĕнче нимĕн те тупăнмарĕ. Вара Микстурпа Шĕвĕрпуç, вĕсем хыççăн—ытти çынсем те анкартине кĕпĕрленсе тухрĕç. Чипер çумласа, купаласа лартнă çĕрулми кассисене те, Варук аллипе тунă тирпейлĕ купăста-хăяр йăранĕсене те хĕрхенсе тăмарĕç,—ĕрĕхсе кайнă выльăх кĕтĕвĕ пекех таптаса иртрĕç вĕсене.

Анкарти вĕçĕнче, вата çĕмĕрт йывăççисем хушшинче Варуксен мунча пулнă. Микстур Михали ун патне никамран малтан чупса çитсе, çенĕк алăкне пĕррех урипе тапса уçса ячĕ.

— Айтăр-ха, çакăнта тĕрĕслесе пăхар!—кăшкăрчĕ те вăл халăх еннелле, çавăнтах шалалла кĕрсе çухалчĕ. Темиçе самантран тата пилĕк-ултă çын чупса çитрĕç, унтан юлашкисем те. Микстур тўрех мунча урайне хăйпăтма тытăнчĕ. Хăма пуçĕсене çĕкле-

çĕкле, аяккалла парса хучĕ вăл. Унтан аллине шалалла чикрĕ те, сасартăк сарлака çăварне мĕн тери карăннă таран карăнтарса, кăшкăрса ячĕ:

— Тупрă-ăм! Тупрă-ăм...

Халăхшăн ку „пушар" тесе кăшкарнă пекех пулчĕ... Кар-р пухăнчĕç мунча патне. Виççĕн-тăваттăн мунча урайне хăвăрт кана сӳтсе парахрĕç. Хăмасем айне чăнахах та такам алли пĕр михĕ шур çăнăхпа тепĕр михĕ сахăр пырса чикнĕ иккен... Микстурпа тепĕр çын вĕсене йăпăртах тулалла çĕклесе тухса пăрахрĕç.

— Халăх! Курăр ĕнтĕ, мĕн хатланаççĕ вĕсем!..—паçăрхинчен те хытăрах çухăрса ячĕ Шĕвĕрпуç.—Акă ăçта вăл бандитсем!.. Пахăр, курăр!..—пӳрнипе михĕсем çине тĕллерĕ.

Калама çук тĕлĕнсе, пĕр вăхăт хытнă пек тăнă халăх ним майсăр пăлханса, шавласа, кĕрлесе карĕ...

— Шуйттан пуçĕсем!..

— Хăйсем бандит иккен!

— Çакас пулать вĕсене...

— Çынсене тиркеççĕ тата!

— Пĕрисем вырăнне теприсем тупăннă, куран.

— Ах, йытăсем...

Анкартинчи шава илтнипе, унта Назарпа Тарас, вĕсем хыççăн Хăмăт Энтрипе Микиш

чупса пычĕç. Мунчаран тупса кăларнă михĕсене курсан, вĕсем ытти çынсенчен кая мар тĕлĕнчĕç,—анчах вĕсене нихăшне те сăмах чĕнме памарĕç. Чăн малтан вĕсем тавра Микстурпа Шĕвĕрпуç, шуйттансем пек сиккелесе, чи усал сăмахсемпе вăрçма тапратрĕç, каламанни те хăвармарĕç, унтан ыттисем те кăшкăрма тапратрĕç вĕсем çине.

— Бандитсем, намăссăрсем!

— Мĕнле куçпа пăхатăр халăх çине?

— Çапса парахас пулать сире!..

— Чимĕр-ха, ыттисем патĕнче ухтарар!

— Айтăр Тарасĕ патне!

— Айтă-ăр!..

Лăплантарма тăнинчен усси пулас çуккине кура, халăха хирĕç Тарас хай те нимĕн те каламарĕ, Микиша та чарчĕ.

„Питĕ чее туна... Малтанах тĕплĕн шухăшласа тунă ку ĕçе“... шухăшларĕ вăл, тутисене çыртса. Каллех Исая аса илчĕ. „Аçта кайса кĕме пултарнă-ха вăл, мĕн тунă-ши ăна вĕсем? Ах, вулăсрисем часрах килччĕрччĕ!“

Микстурпа Шĕвĕрпуç чĕннипе, анкартинчи çынсем çав вăхăтра, картасем урлă сике-сике, урамалла тухрĕç те—Тарассем патне чупрĕç. Халăх пĕтĕм урам анлăшĕпех çурхи шыв хумĕ пек йăванса пычĕ. Назар патĕнче Тараспа Микиш, Хăмăт Энтри, Павăл пичче тата ик-виç çамрăк çеç юлчĕç.

— Мĕн тăвăпăр ĕнтĕ, Тарас Петрович?— Тарас çывахнерех пырса, ăна куçĕнчен пăхрĕ Павăл пичче.

— Кĕтес пулать вулăсран килессе...

— Санăн килне каяс пулатчĕ,— хушса хучĕ Хăмăт Энтри,—тем туса хурĕç тата.

— Ытлашшиех мĕн тума пултарччăр вĕсем?

— Назара туса хунă вĕт...

— Ним те мар... Лăпкăрах пулăр. Паллă вĕт, ку ĕçе çав çухăракансем тунă... Кĕтĕр пăртак, лекеççĕ...

Чăнах та, Хăмăт Энтрийĕ йăнăшман. Тарассен килне çил-тăвăл пек чупса çитсенех, Микстурпа Шĕвĕрпуç тата Мамун арăмĕ хĕтĕртсе пынипе пăлханса кайнă çынсем вĕсем патĕнче урнă пек арпаштарма тытăнчĕç. Малтан пӳрте кĕрсе, пĕтĕм хатĕрсене кутăн-пуçан çаварттарчĕç, унтан кĕлете çĕмĕрсе кĕрсе, пур катка-пичкесене тӳнтерсе йăвантарчĕç, тĕк хутаççисене салтса силлерĕç, çĕмĕрлекен япаласене çĕмĕрсе, ватса тухрĕç. Ку ĕнтĕ чăн-чăн погром пулса тăчĕ... Тарас амăшĕ малтанах тĕлĕннипе хытнă пек пулчĕ, çынсем çине ним ăнланмасăр пăхрĕ. Мĕн пирки, мĕн сăлтавпа авраштарать ун килне халăх—нимĕн те пĕлмерĕ вăл, ним калама та аптăрарĕ... Ун патне тăрук Мамун арăмĕ сиксе пычĕ.

— Кала часрах, вăрлана япаласене ăçта пытартăр?!—кăшкăрса ячĕ вăл.

— Мĕнле япаласене?—чĕтрекен сасăпа ыйтрĕ Тарас амăшĕ.

— Ха! Пĕлмĕш пулать тата!.. Çăнăх ăçта пытартăр?! Сахăр! Çу!

— Ним те пĕлместĕп эп...

— Епле пĕлместĕн пулать? Сан ывăлу кĕлет çаратнă вĕт кĕçĕр!

— Чипер калаç... Вăл килтех çывăрчĕ.

— Курăпăр ака!—Мамун арăмĕ ăна чышкипе юнарĕ те, ун çине çавтери усал куçсемпе пăхса илсе, лупас айнелле, халăх уйрăмах хыта шавлана çĕрелле чупса карĕ. Вăл Тарас амăшĕпе ятлаçнă вăхăтра çынсем аслăк çинчен икĕ михĕ çăнах туртса антарнă иккен... Назар патĕнче тупнă михĕсем пекех—пысăк кăвак пичетлĕ, ĕнер хуларан илсе килнĕскерсем пулнă вĕсем. Михĕсене çавăнтах килхушши варнелле йăтса тухрĕç, халăх вĕсем тавра пухăнса тачĕ, халь ĕнтĕ паçăрхинчен те вăйлăрах пăлханса кайса кăшкăрашма тапратрĕç... Анчах пуринчен ытларах—каллех Микстур сасси янрарĕ:

— Куртăр-и ĕнтĕ, халăх, куртăр-и, мĕн хăтланаççĕ çĕнĕ советсем? Кĕлете хăйсемех çаратса валеçнĕ иккен, юри, халăха выçăпа вĕлерессшĕн!.. Мĕн тăвас пулать ĕнтĕ вĕсене куншăн?! Калăр ĕнтĕ!

— Çапса пăрахас пулать!—кăшкăрчĕ тахашĕ.

Çавăн хыççăнах тапранса карĕ вара...

— Халех тытса пăвас!

— Çанăхне çĕклеттерсе, урам тăрăх питлĕх çапса уттарас!

— Мĕн пăхса тăмалли пур? Тытса хĕнес!

— Айтăр! Тарĕç тата!

— Вĕлерес!..

Урнă пекех пулса кайнă çынсем каялла, Назар патне ыткăнчĕç... Çенек умĕнчи картлашка çинче пĕтĕм кĕлеткипе чĕтресе, вилнĕ çын пек шурса кайнă Тарас амăшĕ аялалла анма тăчĕ, анчах та—тăрук сулăнса карĕ те килхушшинелле пĕрене пек йăванса анчĕ... Ун çине никам та çаврăнса пăхакан пулмарĕ, вăл пусма вĕçĕнче тăр-пĕчченех выртса юлчĕ, унăн ӳкнĕ чух аманнă янахĕнчен çăра юн сăрханчĕ...

XXVI

Халăх ним йĕркесĕр шавласа хăпарнинçетренех илтĕнчĕ. Варуксен килхушшинче тăракансем хапхаран тухса анаталла пăхрĕç.

— Пушшех урса кайнă пулас,—терĕ Павăл пичче.—Темскер туса ан хуччăр, Тарас Петрович. Вулăсран киличчен пăрăнмалла марши?

— Эс мĕн, ухмаха ертĕн-и?—таварчĕ ăна хирĕç Тарас.—Мĕншĕн пăрăнмалла? Эп айăплă мар пулсан—ма пытанас ман?

— Ăна-куна пăхса тăмĕç, тетĕп-çке...

— А-а, ним те мар... Тепĕр тесен—пуçа чиксех тăмăпăр, ун пеккине мар курнă. Килхушшине кĕрĕр те—лăпкăрах пулăр...

Халăх хумĕ çывхарсах пычĕ. Микстурпа Шĕвĕрпуç, пуринчен малта чупаканскерсем, халăха çаплах хĕтĕртрĕç, çынсене тата ытларах хумхатма, вĕсене пăлхатма тăрăшрĕç...

— Выçă çынсен юлашки татăкне вăрлаççĕ!

— Вот мĕнле вăл коммунистсем!

— Лайăхрах тыткалас пулать вĕсене!

Çаплах хаяррăн шавласа, намăс сăмахсем кăшкăрса, алăсемпе сулкаласа, халăх темиçе самантран Назар тĕлне кĕрлесе çитрĕ те, килхушшинелле шыв юххи пек шарласа кĕрсе карĕ. Совет членĕсемпе комсомолецсем кĕлет умне пĕр çĕрелле пухăнса, пĕр ушкăн пулса тăнă-мĕн. Халăх ултава пула пăлханса кайнипе халь хуть те мĕн туса тăкма хатĕр пулнине пĕлсе, вĕсем ăна сиввĕн, куçхарши айĕпе пăхса кĕтсе илчĕç.

„Мĕн хăтланатăр эсир? Пирĕнте нимĕнле айăп та çук вĕт, ултав хыççăн каятăр!“—тенĕ пек пулчĕ вĕсем пăхни...

Малтисем тăпах чарăнчĕç. Çавăн пирки кайрисен те чарăнмалла пулчĕ. Темиçе са-

мантлăха шăпах пулчĕ. Анчах та халь ĕнтĕ калама çук вĕриленсе çитнĕ Микстур малалла хесĕнсе тухрĕ те, тăруках кăшкăрса ячĕ:

— Акă ĕнтĕ вăл бандитсем! Çаксем çаратнă!.. Тытăр вĕсене, çыхăр!

Хăй çавăнтах аллипе совет членĕсемпе комсомолецсем еннелле сулса, пĕр-ик утăм малалла утрĕ. Халăх каллех хумханма пуçларĕ, хыçалта хĕтĕртекен темиçе сасă илтĕнчĕ. Микстур хыççăн тата темиçе çын малалла тухрĕç. Ĕнтĕ кĕлет умĕнчи пĕчĕк ушкăна халăх кĕç-вĕçех тытса лутăркас, таптаса тăкас пекех туйăнчĕ...

— Шăпланăр!..—янраса карĕ çав вăхăтра Тарас сасси.—Мĕн тăвас шут пур? Кама хăратас тетĕр?—Тарас ик утăм малалла ярса пусрĕ.—Ай пуççене пĕтĕмпех çухатрăр-и-мĕн? Э? Калăр-ха! Чăнах та пире вăрă тесе шутлатăр-и? Хăш енчен вăрă пулнă-ши эпир? Çапла намăс курмашкăн виçĕ çул хушши Совет влаçĕшĕн, халăхшăн юн юхтарнă-ши эпĕ? Шутласа пăхăр-ха пăртак!..

— Мĕн шухăшламалли пур, хамăр куçпа куртăмăр, вăрласа валеçнĕ вĕт!—илтĕнчĕ Шĕвĕрпуç сасси.

— Куçран тусан сапас тетĕн-и тата?—терĕ тепри.

— Ан итлĕр ăна!

— Епле, куçкĕретĕн тытсан та тунасшăн!

— Çап ăна!

— Асăнтарар перре!

— Хĕне-ес!..

Халăх каллех йеркерен тухса карĕ... Халĕ ĕнтĕ ана чарасси çинчен шухăшламалли те пулмарĕ. Таçтан, хыçалти ретсенчен илсе пенĕ чул пĕррех Тарас тăнлавĕнчен пырса тиврĕ, ун хыççăн—кĕлет умĕнче тăракансем еннелле чул таткисем, хытă панкра катăкĕсем, патаксем вăркăнма тапратрĕç.

— Стой! Чарăнăр! Хăвăрах пĕтеретĕр!— пĕтĕм ӳпке вăйĕпе кăшкăрчĕ Тарас юлашки хут, анчах çав самантрах ăна пуçĕнчен темле йывăр япала пырса тиврĕ, тахăшĕ хыçалтан пырса—ăна малалла тирĕнтерсе ӳкерчĕ.

— Хĕнĕр!

— Вăрăсене вĕлерсен те нимĕн те пулмасть,—Микстур сасси кĕчĕ Тарасăн хăлхине. Пĕр хуша вăл пичĕпе çĕр çине тăрăнса выртрĕ, унтан сиксе тăчĕ те, совет членĕсемпе комсомолецсене кĕлет умне хупăрласа лартса хĕнеме тытăннине курса—çавăнталла ыткăнчĕ. Хăйĕн çулĕ çинчи çынсене хулпуççисемпе сирсе пырса, кĕлет умнерех çитсен—çапăçакансене пĕрерĕн аяккалла ывăтма тытăнчĕ. Хăйне тек-текех чулпа патаксем пырса тивни çине те, такам аллисем çурăмĕнчен тӳпелени çине те пăхмарĕ вăл,—пĕр-

май аяккалла сирпĕтрĕ çынсене... Вилес пек хăраса ӳкнĕ Варукпа Марине, вĕсем хыççăн Кулине те, пӳртрен крыльца çине чупса тухрĕç, анчах вĕсене курсанах—килхушшинчен вĕсем çинелле те чулсемпе патаксем вăркăнма тапратрĕç.

— Сучкасем!

— Кĕрт амисем!..

— Туртса антар вĕсене!..

Килхушши енчи чӳрече чăнкăртатса сирпĕнчĕ.. Халăх пĕтĕмпех пăтранса карĕ... Сывлăшра темиçе тĕрлĕ ылханни, намăс сăмахсем, ыратнипе кăшкăрни илтĕнсе тăчĕ, çынсем пĕр-пĕрин çинелле сикрĕç, ӳкрĕç, пĕрне пĕри таптарĕç, каллех сиксе тăрса çапăçма тытăнчĕç... Тарас чылай вăхăт парăнмарĕ, хăйĕн çинелле пыракансене аяккалла сирпĕтрĕ; унпа юнашар тăракан Микиш та унтан кая мар ĕçлерĕ ал-урипе, Хăмăт Энтри те, пысăк куçĕсене ялкаштарса, çынсене çĕрелле пуса-пуса антарчĕ... Анчах çынсем хаярланнăçемĕн хаярланса, урнăçемĕн урса пычĕç... Тарас хăйне тавра хăрушă та тискер сăнсем çеç курчĕ... Акă Микстур темле мăн патакпа Микиша хыçалтан пырса çапрĕ те, леш кăкран каснă йывăç пек тайăлса кайса ӳкрĕ. Сылтăм енче Лява Уртемĕн чĕрĕ какай пек сăмсипе кăпăклă çăварĕ курăнчĕ. Вăл хăрушă сасăпа темскер кăшкăрса, Тарас çи-

нелле пысăк чукмарпа сулса ячĕ... Малалла мĕн пулнине вăл курмарĕ те, илтмерĕ те...

Сасартăк çав самантра тахăш хĕрарăм урамран чупса кĕрсе, хăлхана çуракан çинçе сасăпа хыттăн çухăрса ячĕ:

— Милици!.. Утлă милици килет! Чарăнăр!..

Вал кăшкăрни килхушшинчи пĕтĕм халăх пуçĕ çине кĕтмен çĕртен пăрлă шывпа сапнă пекех пулчĕ. Çапма çĕкленнĕ алăсем аялалла усăнчĕç, алла тытнă чулсемпе алтуйисем çĕрелле ӳкрĕç, унта та кунта çынсем хашлатса, тарăнăн сывласа яни илтĕнчĕ... Хумханнипе чĕтремех ернĕ çынсем—куçĕсене тискеррĕн çавăркаласа—хăйсем çĕмĕрсе тăкнă совет членĕсем патĕнчен каялла чакма тытăнчĕç. Пурте куçĕсемпе хапха еннелле тарăнчĕç; хĕнекенсенчен хăшпĕрисем кунтан часрах тухса тарас шутпа ик енчи сапурсем çинелле пăха-пăха илчĕç. Микстур Михали халах хушшинелле пуринчен ытларах чакса кĕрсе, Шĕвĕрпуçăн ашланса кайнă шывак куçĕсемпе тĕл пулчĕ.

— Шăвăнас пулать!—терĕ вăл ăна шăл витĕр.

— Ăмма?

— Ырри пулас çук...

Çавăнтах ун умне тaçтан Лява Уртемĕ тухса тăчĕ те, аллинчен çавăрса тытрĕ:

— Ним те пулмасть, эсир анчах мар... Тарсан, пушшех палăртатăр. Тăрăр выранта!

Çакăнта калани пĕтĕмпех питĕ хăвăрт, пĕр çур минут хушшинче пулса иртрĕ. Лява Уртемĕ юлашки сăмахĕсене каласа пĕтернĕпĕтерменех, Назарăн хапхи умне икĕ милиционерпа Тарас шăллĕ—Микуль юланутсемпе çитсе чарăнчĕç. Вĕсем хыççăнах—икĕ çӳрен лаша кӳлнĕ тарантас пырса тăчĕ. Ун çинче ямшăксăр пуçне—волком секретарĕ Петрухин юлташ, тата темле хура типшĕм çын килнĕ; хура çынăн чĕркуççисем хушшинчен кашкăр тĕслĕ пысăк йытă пăхса ларать.

Петрухин юлташ милиционерсене çĕре анма хушрĕ, унтан типшĕм çынна пуçĕпе сулса, килхушшинелле чупса кĕчĕ. Типшĕм çын тарантас çинчен анса, йыттине сăнчăрĕнчен туртрĕ.

— Альма, за мной!

... Хапхаран кĕрсе ик утăм ярса пуссанах—Петрухин юлташ чарăнса тăчĕ. Выльăх карти еннелле сулăнса тăнă çынсем пурте ним чĕнмесĕр ун çине—хăшĕ кусхаршисем айĕпе хаяррăн, хăшĕ хăравçăн, куçĕсене мăчлаттарса пăхни, килхушши варринче виçĕ çын алли-урисене урлă-пирлĕ саркаласа, ним хускалмасăр выртни, унта та кунта чулсем, патаксем йăваланни, пӳрт чӳречине рамимĕнĕпех ватса тăкни—кунта мĕн пулса иртни-

не самантрах анланса илме май пачĕ ăна. Вăл çавăнтах 1918 çулхи кĕркунне, кулаксен пытарнă тыррисене ухтарса çӳренĕ чухне, хăйсене кулаксем çакнашкалах вĕлерме тапăннине аса илчĕ. Унăн чĕркуççисем сăрлатса карĕç... Кулаксен, бандитла этемсен ĕçĕ пулмасан, кам ĕçĕ пултăр ĕнтĕ ку?..

Вăл, хăйĕн пырĕ патне темскер тулса хăпарнине туйса, хуллен кăна усĕрсе илчĕ те, тата виçĕ утăм малалла ярса пусрĕ. Куçĕсемпе—пăрапа шăтарнă пек—тепĕр хут пахса çавăрăнчĕ килхушшинчи халăха... Унтан—пурне те илтĕнмелле, хыттăн ыйтрĕ:

— Мĕн хăтланатăр, тăвансем?..

Никам та пĕр сăмах чĕнмерĕ. Ун умĕнче икçĕр çын ытла тăнă пулин те, килхушшинче тупăкри пекех шăп пулчĕ. Темиçе çĕр куç Петрухин юлташпа ун хыçĕнчи йытăллă çынна витĕр курма тăрăшнă пек, вĕсем çитес самантра мĕн тума шутланине пĕлесшĕн пулса пăхса тăчĕç. Кусем—хăйсен майĕпе—çак юпа пек хытнă çынсем çине çавăн пекех шăтарасла пăхрĕç...

Пĕр-ик минут иртрĕ çапла.

— Ну, мĕн тăвăпăр ĕнтĕ?—ыйтрĕ Петрухин юлташ татах. Халăх каллех нимĕн те чĕнмерĕ, вăл халĕ вулăсран килнисем мĕн каласса кĕтрĕ... Петрухин юлташ чăнах та тем каласшăн пулчĕ, анчах сасартăк килхуш-

ши варёнче тусан çинче выртакансенчен пёри хускалма пуçланине курчё. Ун патёнчерехре тăракан çынсем—вăл каллех сиксе тăрса тем тăвасран хăранă пек—тата каялла чакрёç...

— Никам та вырăнтан ан хускалтăр!—хаяррăн кăшкăрчё Петрухин юлташ—Ларăр! Аçта тăнă—çавăнтах ларăр! — Милицисем еннелле çаврăнса аллипе сулчё. –Никама та ан кăларăр, никама та ан кўртёр!..

Халăх хускалкалама, пёр-пёрне тёрткелеме тытăнчё. Темиçе кăмăлсăр сасă илтёнчё:

— Мёнле апла вăл?

— Пурте айăплă мар вёт...

— Айăплисене тупас пулать...

— Ан кўренёр!—терё волком секретарё, халăх çывăхнерех пырса.—Айăплисем тупăнёç! Никам та хăтăлаймё! Ларăр тавай, ларăр!

Майпе, пёр-пёринпе кăмăлсăртараххăн каласса, килхушшинчи çынсем ларма пуçларёç. Петрухин юлташ çёрте выртакансем патне пычё... Хускалма пуçлани—Тарас пулнă. Тата иккёш—Назарпа Микиш иккен. Вёсем виççёшё те палламалла мар пулса кайнă, пичёкуçёсем шыçса ларнă, суранёсенчен сăрхăннă юн тусанпа хутăшса сăнё-пичёсене хупласа лартнă... Петрухин юлташ Тарасăн пуçне çёклесенех—ун патне шăллё Микуль шарихех кăшкăрса макăрса чупса пычё:

— Пичче-е!

— Килӗр кунта!—аллипе хӑй еннелле туртрӗ Петрухин юлташ.—Пӳрте ҫӗклесе кӗрӗр! Ак кусене те!—Вал Тарас пекех аран йынӑшса выртакан Назарпа Микиш ҫине кӑтартрӗ.—Ну! Хӑвӑртрах! Эх, тискер кайӑксем!

Крыльца ҫине хӑпарсан, ҫынсене татах асӑрхаттарчӗ:

— Астӑвӑр, нихӑшӗ те тухса кайма ан шутлӑр! Хаварах япӑх пулать атту...

Пӳртре вӑл чӑн-чан тухтӑр пекех ӗҫлеме тытӑнчӗ: суранлисен тумтирӗсене хывтарчӗ, халь ҫеҫ лӑпланма пуҫланӑ Варукпа тата Маринепе пӗрле сурансене ҫуса ҫыхма тапратрӗ.

— Эх, иода ҫук!.. Астӑвӑр, тасарах ҫӑвӑр... Кипкисем таса пулччӑр! Халех тухтӑр патне ярас пулать! Калӑр кама та пулин!

— Юрать,—терӗ халь ҫеҫ тултан кӗнӗ Хӑмӑт Энтри,—хам ывӑла хушатӑп!

— Часрах!

Микуль ҫавӑнтах, сак ҫинче выртакан Тарас патӗнчен пӗр шит те уйрӑлмасӑр, ним тума пӗлмесӗр хыпкаланса, пӗрмай нӑшӑклатса, куҫӗсене ҫаннипе шӑлса тӑчӗ.

— Ан макӑр, герой, ан макӑр, ним хӑрамалли те ҫук,—лӑплантарчӗ ӑна Петрухин юлташ.

Чăнах та, питне сив шывпа çуса тасатса сурансене çыхсан, Тарас пĕр вăхăт шăппăн выртрĕ те—хуллен кăна куçĕсене уçрĕ. Волком секретарьне курни ăна тăруках тĕлĕнтерчĕ, анчах вал çавăнтах астуса илчĕ курăнать.

— Килтĕр-и?—ыйтрĕ вăл вăраххăн.

— Килтĕмĕр, Тарас... Вăхăтра çитрĕмĕр пулас.

— Никама та... вĕлермен-и?

— Çук. Ёлкĕреймен.

— Вĕсем... ăçта?

Тарас кам çинчен ыйтнине Петрухин юлташ тÿрех анланчĕ те, пуçĕпе килхушши еннелле сулчĕ.

— Пурте кунта, эпир киличчен тарса пĕтмен пулсан... Кĕтеççĕ,—терĕ вăл, Тарас çине пăхса. Кăштах шарламасăр ларна хыççăн, çапла хушса хучĕ:—Пĕтĕм халăха тытса тăма аван мар, эс кама-кама тытса юлмаллине каласа пар... Паллах, çапакансене çеç мар, вĕсен аллисене çĕклеттернисене те...

Тарас хăй асăрхама ĕлкĕрнисене йĕркипе каласа тухрĕ.

— Тата çав Мамун арăмне те хупас пулать, вăл ыр шуйттан пекех сикрĕ паян,—хушса хучĕ Варук, Тараспа Петрухин калаçăвне итлесе тăнăскер.

— Тĕрĕс, тĕрĕс,—çирĕплетрĕ Марине.

— Ну, эс вырт-ха халлӗхе, эпир ӗçе тытӑнатпӑр,—терӗ Петрухин юлташ, паянхи бандитла тискер ӗçе тӑвакансен ячӗсене çырса пӗтерсен.—Паян сирӗн ялти сывлӑша тӗппипех тасатса çитеретпӗр пуль ӗнтӗ.

— А эсир пӗлетӗр-и тата...—пуçларӗ Тарас, волком секретарьне Исай çухални çинчен калас шутпа, анчах килхушшинче тӑрук шавлама пуçлани илтӗнчӗ.

— Стой! Ăçта каятӑн?!—кашкӑрчӗ тахӑшӗ.

— Пăран унтан!

— Каланă сире—юрамасты!

— Назад!..

Петрухин юлташ чӳречерен пăхса илчӗ те, пиçиххийӗ çинчи кабурне тӳрлетсе—тулалла чупса тухрӗ.

— Мӗн унта?—ыйтрӗ Тарас хăй пуçӗ вӗçӗнче нăшăклатса тăракан Микульрен.

— Такамсем сапур урлă каçма тăчӗç...

— Хăтăласшăн пулас, сволочьсем...—мăкăртатса илчӗ Тарас. Унтан шăллӗ çине пахса, сасартăках амăшӗ çинчен аса илчӗ.

— Килте пултăн-и эс?

— Пулман,—терӗ Микуль.

— Апла пулсан, акă мӗн... Кунта сăмса юхтарса тăриччен, киле кайса кил-ха эс... Анне мӗнле унта...

— Чăнах кай,—терӗ Варук, Тараспа Микуль патнелле пырса.—Урнă йытăсем, сирӗн

патра та пулчĕç паçар... Аннӳне тем туман-и тата...

Микуль тухса чупрĕ. Пӳртре халь кутник çинче выртакан Назар тата Варук çеç юлчĕç. (Микиша çенĕкри вырăн çине хунă пулнă.) Назар хушшăн-хушшăн таранăн сывласа, йынăша-йынăша илчĕ, Варук пĕрехмай ун патне пыра-пыра, ăна канлĕрех вырнаçтарма тăрăшрĕ. Урам енчи чӳречесем витĕр урайне хĕвел çути ӳкрĕ, ку ĕнтĕ кăнтăрла çитнине пĕлтерчĕ. Чӳрече умĕнчи акаци тураттисем çинче салакайаксем хăйсен чĕвĕлти чĕлхипе калаçса сиккелеме тытăнчĕç. Тарасăн темшĕн вĕсем çине пăхас килсе карĕ, вăл пуçне çĕклеме тăчĕ, анчах ăшчик пăтранса килнипе— çĕклеймерĕ, пуçĕ хăй тĕллĕнех минтер çине каялла ӳкрĕ...

Кантăк çумĕнче таçтан килсе лекнĕ пыл хурчĕ нăйлатма тапратрĕ. Вăл Тараса тарăх-тармаллах йăлăхтарчĕ, унтан хурт сасси такам пĕр майлăн шăпăр каланă пек туйăнчĕ, кунпа пĕрлех пӳрт маччи темшĕн хускалчĕ, çавăрăнма тапратрĕ, юлашкинчен таçта хăямата кайса путрĕ...

— Тарас, Тарас... Мĕн эс? Вăран-ха...— илтрĕ вăл тĕлĕк витĕр такамăн çинçе сассине.

— Мĕн?— ыйтрĕ Тарас, куçĕсене уçса.

Ун умĕнче Варук тăрать иккен...

Тарас хăйне мĕн пулнине, хăй ăçта выртнине аса илчĕ те, шăмшакĕ ыратни çине пăхмасăрах, тăрса ларчĕ.

— Çынсем ăçта?—ыйтрĕ вăл, чӳречерен пăхса илсе.—Мĕн пулчĕ унтан кайран?

— Тытса хупрĕç,—терĕ Варук.

— Кама-кама?

— Микстурпа Шĕвĕрпуçа, Уртеме, Мамун арăмне тата темиçе çынна—вĕсене асăрхаймарăм... Ку, вулăсран килни, пӳртрен тухсанах, вĕсене ятпа чĕнсе пухрĕ... Халăх хушшинчен тухасшăн пулмарĕç вĕсем... Анчах та çынсем кăтартса пачĕç вĕсене...

— Камсем?

— Павăл пичче унта, Кулине...

— Хăюлăх çитрĕ пулать?

— Çапла пулас çав... Вара милицисем пурне те хурал пӳртне илсе кайса хупрĕç...

— Вулăсрисем ăçта халь?

— Çавсене ăсатсанах, вĕсем йыттипе йĕр йĕрлеме тухса карĕç. Çынсем те пит нумайăн карĕç вĕсемпе... Эп те каясшăнччĕ те, сире пăхакан çук тесе юлтăм...

— Ăçталла карĕç-ши?

— Çырмапа анса карĕç...

Тарас ура çине тăчĕ. Варук унăн куçĕсем хĕмленнине асăрхарĕ.

— Эс... каяс теместĕн пуль те?—ыйтрĕ вăл.

— Каяс пулать!

— Чипер калаҫ... Вăйсăр вĕт эс, ан кай... Тем пулĕ тата...—терĕ Варук, ун ҫине шелленĕн пахса.

— Нимĕн те пулмасть,—терĕ Тарас, кĕпе ҫухине тӳммелесе. Чӳрече витĕр пахрĕ те—урамра Варуксен лаши ҫӳренине курсан, хуллен кăна ыйтрĕ:

— Сирĕн лашăра утланса каям-и?

— Пултаратăн пулсан—кай ара... Анчах, каймасан авантарах пулатчĕ пуль...

Варук сассинче, чĕререн ыйтнисĕр пуҫне, калама ҫук пысăк юрату янраса тăчĕ. Тарас ăна уҫҫăнах сисрĕ, анчах—палăртмарĕ.

— Ан хара... Эс аҫупа Микиша лайăхрах пăх кунта.

Вăл килхушшине тухсан, хапхаран ăна хирĕҫ хашкана ернĕ Микуль чупса кĕчĕ.

— Пичче,—терĕ вăл кĕҫ-вĕҫ макăрса ярас пек.—Аннене амантнă, атя киле часрах!..

Тарас нимĕн те каламарĕ, Варуксен лашине тытса утланчĕ те, урам тăрăх анаталла сиккипе чуптарса анса карĕ...

XXVII

Петрухин юлташ Тараса „сирĕн ялти сывлăша тĕппипех тасатса ҫитеретпĕр“ тесе ахальтен каламан. Юлашки икĕ эрне хушшинче вулăсри бандитла элементсен ушкă-

нĕсене икĕ çĕрте хупăрласа тытма май килнĕ,—уголовнăй розыск сотрудникĕсен аллине таврари ялçыннисене куллен хăратса пурăннă шултăра „çăрттансемех“ лекнĕ. Анчах та вĕсен хушшинче Махорка пулман. Петрухин юлташа Махорка кирлĕ пулна: вăл, тĕрлĕ майсемпе йĕрлесе,—хайĕн йăмăкне Махорка персе пăрахнине чухлана, çавăнпа та ку бандита епле пулсан та хам алăпах тытатăп тесе сăмах пана. Ăçта та пулин вăра-хурахсем алхасни çинчен хыпар илтсенех—Петрухин юлташ унта хăй кайнă. Çӳлте тăракан органсем кулакла бандитсен юлашкийĕсемпе çине тăрсах кĕрешме хушнине пурнăçласси Петрухин юлташшăн хайĕн интересĕсемпе çыхăнса пынă.

... Паян ирпе Тарас çыруне илсен те, вăл нумай шухăшласа тăмарĕ. Угрозыск начальникĕпе—типшĕм питлĕ украинец Челомбитько юлташпа темиçе сăмах калассанах, вĕсем икĕ милиционер илчĕç те, Энтриялне тухса карĕç. Çул çинче Петрухин юлташ Челомбитькона хайĕн шухăшĕсене каласа пачĕ.

— Махорка яланах çак таврара çӳренĕ... Эп пĕлнĕ юлашки сведенисем тăрах, унăн Энтриялĕнче темле тăван пур. Унпа çыхăннах вăл. Çитменнине, пĕр виçĕ эрне каялла унта Махоркăн пĕр çыннине тытнăччĕ, анчах та вĕсем ку „чĕлхене“ пит хăвăрт тирпей-

лесе хуна. Ман шутпа, кĕçĕрхи ĕç те Махоркасар пулман... Эс мĕн тейĕн, э?

Украинец, сăмах-юмаха питех ваклама юратманскер, ăна хирĕç нимех те каламарĕ, чĕркуççисем хушшине лартнă йыттине пуçĕнчен ачашласа илчĕ çеç.

— Н-да... Це дило треба разжуваты...— терĕ вал пĕр çур çухрăм пек кайсан тин.— Побачимо, як вин будэ. Пошукаемо...

Петрухин юлташ Энтриялĕ патнелле çывхарнаçемĕн ытларах пăлханса пычĕ. Унăн пуçĕ пĕр чарăнмасăр ĕçлерĕ, вăл бандитсене тытмалли тĕрлĕрен тĕрлĕ меслетсем çинчен шухăшларĕ...

„Вăхăт ĕнтĕ, вăхăт!.. Яланлăхах, ĕмĕр тапранаймиех кăклас пулать вăл хура юнсене... Эпир калама çук чаплă та пысăк ĕçе тытăнтăмăр... Пĕтĕм пурнăçа тĕпрен çĕнетсе юсама тапрататпăр, мĕнпур ĕççыннисен телейĕшĕн... А вĕсем—тискер çĕленсем пек—сисмен çĕртен пырса сăхаççĕ пире, кашни утăмрах такăнтарасшăн, пирĕн ал-урана çыхасшăн... Пĕлетпĕр эпир вĕсен ĕмĕчĕсене, пит лайăх чухлатпăр. Анчах та, çук—пулаймĕ..."

— Що такэ?—ыйтрĕ украинец, Петрухин юлташ темскер мăкăртатнине илтсе.

— Нимех те мар... — терĕ ку.—План тăватăп.

— А ну, який вин?

Челомбитько юлташ та ним шухăшламасăр пыман. Вал хăйĕн практикинче тĕл пулнă ĕçсене аса илнĕ. Революци пулнăранпах розыск органĕсенче ĕçленипе, унăн пур тĕрлĕ бандитсемпе кĕрешес тĕлĕшпе пысăк опыт пухăннă, халь вăл паянхи преступленин çăмхине епле майпа авантарах сӳтсе, вĕçне тупассине ăсĕнче виçсе пычĕ. Петрухин юлташăн планне итлесен, вăл та хăйĕн шухăшĕсене каласа пачĕ. Калаçса пынă май —вĕсем Энтрияльне пырса çитнине сиссе те юлаймарĕç.

— Пире эсĕ тӳрех леш çаратнă кĕлет патне илсе кай, шăллăм,—терĕ Петрухин юлташ милиционерсенчен пĕр шит те юлмасăр пыракан Микуле.

— Акă вăл, кунтах, икĕ кил урлă кăна,— аллинчи хулăпа кăтартрĕ Микуль.

— Атя! Хăвăртрах!—ямшăка çурăмĕнчен пӳрнипе тĕртрĕ волком секретарĕ.—Илтетĕн-и, епле шавлаççĕ... Чорт пĕлет!..

Тепĕр минутран вĕсем Назар хапхи умне ырса чарăнчĕç. Ку истори пуçламĕшĕнчен вĕçне çитичченех кулаксен провокацийĕ пулнине пĕлнипе—активистсене çакăн пек çĕмĕрсе тăкнинчен те тĕлĕнмерĕç вĕсем. Пĕр-пĕрин çине хулпуççисем урлă пăхса илсе—сăмахсарах ăнланчĕç.

Вара хăйсем иккĕшĕ тунă плана пурнăçлама тытăнчĕç.

Суранланнисене майласан, Тарас кăтартса пана çынсене арестлесен („ан тив, вĕсем хушшинче айăпсăррисем те пулччăр, вара палăртатпăр", терĕ Петрухин юлташ),—Челомбитько хăйĕн йыттине йĕр шыраттарма пуçларĕ.

— Шукай! Шукай,[1] Альма!..

Альма—питĕ опытлă ищейка пулнă, ăна пула Челомбитько ниепле тытмалла мар пек туйăнна преступниксенех йĕрлесе тупнă. Ахальтен мар вăл йытта такамсем темиçе хут та вĕлерме тăнă,—наркăмăшпа йĕплĕ çăкăр та парса пăхнă, пĕрре пăшалпа персе те суранлатнă. Унăн хуçи паян та вăл йыта пысăк ĕç тăвасса шаннă.

... Кĕлет патĕнче шăршласа чупкаласан, Альма пĕр выранта чарăнса нăйкăшма тапратрĕ, малти урисемпе çĕре чавса илчĕ.

— Стой, нельзя!—кăшкăрчĕ ун çине Челомбитько. Унтан йăпăр-япăр кăкăрĕ çинчи кĕсъинчен çавракa кантăк кăларчĕ те, йытă чавма тăнă вырăна пăхса упаленме тытăнчĕ. Тĕлĕннĕ халăх—сасартăк чĕлхесĕр пулнă пекех—унран темиçе чалăшра ним чĕнмесĕр, шăппăн сывласа пăхса тăчĕ.

---

[1] Шукай—шыра (украинла).

— Юн, — терӗ Челомбитько Петрухин юлташа.

Йыта аналалла туртӑнма пуҫларӗ.

— Шукай!—терӗ те ӑна хуҫи каллех, хӑй ун хыҫҫӑн чупнӑ пекех утса карӗ. Юпа пек тӑнӑ халӑх та хускалчӗ, шавлама тапратрӗ.

— Ан шавлӑр! Ҫывӑха ан килӗр!—кӑшкӑрчӗ халӑх еннелле Петрухин юлташ, Челомбитькопа юнашар утса. Вӑл хытӑ пӑлханса карӗ халь: куҫӗсем темле пит хӑвӑрт ҫаврӑнкаларӗҫ, ҫамки ҫине шултра тар пӗрчисем тапса тухрӗҫ, сылтӑм аллипе тек-текех кабурне тыта-тыта тӳрлетрӗ. Пӑлханма сӑлтавӗ те пулчӗ ҫав: Альма преступниксен йӗрне тупни уҫҫӑнах куранчӗ... Анчах та— вӗҫне ҫитиччене илсе пырӗ-ши вӑл?

Акӑ, Альма ҫырма патнелле чупса анса, Карас кӳлли патнелле чупрӗ, унтан сӗвек сӑрт ҫинелле хӑпарчӗ, ванчӑк ҫатан карта урлӑ сиксе каҫса, ыраш ӑшнелле кӗрсе карӗ. Ансӑр йӑран тӑрӑх пӗр ана пӗвӗ пек кайсан —тӑрук сылтӑмалла пӑрӑнса, анасен пуҫӗпе каллех аналалла, Юрпаш шывӗ еннелле ыткӑнчӗ...

Янкӑр уяр тӳпери хӗвел ним хӗрхенмесӗр пӗҫертрӗ, таҫта ҫӳлте, ӑшӑпа тулли сывлӑшра тӑрисем каҫса кайсах юрларӗҫ, ыраш ӑшӗнче шӑрчӑксем чӗриклетни илтӗнчӗ...

Челомбитькопа Петрухин юлташсем йыта хыççан аран ёлкёрсе пычёç. Вал çаплах малалла туртăнчĕ. Хыçалтан пыракан халах та юлмарĕ вĕсенчен. Чан малтан—йытăран пĕрик чалăшра çеç Павăл пичче, Хăмат Энтри, Кулинепе Марине, комсомолецсем утрĕç, вĕсем хыççан—Назар килхушшинче пулнă пĕтĕм халах,—ватти-вĕтти мĕнĕпех... Вĕсем пурте кĕç-вĕçех пит те пысăк, тĕлĕнмелле ĕç пуласса кĕтрĕç, чăн-чăн вăрăсем—выçă çынсен юлашки çăкăр татăкне туртса илекенсем тупăнасса шанчĕç... Шанчĕç те—çав хушăрах ĕненмерĕç те... Сасартăк, ку таранччен лупашкалла йăран тăрăх пынă Альма сулахаялла пăрăнса, анасем урлă—тӳрĕрен тӳрĕ—Качака варĕ пуçнелле чупса карĕ. Хушăран вал йăпăртлăх чарăнса тăчĕ, пĕрик хут вĕрсе илчĕ, унтан каллех чупрĕ. Йытă кун пек хăтланни çынсене тата ытларах тĕлĕнтерсе пăлхатрĕ,—вĕсем хытăран хытă малаллах чупрĕç.

Альма, ыраш хушшинчен ухă йĕппи пек сиксе тухса, Качака варĕ хĕрне çитсе тăчĕ те, тӳрех хаяррăн вĕрме тапратрĕ. Петрухин юлташпа Челомбитько пĕрре пĕр-пĕрин çине, тепре çырма тĕпнелле пăхса илчĕç. Иккĕшĕ те вĕриленсе çитрĕç вĕсем, йывăррăн хашкаса сывларĕç, пичĕсем тăрăх шултра тар юхса тăчĕ...

— Треба пошукаты! — терĕ те украинец, вĕтĕ çÿçе тĕмисем ÿсекен çырма тĕпне, унтан çырхупаххисемпе витĕннĕ чăнкă çыран-сене куçĕсемпе сăнама тытăнчĕ. Альма вăл хушăра чарăнма пĕлмесĕр, çаплах вĕрчĕ. Çур минут та иртмерĕ пуль—Челомбитько пĕр вырăнта çыранти хупахсем лутăрканнине асăрхарĕ те, ним шухăшласа тăмасăрах—аялалла сикрĕ. Альма йынăша-йынăша ун хыççăн анса карĕ. Çыран хĕрне çитсе тăнă çынсем: „ах! айтурух! пĕтрĕ ку!"—теме анчах ĕлкĕрчĕç—украинецпа йытă çырма тĕпĕнчи çÿçе тĕмисем ăшĕнче çухалчĕç. Тепĕр самантрах аялтан, йытă вĕрнипе пĕрле, хыттăн кăшкăрни илтĕнчĕ:

— Петрухин! Сюда-а!..

Çулте тăракансем ăнланчĕç: украинец темскер тупнă унта. Малтан Петрухин юлташ, ун хыççăн ыттисем те çырманалла пăрçа пек тăкăнчĕç. Вĕсем çырма тĕпне çитиччен—Челомбитько çÿçе тĕмисем хушшинчи лупашкаран темле этем кĕлеткине çĕклесе тухса курăк çине хучĕ те, унан пуçĕ çине тăхăнтарнă миххе салтса хывма тытăнчĕ.

Михĕпе хупласа çырмана ывăтнă çын—Исай пулнă. Унăн сăн-пичĕ кăвакарса çĕр тĕслĕ пулсах ларнă, куçĕсем хупаннă,—чăнчăн вилнĕ çын пекех...

Çынсен кăкрисенчен пĕр харăс хăрушă сас пăчăртанса тухрĕ:

— А-ахх!..

— Тур çырлахтăрах! Вĕлернĕ!..

— Исая!

— Эх, мĕскĕн...

— Кам-ши? Кам тискерĕ-ши?

— Аçа çапасчĕ...

— Куртăр-и ĕнтĕ кам айăплине?—хулăм сасăпа кăшкăрса ячĕ халăх çине Хăмăт Энтри, пĕтĕм кĕлеткипе чĕтренсе илсе.—Советсем тунă-и çакна? Комсомолсем-и? Эх, çынсем мар эсир...

Вăл каласа та пĕтерейменрĕ — халăх хушшинче пĕр хĕрарăм калама çук хыттăн, ăнран тухса кайнă пек:

— А-ай!—тесе кăшкăрса ячĕ...

Куна Марине кăшкăрнă; хăйĕн савнийĕ вилнĕ пек выртнине курсассăн, хĕр чĕрийĕ тӳсеймен; унăн ăспуçĕ пăтраннă пек пулса кайнă... Вăл пĕр утăм ярса пусрĕ те, Исай кĕлетки патне ӳксе, ăна хулпуççинчен ыталаса илсе, пĕтĕм халăх илтмелле, ăнтăхса кайса, пĕтĕм ӳт-пĕвĕпе чĕтренсе макăрма тапратрĕ:

— Вĕлернĕ-ĕ!.. Вĕлернĕ сана... Пире курайман çынсем вĕлернĕ. Чунăм!.. Мĕн тăвас халь ман, кама ӳпкелес...

Татах та тӗрлӗрен тӗрлӗ ачаш сӑмахсем каласа йӗчӗ вӑл, хӑйӗн таса ҫамрӑк чӗринче мӗн пухӑннине каласа пачӗ,—унтан ҫавӑнтах ӑнран карӗ... Пӑхса тӑракан ҫынсенчен никам та пӗр сасӑ кӑларма хӑймарӗ,—ҫырмара хӑрушӑ шӑплӑх пулса тӑчӗ... Хыҫалта темиҫе хӗрарӑм нӑшӑклатса илчӗҫ... Пурнӑҫра темӗн тӗрлӗ хӑрушлӑх та курнӑ Челомбитько пулса—вӑл та тӳсеймерӗ, ҫамрӑк хӗр асапланнине кура, унӑн пысӑк кӑвак куҫӗсем шывланчӗҫ.

— Обморок,—терӗ вӑл Петрухин юлташа.. —До дому надо...

Хӑй ҫавӑнтах Исай патне чӗркуҫленсе, унӑн юн тымарне тытрӗ. Унтан пуҫне кӑкри ҫине хурса—чӗри тапнине итлесе пӑхрӗ.

— Сывлать. Халех тухтӑр кирлӗ...

— Тухтӑр патне янӑ, — терӗ Петрухин юлташ.

XXVIII

Хурал пӳртне хупса лартнӑ Лява Уртемӗпе Мамун арӑмӗ, Микстур Михалипеле Шӗвӗрпуҫ ӗҫ кун пек ҫавӑрӑнса килессине ниепле те кӗтменччӗ. Пӗр сехет каялла кӑна хӗрсе кайнӑ автансем пек сиккеленӗскерсем, тӑруках шӑпланчӗҫ вӗсем, хастарлӑхӗ таҫта хӑямата кайса кӗчӗ. Пурин те ӑшчиккисем вӑркама тытӑнчӗҫ, вӗсем палӑрмаллах

палханчĕç, пурте харпăр тĕллĕн шухăша карĕç...

Пуринчен ытла Микстур пăлханчĕ. Пурнăçра яланах хăравçă пулнăскер, ĕнерпе паян Лява Уртемĕн сăмахĕсене суккăр çын пек ĕненнипе çеç хавхаланнăскер, халь тĕксĕм хурал пӳрчĕн алăкне тул енчен шанчăклă çăрапа питĕрнине илтсен, кăшт çеç макăрса ямарĕ. Малти кĕтесселле иртрĕ те — чĕлĕм чĕркесе, çăра тĕтĕме çăтма тытăнчĕ. Пӳртре куçа çиекен аван мар йӳçек шăрш кĕчĕ, темле навус шăнисем нăйлатрĕç...

— Тĕрме пулчĕ-çке ку, Уртем пичче, — терĕ Микстур ӳкнĕ сасăпа, чылай вăхăт ним чĕнмесĕр ларнă хыççăн.

— Тĕрме çав! Эс мĕн — сана советсем пуçран ачашласа тăрĕç, терĕн-и?—татса хучĕ Уртем сиввĕн.

— Мĕнле-ха апла... Эс ним те пулмасть терĕн-çке...

— Мĕн пултăр? Айăпсăр çынна мĕн тучăр?—терĕ Мамун арăмĕ, „айăпсăр" сăмаха юриех палăртса. Хăй çавăнтах урай варне тăсăлса выртнă Пакарта Çеменĕпе Автан Упрамĕ çине пăхса илчĕ. Кусем иккĕшĕ те нимĕн те пĕлмен, вĕсем—ахаль чух та çапăçма юратаканскерсем—паян активистсене чăнласах айăплă пуль тесе хĕненĕ, камсемпе ларнине те чухламан...

— Вĕсен пире виноват тума ниепле право та çук, эпир анчах мар, пĕтĕм халăх хĕнерĕ...—мăкăртатса илчĕ Шĕвĕрпуç, Микстуртан чĕлĕм тĕпне илсе хыпса.—Раз вăрă —значит вăрă, и ĕçĕ те çав кăна!

— Çапах та, айăпламах тапратсан, мĕн тăвăпăр-ха эпир?—Уртем патнерех пырса ыйтрĕ Микстур.

— Сĕлекӳне ан юхтар ĕнтĕ!—тăрук кăшкарса пăрахрĕ лешĕ, Микстур çине шур куçĕсемпе пăхса.—Мĕн... чĕчĕ ачи пек! Эс ним те курман, илтмен, ним те пĕлместĕн... Ăнлантăн-и? Миçе хут каламалла сана?!

— А... а... а тупсан тата?—мăкăртатса илчĕ куна хирĕç Микстур, асăрханасси-мĕнне манса кайса.

Ку ĕнтĕ ытлашши пулчĕ.

— Мĕн тупсан?—кăшкăрса пăрахрĕ те Уртем, ответ кĕтсе таракан Микстура сасартăк пĕтĕм вăйпа çупса ячĕ. Микстурăн питçăмартийĕ вут пекех пĕçерсе карĕ, вал ăна ывçипе хупларĕ.

— Мĕншĕн ку?..

— Çавăншăн! Мĕн кирлĕ мара лăркатăн? Тепре çăварна уçсан, эп сана çакăнтах пăвса пăрахатăп!

— Чĕлхене ăна шăлпа çыртма пĕлес пулать!—хушса хучĕ Мамун арăмĕ, ĕç малалла кун пекех пырсассăн, Микстур тем те пĕр

каласран хăраса.—Вăрăм чĕлхе çынна ыр тумасть!

— Эп... эп нимĕн те каламарăм вĕт, ма çапрĕ вăл мана?—мăкăртатса илчĕ Микстур, юнпа сурса.—Пăх-ха, юн тухиччен çапрĕ!..

— Татах палкасан—чунна кăларатăп,—тепĕр хут юнарĕ Уртем.

Урайĕнчи Пакарта Çеменĕпе Автан Упрамĕ, пуçĕсене çĕклесе, вĕсем çине ним ăнланмасăр пăхса выртрĕç... Çав вăхăтрах пӳртри сасăсене илтнĕ милиционер чӳрече тĕлĕнче чаранса кантăкран шаккарĕ.

— Шăп ларăр! Шавлама юрамасть!

— Çук, эпир шавламастпăр, шăпах ларатпăр, юлташ начальник,—терĕ ăна хирĕç Шĕвĕрпуç, кантăк витĕр милиционер çине айăпа кĕнĕ йытă пек пăхса.

— То-тă!

Пӳртре каллех шăп пулчĕ, шăнасем нăйлатса вĕçсе çӳрени çеç илтĕнчĕ. Лява Уртемĕ алăк патĕнчи сак çине месерле выртрĕ те, ним тĕлсĕр хура маччана пăхма тытăнчĕ. Унăн пуçĕнче тăхлан пек йывăр шухăшсем çавранчĕç.

„Йытă илсе килчĕç... Неушлĕ тупĕ вăл? Армана кайса пăхма пултараймаççĕ вĕсем... Никамăн та ăс çитес çук,—арман икĕ çул ĕçлемест ĕнтĕ... Махорка унтах выртать-ши? Тарсан, аван пулатчĕ те... Ну, вăл парăнас

çук-ха. Леш сарă туталли... Исай вилмелли-пех вилчĕ-ши? Ăна çеç мар, ыттисене те тирпейлесе хумаллаччĕ. Шел, ĕлкĕреймерĕмĕр... Мĕн хăтланаççĕ-ши халĕ? Йытапа йĕрлеççĕ пулĕ-ха... Чорт пĕлет... Ку ухмах Микстурне пустуй çапрăм. Пĕр те пĕр темскер персе ярсан—пĕтерчĕ вара. Ытлашши вĕрилентĕм... Вăл, тăмпуç, пире малашне те кирлĕ пулать-ха. Йăпатас пулать...“

Сехете яхăн тĕрлĕ шухăшсемпе пăтрашса выртрĕ Уртем. Урайĕнчи Пакарта Çеменĕпе Автан Упрамĕ харлаттарма пуçларĕç. Мамун арăмĕ те, пуçне турăшсем айне хурса, çывăрса кайнă иккен, Шĕвĕрпуç та тĕлĕрсе кайнă, пĕр Микстур çеç чӳрече янахĕ çине чавсаланса, чикаркка хыççăн чикаркка йăсăрлантарса ларнă.

Вăл та халь малалла мĕн пуласси çинчен шухăшланă... Пĕр енчен, ăна Уртем çупса яни хытă кӳрентернĕ, пĕр вăхăтра вăл урамри милиционера чĕнсе илсе—ĕнертенпе мĕнмĕн пулса иртнине пĕтĕмпех каласа парас патне çитрĕ.—„Мĕн тивĕçпе çапрĕ вăл мана? Хăй темĕн тĕрлĕ илĕртрĕ те, халь хĕнеме пуçларĕ! Мăшкăллать манран!“ Анчах та темиçе самантранах пусăрăнчĕ.—„Апла тусан, хам та пĕтетĕп...Как-нибудь хăтăлас пулать...“

Лява Уртемĕ ун çумне шăппăн кăна пырса ларчĕ те хулпуççинчен тĕкрĕ.

— Туртмалли пур-и сан?

Вăл чĕлĕм туртманнине пĕлсе, Микстур ун çине тĕлĕнерех пăхса илчĕ, анчах та кĕсъинчен чăвашла евангели листипе пĕр чĕптĕм килти табак кăларса пачĕ.

— Ăш çунать,—терĕ Уртем. Чĕлĕм чĕркесе чĕртсен, питне Микстур хăлхи патне илсе пырса, васкавлăн пăшăлтатса калама тытăнчĕ.—Эс каçар мана, Михали... Ăнсăртран пулчĕ ку, сана кўрентерес тесе мар. Хăвах анланатăн: пирĕн халь пĕр-пĕринпе харкашма мар—пĕрне пĕри пулăшса пырас пулать. Унсăрăн пĕтереççĕ пире... Мана та, сана та... Турра асăнса калатăп: çакăнтан хăтăлса юлсан, эп сана улпут пекех тумлантаратăп, сан пек капăр çўрекен каччă та пулмĕ... Хĕл каçнă пăру пур—ăна та парăп... Мĕн кирлĕ—çавна ил... Тулькиш эс çирĕп пул, халăх умĕнче хавна тыткалама пĕл... Ăнланатăн-и? Маншăн çеç мар вĕт, хăвăншăн та вăл...

Микстур унăн сăмахĕсене чăнласах ĕненчĕ.

— Ан шиклен, Уртем пичче, эп саншăн шанчăклă çын... Кутăн çаксан та, манран вĕсем пĕр сăмах та пĕлес çук!

Урамри милиционер каллех чўрече тĕлне пырса тăчĕ. Пўртрисем шăп пулчĕç.

XXIX

... Исая çўçе тураттисенчен тунă носилка çине хурса яла ăсатрĕç. Пуçне шывпа йĕпет-

се, питне ҫуса, куҫне уҫса ана кӗнӗ Маринене те Кулинепе икӗ хӗрача киле ҫавӑтса карӗҫ. Челомбитькопа Петрухин юлташ, вӗсене ӑсатсан, чӑн малтан Йсайӑн пуҫӗ ҫинчен хывса илнӗ миххе пур енчен пахса тухрӗҫ. Миххи икӗ ҫӗртен ҫӗтелнӗ пулин те, ҫирӗп лапрашки пиртен ҫӗленӗскер пулна, унӑн пӗр енче тахҫан тикӗтпе ҫырнӑ икӗ саспалли: „Л" тата „А" кашт ҫеҫ паларса тӑнӑ.

— Це гарно!—куҫӗсене ялкаштарса илчӗ Челомбитько.—Це же карты в руки!

Петрухин юлташ пуҫӗпе ҫеҫ сулса илчӗ.

Унтан вӗсем ҫырана улӑхса, паҫӑр сикнӗ вырӑна тухрӗҫ. Хыҫҫӑн пыракан ҫынсем те вӗсенчен юлмарӗҫ.

— Кунтан бандитсем хӑш еннелле кайма пултарнӑ?

Ҫак ыйту ҫине ответ тупма тӑрӑшса, вӗсем ҫырма хӗррипе анаталла, Юрпаш шывӗ еннелле утрӗҫ. Альма каллех пӑлханма пуҫларӗ, йӗр ҫухалнипе вӑл тек-текех йӑнӑшрӗ, ыраш ӑшнелле те кӗрсе пӑхрӗ, ҫырманалла та туртӑнчӗ... Челомбитько ӑна пӗрмай лӑплантарса, хуллен кӑна: „Шукай, Альма, шукай..." тесе пычӗ. Пӗр ҫирӗм-вӑтӑр чалӑш пек кайсан, вӗсем пӳрт лаптӑкӗ пысӑкӗш лупашкана анчӗҫ. Альма кунта тата хытӑрах пӑлханса чупкалама тытӑнчӗ. Петрухин юлташ пӗр вырӑнта курӑк лутӑрканнине асӑр-

харě. Челомбитько çавăнтах чěркуçленсе ларса, курăк ăшěнче темскер шырама тытăнчě...

Халăх каллех, çăвара шыв сыпнă пек пулса, пахса тăчě ун çине...

— Курили, холеры!—терě Челомбитько, курăк ăшěнчен икě çунăк спичка тата пěр чикаркка чěркемелěх хут татăкě тупса кăларса.—Во! Нам и це пригодится... А ну, Альма, пошукаемо еще трошки!

Унăн куçěсем уйрăмăнах савăнăçлăн çутăлса илчěç,—украинец каллех преступниксен йěрě çине ӳкнине Петрухин юлташ сăмахсăрах анланчě. Вăл çеç те мар, куна ыттисем те сисрěç. Çырма хěррипе пěр çур ана пěвě пек чупса ансан—Петрухин юлташан чавсинчен Хăмăт Энтри çитсе тытрě.

— Мěнле-ши, юлташ, тупăпăр-ши?

— Тупăпăр!—илтěнче ответ.

— Мěн терě вăл?—ыйтрě Энтрипе танлашнă Павăл пичче.

— Тупатпăр, тет...

... Ялăн анатри хапхинчен çав вăхăтра Тарас юланутпа чуптарса тухрě. Килěнче суранлатнă амăшне чипер вырнаçтарса, ăна пăхмашкан Павăл пиччěш арăмне—Марфа инкене хушса хăварсан, вăл часрах йытăпа йěрлекенсене тупас тесе тухнă. Унăн хăйěн те пěтěм шăмшакě ыратнă, хушшăн-хушшăн

ăшĕ пăтранса, пуçĕ çаврăнса килнĕ,—анчах та епле пулсан та тăшмансене тупса тытас кăмăл—ăна халь ним тусан та килте лартма пултарайман... Ытла мăшкăлларĕ вĕт тăшман, ытла та тӳсме çук ирсĕр ĕç туса хучĕ—ăçтан каçаран ăна? Тем пулсан та, тăшман тем пек чееленсен те—ăна тупса тĕппипех кăклас пулать! Тымарĕ мар,—шăрши те ан юлтăр, ан варлатăр вăл пирĕн сывлаша,—ĕçлеме çеç мар, сывлама та çăмăл пултăр! Курăпăр—кам çиеле тухĕ!

Хапхаран тухсанах, Тарас лашана сулахаялла, Лява таврашĕсен кивĕ шыв арманĕ патнелле каякан çулпа тытрĕ. Лаша сиккипе ыткăнчĕ, çаран çинче ӳсекен сарă, хĕрлĕ, кăвак чечексем вĕлтлетсе кăна юлаççĕ.

Хурама кукринелле пăрăнсан, Тарас хăйне хирĕç икĕ арçын ача мĕнпур вăйран чупса пынине курчĕ.

— Çаксенчен ыйтас-ха, йĕрлекенсене курман-и вĕсем,—шухăш вĕçрĕ Тарасăн. Анчах та ачасемпе танлашсан, вĕсем хăйсемех кăшкăрса ячĕç:

— Тарас пичче! Тарас пичче!

— Мĕн?—ыйтрĕ Тарас, хĕрсе кайнă лашана аран чарса тăратса.

— Мĕн çав... Мĕн çав... çавăнта, армантa...—сывлăш çавăраймасăр, ăнтăха-ăнтăха, аллипе арман еннелле кăтартрĕ пĕр ачи.

— Таркăн куртăмăр!—персе ячĕ тепри.

— Мĕнле таркăн?!—чĕри кăртах турĕ Тарасăн. Ачасен кăвакарса кайнă сăнĕсемпе сиксе тухас пекех чарăлса кайнă куçĕсене курсан, вăл ку ачасем чăнах та темскертен хăранине ăнланчĕ.—Мĕнле таркан, ăçта?!—татах ыйтрĕ вăл, лашине пĕр вырăнта ташлаттарса.

— Арманта!—хашкаса сас кăларчĕ малтан калама пуçланă ачи.—Эпир Митюкпа Наснартан кукамайсем панчен тавранаттăмăр та, арман пĕви пуçне пулă тытма антăмăр... Чулсем айĕнче йăмпăлтак пулă нумай, алăпа тытма пулать...

— Пĕлетĕп, пĕлетĕп, эс кама курни çинчен кала! Йĕркипе кала!

— Калатăп-иç... Пулă тытрамăр-тытрамăр та, киле килес терĕмĕр. Арман кĕлечĕ патне хăпартамăр та—кайăк чĕпписем чĕриклеттине илтрĕмĕр. Митюкпа иксĕмĕр те çӳлелле пăхрăмăр...

— Вара мĕн?—васкатрĕ Тарас.

— Пăхрăм та, кĕлет пуçĕнчи шăтăкран... хай çӳлте, мачча патĕнче, чавка шăтăкĕ тăваççĕ вĕт... çав шăтăкран тĕтĕм тухнине куртăм... Митюка „пăх-ха!“ тесе айăкĕнчен тĕкрĕм çс... унччен те пулмарĕ, çав шăтăкра хура уссиллĕ çын сăнĕ курăнчĕ. Курăнчĕ те самантранах пытанчĕ... Чĕлĕм туртрĕ пул-

малла... Митюка эпĕ: ку çын никам та мар— таркан, терĕм те, часрах кунталла чупрăмăр...

— Вăл хăй сире курчĕ-и?—ыйтрĕ Тарас, ниçта кайса кĕрейми палханса.

— Пĕлместĕп... Курайманарĕ пуль, эпир тÿрех тартăмăр.

— А эсир ку таврара çынсем нумаййан çÿренине курмарăр-и?

— Мĕнле çынсем?

— Хамăр ялсем те, ют çынсем те... йытăпа.

— Çук, курман,—пуçĕсемпе сулчĕç ачасем.

— Ну, юрать эппин!..

Тарас урăх нимĕн те каламарĕ, лашана чĕлпĕртен карт! туртрĕ те, ик урипе ик енчен харăс тапса, çул тăрăх малалла тапăртаттарчĕ,—тусан çеç мăкăрланса юлчĕ ун хыçĕнчен. Ачасем ун çине тĕлĕнсе кăна пăхса юлчĕç...

Арман патне çитесси пĕр çĕр чалăш пек юлсан, Тарас сулахай енчен улăхалла, ыраш хушшипе 50—60 çынлă ушкан кĕпĕрленсе аннине курчĕ. „Çавсем!“—шухăшларĕ те вăл, лашине çул çинчен пăрса, ыраш урлă тÿрех вĕсем çинелле тытрĕ. Пĕр-ик минутран çитсе те тухрĕ вĕсем патне.

— Чимĕр-ха!—лаша çинчен сиксе анчĕ вăл.

Хирĕç анакан халăх тăпах чарăнчĕ. Петрухин юлташпа Челомбитько ун патнелле чупса пычĕ...

— Мĕскер?
— Мĕн тата?
— Пĕр сăмах пур.

Ытти çынсенчен темиçе утам аяккалла кайса тăрса, Тарас вĕсене ачасенчен халь çеç пĕлнĕ хыпара васкавлăн каласа пачĕ.

— Унтанпа пĕр çирĕм минут кăна иртнĕ, унтан ытла мар. Тен, вал халь те унтах-ха, каç пуласса кĕтет пулĕ...

— Пит аван! Ку питĕ аван!..—чышкисене чамартарĕ Петрухин юлташ.—Эппин пире Альма тĕрĕс илсе килнĕ.

— Зараз треба окружить!—терĕ Челомбитько, Юрпаш хĕрринче курăнакан арман çурчĕсем çине пăхса.—С флангов и с тылу... А мы з Альмой побежимо прямо, в лоб!.. Нэ спасеться!

Ку шухăшпа Петрухин юлташ та килĕшрĕ.

— Тĕрĕс! Пур енчен те çавăрса илес, эпир ăна чĕррĕн тытатпăр!

Çавăнтах хăвăрттăн, вăхăта пĕр минут та çухатмасăр, вăл кун çинчен халăха пĕлтерчĕ те, командовать тума тытăнчĕ.

— Эсĕ çирĕм çынпа сулахай енчен, ав çав çырма хĕррипе çаврăнса пыр,—хушрĕ вăл Хăмăт Энтрине.—Эсĕ çирĕм çынпа сылтăмран, ав çав йывăççем патĕнчен çавăрса ил,—кăтартрĕ Павăл пиччене.—Тарас, эс халех леш енчи сăрт çине кайса тăр, наблюдатель

пул. Хăвпа пĕрле пĕр икĕ ача илсе кай. Эпир кунтан тӳррĕн пырăпăр... Ăнсартран пире курсан—вăл леш еннелле çеç тарма пултарать, вара эпир ун хыççăн йыта яратпăр... Ăнлантăр-и?

— Ăнлантăмăр!—илтĕнчĕ ответ.

— Вĕçтерĕр!

Халах чупрĕ... Пĕрисем пĕр еннелле, теприсем тепĕр еннелле. Çак самантра хирти çынсен пурин те пĕр шухăш, пĕр кăмăл пулчĕ: епле пулсан та, тытасчĕ ку бандитсене! Паçар ирхине Варуксен килхушшинче нумайĕшĕ иккĕленчĕç, кĕçĕрхи ирсĕр ĕçе чанах та совет членĕсемпе комсомолецсем хайсем туна пулĕ, тесе шутларĕç, анчах та халĕ, Качака варĕ тĕпĕнче Исай вилнĕ пек выртнине курсан, шухăшĕсем пачах улшăнчĕç, халь ĕнтĕ кашниех ку ĕçе бандитсемпе вĕсен майлисем тунине ăнланса, вĕсене пĕр çын юлмиччен тытса лапчăтас ĕмĕтпе çунчĕç.

Тарас, лаши çине утланса, халăхран уйрăлчĕ те, Петрухин юлташ хушнă пек, Юрпаш леш енчи сăрт патнелле ыткăнчĕ. Арман патĕнчен куранмалла ан пултар тесе, унтан чылай тăварахра тăракан ушкăн йамрасем хыçĕпе пăрăнса каçрĕ. Ун хыççăн икĕ çамрак каччă каçрĕç.

... Юрпаш урлă каçса, сăрт çине çурри таран хăпарсан, Тарас хашкама ернĕ лашине

самантлăха чарса тăратса, улăхалла пăхрĕ. Армантан анатарах та, тăварах та, арман патнелле пыракан çулпа та тарăн курăк ăшĕнче, лупашкапа тĕмескесем хыçĕнче пытана-пытана, çынсем шуса пыраççĕ иккен.

— Фронтри пекех... Наступлени,—шухăшларĕ те Тарас, тавралăха тата лайăхрах курмалла вырăн йышăнас шутпа, лашине хускатрĕ.

Пĕр виçĕ минут иртрĕ...

Унтан сасартăках сулахай енче, Хамăт Энтри ертсе пыракан ушкăнта, тахăшĕ пур вăйран кăшкăрса ячĕ.

— Тарать! Тарать! Ава, авă!

— Тытă-ă-ăр!—илтĕнчĕ çав самантрах теприн сасси.

— Сто-ой!

— Тытă-ăр!

— А-а-а...—янраса карĕç сасăсем çырма тărах.

Сăрта хăпарса çитнĕ Тарас лашине тепĕр еннелле карт туртса çавăрчĕ те, аллинчи тăлăпа ăна урлă та пирлĕ туртса çапса, сăрт хĕррипе, ним çине пăхмасăр, сасăсем илтĕннĕ çĕрелле ыткăнтарчĕ. Анчах çав вăхăтра арманăн сылтăм енче те—Павăл пичче ушкăнĕнче çавнашкалах кăшкăрни илтĕнчĕ:

— Эхе-хе-эй!

— Сто-ой!..

— Ан та-а-ар!..

— Тытă-ăр!..

„Урăххи пуль унта... Пĕрнех хăвалас пулать...“—шухăшласа илчĕ те Тарас, малаллах вĕçтерчĕ.—„Икке хăваласан—пĕрне те тытайман...“

Çур минутран вăл хăйĕнчен пĕр аллă чалăшра, çырма тĕпĕнче, Хăмăт Энтрипе унăн ушкăнĕ чупнине, вĕсенчен тепĕр утмăл чалăш малта—темле кавак пиншаклă, атăллă çын каялла пăха-пăха ыткăнса пынине курчĕ. Тарасăн чĕри тата пăлханулларах тапма тапратрĕ...

„Çавă! Çавă! Бандит!“

Лашине таттисĕр хăвалама тытăнчĕ...

Акă ĕнтĕ, бандитпа Тарас хушши çирĕм чалăшран ытла юлмарĕ. Çыранран çырманалла анмалла çеç, вара ăна çитсе таптать вăл...

— Сто-ой! Ан тар!—кăшкăрса ячĕ Тарас. Анчах та, кăшкăрма кирлĕ мар мĕн. Бандит, ăна курсан, тăпах чарăнса тăчĕ те—револьверне кăларса, икĕ хутчен печĕ... Пульăсем Тарас хăлхи çумĕпех шăхăрса иртсе карĕç.

— А-а-а!.. Çавах тытатпăр!—кăшкăрчĕ Тарас татах, лашине çырманалла пăрса.—Тараймăн!

Самантран вăл çырма тĕпне анса, лашине шыв урлă сиктерчĕ. Бандит çав хушăра тепĕр еннелле хăпарса, Шемертен вăрманĕ

патнелле чупрӗ. Тарас та ун хыççӑнах сиктерсе хӑпарчӗ... Бандит пӑшал пеме тытӑнсан, тӑруках чарӑнса тӑнӑ Хӑмӑт Энтри ушкӑнӗ—Тарас бандита ним шиксӗр хӑваламине кура—каллех чупма пуçларӗ.

— Тытӑ-ӑр!..

— Ан тартӑ-ӑр!..—янраса тӑчӗ таврара.

Бандитпа Тарас хушши кӗскелсех пычӗ. Çирӗм чалӑш, вунпиллӗк, вуннӑ... Çывӑх ӗнтӗ, çывӑх! Халех, халех çитсе таптать ӑна вӑл... Анчах сасартӑк калама çук хӑруша япала пулса тӑчӗ: бандит вӑрт! каялла çаврӑнчӗ те, хӑвӑрт чӗркуçленсе, хӑйӗн çинех пырса кӗме тапратнӑ Тараса револьверпа тӗллесе, икӗ залп турӗ. Тарас айӗнчи лаша тӑрук кайри урисем çине тӑрса аяккалла сикрӗ, Тарас çав самантрах хӑлаçланса илсе, çӗрелле татӑлса анчӗ... Куна кура, бандит ун патне хӑвӑрт чупса пырса, ӑна ӗнсинчен пӑчӑртаса лартрӗ... Анчах унӑн вӗри пӳрнисем Тарас карланки патне çитиччен, ку пӗтӗм кӗлеткипе çӗкленчӗ те—ӑна хӑйӗн çийӗнчен сирсе пӑрахма ӗлкӗрчӗ. Бандит ӑна çавӑнтах çухинчен ярса тытрӗ... Вара вӗсем урса кайнӑ аçакашкӑрсем пекех кӗрешсе йӑванма тапратрӗç вӑрӑм курӑк ӑшӗнче...

— А-а-а!..

— Э-э-эй!.. Сто-ой!..—паçӑрхинчен те вӑйлӑрах кӑшкӑрма тапратрӗç хыçалтан чупа-

кансем, вӗсем патне часрах ҫитме юлашки вӑйсене пухса.

Никамран малтан Петрухин юлташ чупса ҫитрӗ. (Вӑл малтанхи сасса илтсенех, арман патӗнче Челомбитькона хаварса, хӑй Юрпаш хӗррипе Хамӑт Энтри ушкӑнӗ хыҫҫӑн чупнӑ иккен.) Чупса ҫитрӗ те, Тарас аллине ҫыртса лартнӑ бандита пӗррех тапса ыватса, ун ҫине хӑпарса выртрӗ.

— Сволочь!..—пӑчартарӗ вӑл ӑна пырӗнчен.

— Ярр...—хӑрӑлтатрӗ бандит.

— Кам эс?—курайманлӑхпа тулнӑ куҫӗсемпе ҫисе ярас пек пӑхса ыйтрӗ Петрухин юлташ.—Кала, кам? Халех вӗлеретӗп...

— Махорка...

Халӑх чупса ҫитрӗ. Петрухин юлташ сиксе тачӗ те, Хӑмӑт Энтрине пуҫӗпе сулчӗ:

— Ҫыхӑр!

Унтан Тарас патнелле ҫавранчӗ:

— Сана суранланӑ-и вӑл?

— Ҫук пулас,—терӗ Тарас.—Сисӗнмест...

Чӑнах та, бандит пульлисем ӑна тивеймен иккен, пӗри унан пиншак аркине ҫӗтнӗ те, тепри Варуксен лаши пӗҫҫине шайӑрнӑ ҫеҫ. Револьверте урӑх пуля пулман. (Кун ҫинчен ҫынсем кайран пӗлчӗҫ.) Арман енчен ҫав вӑхӑтра Павӑл пичче ушкӑнӗ ҫывхарса килни курӑнчӗ. Ҫынсем хӑвӑрт утни, аллисемпе

сулкаласа шавлан калаçни тăрăх—вĕсем савăнаçлăн пăлханни палăрчĕ...

— Тытнă!

— Кусем те тытна!..

— Илсе килеççĕ!—çĕкленнĕ камăлпа шавлама тапратса ячĕç Хăмăт Энтри ушкăнĕнчисем.

Ку тĕрĕс пулнă. Арман хыçĕнчен сиксе тухса, Юрпаш тарăх анаталла тарма тапратнă тепĕр бандита курсанах, Альма Челомбитько аллинчен вĕçерĕнсе—ăна вăтăр-хĕрĕх чалăшран ытла та тарма паман, унăн ĕнси çине сиксе ларса, ăна çĕре пусса антарнă.

— Ну, халь вĕсем пурте пирĕн алăра пулас!—терĕ Петрухин юлташ, йывăррăн сывласа тăракан Тараса чавсинчен чăмăртаса.—Тинех вĕсем пирĕн аллăран вĕçерĕнес çук!..

XXX

Ялта çаплах шавларĕç...

Тарас тухса кайсанах, Варуксем патне çынсем татах пыма тытăнчĕç те—татăлма пĕлмерĕç, пĕрисем тухса кайнă çĕре теприсем пычĕç, çынсем унта кинематографри пекех улшăнса тăчĕç. Кашниех Назарпа Микиш пирки ыйтса пĕлчĕç, ахлатрĕç, хĕрхенчĕç, пуçĕсемпе сулчĕç, çак тискер ĕçе тăвакансем çине ылханчĕç. Кăнтăрла иртсен,

çывахри ялсенчен те йышла ушкăнсемпе пыма пуçларĕç,—хыпар унта та çитнĕ иккен. Урамра, килхушшинче, пÿрт умĕсенче—ăçта иккĕн-виççĕн пухăннă, çаванта—таттисĕрех сăмах вакланчĕ, кашни хăй мĕн пĕлнине теприсене каласа пама васкарĕ.

— Эс илтнĕ-и?.. Тарасĕ епле маттур вĕт, э! Пĕр сехет те выртмарĕ, ут утланса—йĕр йĕрленĕ çĕре кайре, тет... Мана Варук каларĕ.

— Лешсем мĕнле-ши тата?

— Кам çинчен çак эс?

— Назарпа Микишĕн пуçĕсене çапса çурна, темеççĕ-и?

— Çу-ук, апла мар... Назарĕ ăна кĕчĕ, тет, ĕнтĕ, калаçать, тет. Микишĕ йывăр-ха...

— Исайне халь те тупайман витнă?

— Пĕлмеççĕ.

— Ăçта кайса кĕнĕ-ши вăл?

— Шалкă, ачи пит аванччĕ...

— Милицисене кам чĕнсе килнĕ-ши?

— Микуль теççĕ...

— Тарас шаллĕ-и? Пах-ха эс ăна! Пиччĕшĕ пекех çивĕч пулать эппин...

— Вĕсен амăшне те çĕмĕрсе тăкнă, темеççĕ-и?

— Харушах мар, тет, Павăл хăта арăмĕ каларĕ.

— Вот мĕскĕн хĕрарăм! Ăнмасть унăн пурнăçĕ, йĕпе çине сапа тупăнсах пырать!

— Хупнисем мĕнле-ши тата?

— Ларaççĕ ĕнтĕ... Никама та çывăха ямаççĕ, тет, вĕсем патне.

— Çав кирлĕ-ха вĕсене. Çав кирлĕ!

... Исая яла илсе пырсан, ана ăçта тата мĕнле тупни çинчен пĕлсен—çынсем тата пăлханулларах, тата шавлăрах калаçма тапратса ячĕç. Халь ĕнтĕ Варуксен пўртĕнче çеç мар, килхушшинче те тăвăрланса çитрĕ. Активист-арçынсенчен никам та çуккипе, кунта Кулинепе Варук хуçа пулса тăчĕç. Ытлашши çынсене Кулине пўртрен тухма хушрĕ. Исайăн пуçĕпе кăкри çинче пĕрмаях сивĕ шывпа йĕпетнĕ алшăлли тытрĕ (капла тума Петрухин юлташ хушса ячĕ). Исайăн пуç вĕçĕнче унăн амăшĕ—кăшт çеç куракан пĕчĕк карчăк—хăйĕн ĕмĕрĕ тăршшипех нушапа асапланса пурăннăскер—пĕтĕм вăтă чĕрипе хурланса йĕрсе ларчĕ. Чăланта Варук ниепле те лăпланса çитеймен Маринене ўкĕтлерĕ.

— Ан хумхат ĕнтĕ хăвна ху, мĕн усси пур? Авă, пирĕн атте те çавăн пекехчĕ те, калаçа пуçларĕ вĕт... Исай та çаплах пулать акă, курăн. Часах тухтăр килмелле, паçăрах карĕç хулана.

— Çук ĕнтĕ, сывалас çук вăл...

— Сывалать, тетĕп сана. Асăнăн ман сăмаха!

Сасартăк Варуксем патне çиçĕм пек хыпар çитсе тухрĕ.

— Икĕ бандита тытнă!..

Ку хыпар кунта пухăннă халăха вайлă тăвал Атăл шывне хумхантарнă пекех хумхантарса, пăтраштарса, çавраçил пек çавăрттарса, çĕклентерсе, урам тăрăх анаталла, хурал пӳрчĕ патнелле ыткăнтарчĕ...

— Тытнă!..—çак сăмах кашнин хăлхинчех чан сасси пек янраса тăчĕ. Кашниннех вĕсене хăйĕн куçĕпе курас, май пулсан, хайĕн аллипех тытса пăвас килчĕ... Халăхран çакăн чухлĕ мăшкăллана, айăпсăр çынсене асаплантарнă хыççăн—епле тӳсес вĕсене вырăнтах çапса пăрахмасăр? Халех, халех çакас пулать вĕсене, е çакăнтах, халăх умĕнчех персе пăрахас пулать!..

Анчах Петрухин юлташпа Человбитько бандитсене çурса тăкма мар—пӳрнепе тĕкме те памарĕç. Халăх вĕсене айăкран çеç курса юлчĕ: иккĕшне те шкула илсе кайса питĕрчĕç. Кĕçех хурал пӳртĕнче ларакансене те унта илсе карĕç.

— Допрос тăваççĕ, тет...

— Япалисене тупман-ха вĕт...

— Пурпĕрех туптараççĕ ĕнтĕ!—терĕç халăх хушшинче.

Халь ӗнтӗ, чӑнах та, каҫхине Назар кӗлетӗнчен ҫаратса кайнӑ ҫимӗҫсене тупасси ҫеҫ юлнӑ. Бандитсене тытнӑ хыҫҫӑнах Петрухин юлташпа Челомбитько Юрпаш ҫинчи армана—ҫимӗҫсене тен унта пытарнӑ пуль тесе—пит тӗплӗн ухтарнӑ, анчах нимӗн те тупайман. Ӑҫта кайса хунӑ вӑл ҫимӗҫсене бандитсем? Ӑҫта ӑсатнӑ? Вӗсене тупса, Энтрияль халӑхне каялла таварса пулӗ-ши? Ҫак ыйтусем ыраттарнӑ ҫынсен пуҫӗсене, ҫак ыйтусене епле пулсан та татса памалла пулнӑ Петрухин юлташпа Челомбитькон.

— Эс ялтисене допрос ту, а эп ку „гастролерсене" хыпашлам. Манан Махоркӑпа куҫа-куҫӑн калаҫмалла-ха...—терӗ Петрухин юлташ.

— Юрать,—килӗшрӗ Челомбитько.

Вӑл яланах ҫӑмха пек пӑтранса ларнӑ ӗҫсене тӗрӗслеме юратнӑ. Тем тӗрлӗ меслетпе те шыранӑ вӑл преступлени йӗрӗсене, анчах ҫапах та, ӗҫ темле пӑтраннӑ пулин те, вӗҫне шыраса тупнӑ. Ҫавӑнпа та халь вӑл хапӑл тусах тытӑнчӗ Лява Уртемӗн ушкӑнне пӗрерӗн-пӗрерӗн чӗнсе кӑларса тӗпчеме... Петрухин юлташ, тепӗр пӳлӗме питӗрӗнсе ларса, Махоркӑпа калаҫу пуҫласа ячӗ. Питӗ вӑрӑм пулчӗ вӑл калаҫу, пӗрре хӗрсе, тепре сӳнсе, унтан каллех хӑпарса пычӗ,—алӑк патӗнчи милиционер икӗ хутчен чей-

никпе шыв илсе пырса пачĕ. Анчах вĕсен калаçуне никам та илтмерĕ...

Халăх кĕтрĕ...

Питĕ вăраххăн шурĕ вăхăт. Минутсем сехетсем пек туйăнчĕç. Çапах та шкул патĕнчен никам та кайма шутламарĕ. Çынсем, шкул тавра ушкăнăн-ушкăнăн вырнаçса, шакăл-шакăл сăмах вакласа ларчĕç. Пĕр сехет пек иртсен, тахăшĕ пырса пуриншĕн те савăнăçлă хыпар пĕлтерчĕ:

— Хăмăт Энтри ачи хуларан тухтăр илсе килнĕ... Пурне те пăхрĕ, тет, вăл, хăрамалли нимĕн те çук, тесе каларĕ, тет...

— Исай... Исай... Исай мĕнле-ши тата?

— Исай та аптрамасть, тет, сывалать, тесе каларĕ, тет. Анран анчах кайнă, тет, вăл, унăн нимĕнех те çĕмĕрĕлмен, тет.

— Тур патăрччĕ!..

— Тен, вăл хайне кам çапнине астăвать пуль...

— Тем-çке...

— Вăл тарам-ха, хăй пурăнтăрччĕ!

— Ачи ытла аван...

Калаçу татах ăнса карĕ. Вăхăт шурĕ...

Тата тепĕр сехет иртрĕ. Иккĕ иртрĕ. Виççĕ...

Халăх çаплах кĕтрĕ, шкулта çаплах допрос тăсăлчĕ, унта Челомбитькопа Петрухин юлташ, тăшмансене хĕснĕçемĕн хĕссе, утăм

хыççăн утăм каялла чакарса, преступленисен çăмхине салтса пычĕç...

... Кун-каçипе ĕшеннĕ хĕвел Сăр вăрманĕсем еннелле сулăнсан, шкултан Челомбитькопа пĕр милиционер, Тараспа Хăмăт Энтри Микстур Михалине илсе тухрĕç. Никама ним каламасăрах, вĕсем халăх хушшинчен ик-виç çынна чĕнсе илчĕç те, шкул çумĕнчи тăкăрлăкалла кĕрсе карĕç. Ăçта карĕç вĕсем, мĕн тума карĕç—ăна никам та пĕлмерĕ. Каллех тĕрлĕрен тĕрлĕ шут тытса калаçма сăлтав тупăнчĕ шкул патĕнче кĕтсе ларакан çынсене валли.

— Вуласах илсе карĕç-ши?

— А мĕншĕн ăна çеç? Ыттисене тата?

— Килĕнче мĕн те пулин пур-ши?..

— Амăшĕ патне пуль...

— Вăл килте çук, таçта кайнă...

— Мур пĕлет!

Анчах ку ыйтусем çине те ответ часах тупăнчĕ. Çур сехет ытларах çеç иртрĕ пуль —шкул тĕлне михĕсем, ещĕксем тиенĕ икĕ тулли лав пырса чарăнчĕç...

— Акă вăл, пирĕн çăкăр!—кăшкăрса ячĕ малти лавĕ çинче тăрса килнĕ Хăмăт Энтри. —Тупăнчĕ!..

Карр! сырса илчĕ халăх лавсене...

— Ăçта тупрăр?!

— Мĕнле?

— Кам патĕнче?

— Аҫа ҫаптарах!..—хавасланса кайна хурсем пек какăлтатма тытанчĕ халăх, ниепле те выранта тăма пĕлмесĕр.

— Ак ҫак шуйттанăн нўхрепĕнче!—тĕллерĕ Хăмăт Энтри пушă аврипе ҫынсем ҫинепăхма хăяймасăр тăракан Микстур ҫине.— Самăй ҫакă, никамран хытă сикекенни патĕнчен тиесе тухрăмăр!

Темен тĕрлĕ ылхану, темĕн тĕрлĕ хаяр сăмах сирпĕнчĕ Микстур еннелле... Ирĕк панă пулсан, халăх ăна ҫавăнтах татăкăн-татăкăн ҫурса тăкма пултаратчĕ, унăн ҫўҫ пĕрчисене те тупма пулмастчĕ!

— У-у, ҫĕлен!..

— Хура юн эс, этем мар!—тесе юлчĕҫ ҫынсем, ăна шалалла илсе кĕнĕ чух хыҫалтан пăхса.

Кун хыҫҫăн тата чылай вăхăт иртрĕ...

Халăх ҫаплах саланманнине кура, малтанхи допроса пĕтернĕ Петрухин юлташ урама тухрĕ.

— Ну, тăвансем, куртăр-и, ĕҫсем ăҫталла ҫаврăнса карĕҫ?—ыйтрĕ вăл, халăха пăхса ҫаврăнса. Унăн сăнĕ ҫинче ҫемҫе кулă палăрса тăчĕ.—Халь ĕнтĕ кам айăплине пĕлтĕр-и?

— Ара, пĕлетпĕр ҫав ĕнтĕ...—терĕ тахăшĕ.

— А эп ăна малтанах пĕлнĕ! Мĕншĕн тесен кун пек тискер ĕҫсене Махорка пек

бандитсемпе сирĕн Лява Уртемĕ пек кулаксем çеç тума пултараççĕ!..

Халăх шăп тăчĕ...

— Тĕрĕссипе ĕç мĕнле пулнине пĕлес килет-и?

— Килет! Пĕлес килет! —харăссăн илтĕнчĕ çирĕм-вăтăр сас.

— Каласа кăтартма пултаратăп сире...

Петрухин юлташ пĕрене купи çине çӳлерех хăпарса ларчĕ те, чĕлĕм чĕркесе чĕртрĕ. Ăна кура ыттисем те вырнаçа-вырнаçа ларчĕç, кĕçех чĕлĕмсем йăсăрланма тапратрĕç. Каллех шăп пулчĕ.

Вара Петрухин юлташ пуçларĕ...

Халĕ хупса лартнă çынсем кам иккенни, вĕсем ку таранччен мĕн-мĕн туни, ĕлĕкхи совет председателĕпе секретарĕ—Каçăр Куçмапа Иливан вĕсене мĕнле пулăшса пыни, иртнĕ каçхи çаратăва мĕнле хатĕрленни, пĕтĕмпех, пĕтĕмпех тухса тăчĕ Энтрияль çыннисен куçĕ умне... Петрухин юлташ каланăçемĕн вĕсен тĕлĕннипе куçĕсем чарăлчĕç, чĕрисенче çилĕ хăпарчĕ, унта та кунта ылханса илни илтĕнчĕ... Пит те усал, этем сăнне çухатнă хăрушă тăшмансем пурăннă иккен вĕсем хушшинче!

— Мĕншĕн пулаççĕ-ха çакăн пек япаласем?—терĕ Петрухин юлташ.—Мĕншĕн тесен Лява Уртемĕ пек этемсем пире пĕтĕм чĕ-

ререн, пĕтĕм юнĕпе кураймаççĕ... Совет влаçĕ вĕсен çунаттисене çапса хуçрĕ, чухăнсен юнĕпе, тарĕпе пуранса пуйма чарчĕ, малти вырăна ĕлĕкхи пек кулак эрешменĕсем мар, чухăнсем, хăйсен ĕçĕпе тăранса пурăнакансем йышăнса тăчĕç! Çавăн пирки вĕсем кашни утăмрах çапса хуçасшăн пире... Анчах та—вĕсен ĕмĕрĕ иртрĕ ĕнтĕ, текех—темле чееленсен те, темле тискерленсен те, вĕсем пирĕн ĕнсе çине утланса ларас çук!..

Тата нумай каларĕ Петрухин юлташ...

Унăн сăмахĕсем—темле ăшă, çывăх, ăнланмалла, чĕре патне вырнаçса лармалла сăмахсем пулчĕç. Вăл калама чарăнсан, ăна ыйтусем нумай пачĕç. Петрухин юлташ пурне те ответлерĕ. Махорка мĕнле-мĕнле тискер ĕçсем туни çинчен ыйтсан, сăмах майĕн хăйĕн хуйăхне те аса илчĕ.

— Мана та хытă кӳрентерчĕ вăл кашкăр... Пĕр виç-тăват эрне каялла вăл манăн йăмăка вăрманта персе пăрахнă... Каласа пачĕ халь... Ним айăпсăр çамрăк çынна пĕтерчĕ!

— Эх, мăнтарăн...—хуйхăллăн сывласа илчĕç хĕрарăмсем.

— Мĕн тăвас тетĕн! Тавăрма çук... Анчах та, текех асаймаççĕ ĕнтĕ, çулĕ татăлчĕ, шăпи тулчĕ... Хамăра валли телейлĕ çĕнĕ пурнăç тумашкăн пире никам та чарма пултарас çук, чăрмантарасшăннисем пулсан—эпир

вӗсене ҫавантах ҫапса аркатапӑр. Ҫыханчӑкӑр кӑна! Вӑй кӗчӗ ӗнтӗ пире халь...

Итлесе ларакансене Петрухин юлташ сӑмахӗ питӗ кӑмӑла карӗ. Сисӗнмесӗрех хӗвел анчӗ...

— Ну, кайса ҫывӑрӑр ӗнтӗ,—терӗ вӑл юлашкинчен. — Ыран пирӗн сирӗнпе ытларах калаҫмалли пулать-ха. Юрататӑп эпӗ пурнӑҫ ҫинчен калаҫма!

Ҫынсем лӑпкӑ кӑмӑлсемпе килӗсене саланчӗҫ...

* * *

Паллах ӗнтӗ, вулаканӑн малалла мӗн пулни ҫинчен пӗлесси килет...

Кӗскен кӑна каласа пама пултаратӑп.

Тепӗр кунне бандитсене хулана ӑсатнӑ. Пӗр-ик эрнерен суд пулнӑ вӗсене. Махоркана персе пӑрахнӑ, ыттисене тӗрлӗ сроклӑх хупса лартнӑ. Пакарта Ҫеменӗпе Автан Упрамне хытӑ ятланӑ та—киле янӑ.

Хӑвӑрах астӑватӑр пуль, выҫлӑх хыҫҫӑн тепӗр ҫулхине тырӑ питӗ вӑйлӑ пулчӗ, ҫынсем тулли кӑкӑрпа сывлама тытӑнчӗҫ. Ун пек чух ҫынсен ӗмӗчӗсем ҫунатланаҫҫӗ, пурнӑҫ малтан мала кайса пырать.

Пурнӑҫ юсансах пырасса ӗмӗтленсе, авӑнсем ҫапса пӗтерсен, Тарас туй турӗ, Варука хӑй патне илсе пычӗ. Ватӑ амӑшӗ тинех турра ӳпкелеме пӑрахса, ӑслӑ ывӑлӗпе илемлӗ

кинĕ çине пăхса, ватлăхра саванса пурăнма пуçларĕ... Астуман та: Тарасăн туйне ялйышсемсĕр пуçне, Петрухин юлташпа Чаломбитько та пырса карĕç. Çынсем каласа панă тăрăх, Челомбитько хăнасене купăс каланипе тата украинла пит ăста ташланипе шутсăр тĕлĕнтерчĕ, тет.

Исай уйăх ытла чирлесе пурăннă хыççăн ура çине чиперех тăчĕ те, хĕл каçа вуламалли çуртра ĕçлерĕ, тепĕр кĕркунне вĕсем Маринепе иккĕшĕ те вĕренме тухса карĕç. Кучухне çавăн пек вĕт: мĕне ĕмĕтленетĕн, çавна тума пултаратăн... Микиша хĕлле Укомола суйларĕç те, ĕç нумай пирки киле пит сайра пычĕ вăл...

Ыттисем çинчен мĕн калас?

Паллах, пурте пурнăç тума тытăнчĕç! Сахал мар тумхахсем те чăрмавсем тĕл пулчĕç пурнăç çулĕ çинче, анчах та—хăвăрах пĕлетĕр—пирĕн халăхшăн çĕнми йывăрлăхсем çук.

Сирĕн хăçан та пулин вăл тавралла лекмелле пулсан, эсир никамран та:—Энтриялне ăçтан каймалла?—тесе ан ыйтăр. Усăсăр пулать. Сире никам та çул катартса памĕ.

— Сталин колхозне епле каймалла?—тесе ыйтăр эсир. Вара сире тăхăрвун çулхи старик те, вунă çулхи пионер те тĕп-тĕрĕс çул кăтартса ярĕ.

Ленинград. 1938—39 çç.

Редактор СТИХВАН ШАВЛЫ

Ж. В. В.

Подписано
к печати 12|II
1941 г. Печатных листов 7,6
Печ. знак. 41.280 в п. л. Тир. 3000 экз.
Формат бумаги 60X92 1/32.
Заказ № 3275
НТ 2319

Типография № 2 Управления Издательств и Полиграфии при СНК ЧАССР, г. Алатырь.

Цена 3 р. 75 к.

ЛЕОНИД
АГАКОВ

ОДНАЖДЫ ВЕСНОЙ

На чувашском языке

Госиздат ЧАССР
1941